

Fx 030

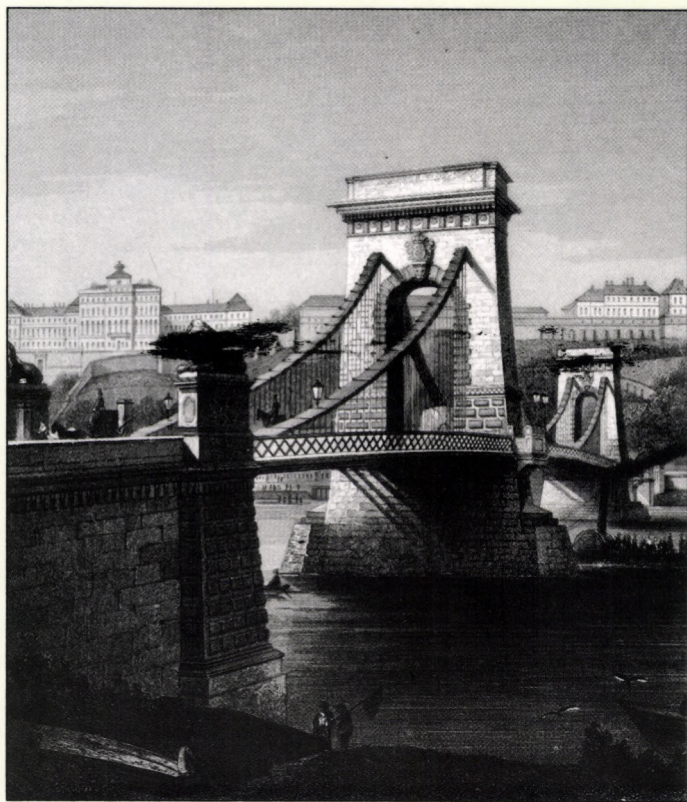
11e

Magyar Könyvtár
Féltett

ÚJ FOLYAM XXI. 7-8. SZÁM BUDAPEST 2012. AUGUSZTUS ÁRA 780 FT

MAGYAR SZEMLE

JOHN O'SULLIVAN: SZUIVERENITÁS VAGY BEHÓDOLÁS? – JUHÁSZ ELŐD BESZÉLGET KOCSIS ZOLTÁNNAL – SZÁVAI JÁNOS ILLYÉS BARTÓKJÁRÓL – PELLE JÁNOS: WALLENBERG, A SORS EMBERE – GEREKEN ÁGNES PUTYIN ELNÖKSÉGÉRŐL – LŐVEI PÁL AZ ÉPÍTETT ÖRÖKSÉGRŐL – TÓTH KLÁRA: VÁLSÁGLENYOMATOK – FÁY ZOLTÁN: EGYHÁZI ÉS POLITIKAI HATÁRVIDÉKEK – GYULAI GYÖRGY: MEGISMÉTELT VÁLASZTÁS SZLOVÁKIÁBAN, 2012

A MAGYAR SZEMLE EBBEN AZ ÉVBEN 20 ESZTENDŐS!

*

2011 januárjától jelenik meg a *Hungarian Review*, a *Magyar Szemle* angol nyelvű „testvérlapja”. A két folyóirat együttműködését nemcsak a főszerkesztő, Kodolányi Gyula személye, hanem a szerzők és cikkek kölcsönös jelenléte is biztosítja. A *Hungarian Review* megvásárolható a *Magyar Szemle* szerkesztőségében is. Kedvezményes ára 800 Ft.

*

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN

<http://www.magjarszemle.hu>

DRÓTPOSTACÍMEINK

Főszerkesztő: kodolanyigyula@magjarszemle.hu

Szerkesztőség: msza@magjarszemle.hu

Terjesztés: msza2@magjarszemle.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden 13–15 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A Magyar Szemle Alapítvány igazgatósága: Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula.

E SZÁMUNK TÁMOGATÓI

OTP Bank Nyrt.

Batthyány Lajos Alapítvány

Emberi Erőforrások Minisztériuma

Nemzeti Kulturális Alap

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Kodolányi Gyula*

Szerkesztőbizottság: *Borbándi Gyula,*
Czakó Gábor, Horkay-Hörcher Ferenc,
Kulin Ferenc, Mellár Tamás

Olvasószerkesztő: *Sebestyén Ilona* Rovatvezető: *Gróh Gáspár*
Képszerkesztő: *Csejdy Virág* Tördelőszerkesztő: *Dombi Viktória*
Korrektor: *Kiss István*

ÚJ FOLYAM XXI.	7-8. SZÁM	2012. AUGUSZTUS
<i>Granasztói György</i>	<i>Henriette</i>	3
<i>John O'Sullivan</i>	<i>Szuverenitás vagy behódolás</i> <i>(Fordította Walkó Zsuzsanna)</i>	7
<i>Juhász Előd</i>	<i>Egy rendhagyó könyvbemutató.</i> <i>Beszélgetés Kocsis Zoltánnal</i>	28
<i>Pelle János</i>	<i>Wallenberg, a sors embere</i>	46
<i>Gereben Ágnes</i>	<i>A nagy visszatérés. Vlagyimir Putyin</i> <i>harmadik elnöki ciklusa</i>	71
<i>Jeszenszky Géza</i>	<i>Antall, a külpolitikus. 3. rész</i>	81
<i>Pusztay János</i>	<i>Egy nyelvcsalád jövőképe</i>	107
<i>Lővei Pál</i>	<i>Az épített örökség védelmében.</i> <i>Változó társadalom – változó</i> <i>műemlékvédelem?</i>	128
<i>Szávai János</i>	<i>Illyés – Bartók – Elvis</i>	147
VERS		
<i>Illyés Gyula</i>	<i>Bartók</i>	163

KÖRKÉP

Gróh Gáspár	<i>A búcsúzó költő jelenléte. Nagy Gáspár posztumusz kötetéről</i>	167
Máthé Áron	<i>Nemzet és emlékezet. Pócza Kálmán könyvéről</i>	176
Fáy Zoltán	<i>Egyházi és politikai határvidékek</i>	180
Tóth Klára	<i>Válságlenyomatok</i>	183
Kubinszky Mihály	<i>A győr-kismegyeri Isteni Irgalmasság bencés temploma</i>	186
Bod Péter Ákos	<i>Hogyan nem lett Budapest regionális központ?</i>	191
Gyulai György	<i>Ugyanaz egész másképpen: megismételt választás Szlovákiában, 2012</i>	201
	<i>Felkérés szoborállításra</i>	207
SUMMARIES		208
E SZÁMUNK SZERZŐI		212

E számunkat az *Épített örökség* című könyv képeivel illusztráltuk, a címlapon a *Lánchíd*. In: Hunfalvy János: *Magyarország és Erdély eredeti képekben* – rajzolta Rohbock Lajos, Darmstadt, 1856–1864.

HENRIETTE

A folyópartra érné olyan érzés, mint amikor az ember helyet foglal a nézőtéren. A víz szélé az első széksor. A cselekmény a víztükroön játszódik, a túlsó part a háttér a díszletekkel. Nyáron, ahol mi lakunk, a Duna, főleg kánikulában, nagyon mozgalmas. Az igazi színház hazugság, mert a színpadon csak egyetlen cselekmény tölti ki a teret, erre figyel mindenki. A vízen ellenben, vagyis a való életben egyszerre sok esemény zajlik. Régi igazság ez, az idősebb Pieter Bruegel *Ikarosz bukása* című képén már 1558-ban megfestette. Gyönyörű tengeröbölben, naplemente idején Ikarosz nagy tengerjáró vitorlás árnyékában észrevétlenül csobban a vízbe, a képen már csak az egyik kis kalimpáló láb látszik a hajó árnyékában, miközben paraszt szánt a parton, egy juhász pedig a birkái között, háttal Ikarosz lábának, az eget nézi. Hajók jönnek-mennek, messze egy nagyobb város kikötője.

A mi színpadunk előterében a finom homokos, rövid partszakasz sekély vizében az unokák hancúroznak az unokatestvérekkel és más környékbeli ismerősökkel. A cselekmény itt a csúszdázás és a homokvárépítés körüli bonyodalmakból szövődik, melyeket átszőnek a tragikus és a komikus elemek. Az őrző-védő felnőttek, hölgyek és urak nyári semmiségekről beszélgetnek. Hangsúlyozásuk azt fejezi ki, hogy az ördög az apró részletekben bujkál. Beljebb kajakok és kenuk jönnek-mennek, az igazi feszültséget azonban a folyó közepén száguldozó motorcsónakok és a vizesízők okozzák. Gyakran kettőt is húznak, vannak csónakok, amelyek gumikerekekhez hasonló eszközöket vontatnak, ezekben egy-egy utas ül és kapaszkodik. A cél az, hogy minél

később boruljon fel. Dunai rodeó. Még tavaly is zajlott. Ha igaz, ettől az évtől tilos már a vizisízés ezen a szakaszon, a Szentendrei-sziget melletti kisebbik ágban.

A motorcsónak látványa, sebessége, az általa keltett hang ereje, finomsága, az olykor hatalmas erővel sugárzott zene, utasainak száma és megjelenése, a vizisíző tartása, felkészültsége, öltözeke mind-mind a cselekmény részét alkotják. Van úgy, hogy látványos lassítással találkoznak össze, ilyenkor először köröket írnak le, majd a két csónak összesimul, ez a nagyjelenet, a nagy találkozás széles taglejtései mindkét parton jól kivehetőek, különösen ha hölgyekről van szó. Az egyik leggyakrabban látható csónak motorjának a hangját már messziről fel lehet ismerni, mert hangos és bömbölős. Utóbbi jelző az unokák megfogalmazása. Egy házaspár használja két gyermekével, évek óta mozognak előttünk fel és alá egy mindössze három kilométer hosszú szakaszon. A csónak neve HENRIETTE. Bordó csík húzódik a csónaktest közepén, ebbe van nagy fehér betűkkel beleírva.

A közelben szoktak partra szállni, az autójukra szerelt csörlővel engedik le lassan a vízre. A mama és a két gyerek narancssárga mentőmellényben már a parton belül a csónakba, az apuka igazi erőember, hatalmas tetovált bicepszekkel és széles mellkassal, feje kopasz, kockás bermudát visel mindig. Neki nem kell mellény, soha sincs rajta, és nem tudunk arról, hogy emiatt valaha is megbüntették volna. Talán két szezón is elmúlt, mire eszembe jutott valami, amit az említett, az ördög a részletekben hangsúlyozással megosztottam a társasággal. Akkor éppen csak a két gyerek volt vele. Azt fejtettem ki, hogy van ugyan felesége az erőembernek, de az igazi asszonya ez a csónak. Minden mozdulata ezt sugallja. A csónak szélén ül, egy kézzel kormányoz. Ő már győzött. Persze a fejemhez vágta, hogy mindig csak efféle ferde ötleteken jár az eszem, amelyek engem jellemeznek, nem a csónakost. A továbbiakban a HEN-

RIETTE mégis hozzátapadt, sőt inkább őt jelentette. Megint itt van H.! H. ma csak a kisfiút vontatja. H. ma a kislányt is bezavarta a fiú mellé a vízbe stb.

A két gyerek már egészen kis korától vizisízett, és egyetértettünk abban, hogy nem igazán szeretik. Az apjuk azért erőlteti, mert így van indoka arra, hogy fel és alá furikázhasson a meghódított H. szélén ülve. A második évre azonban jól belejöttek, ügyesek voltak, a fiú már azt is próbálgatta, hogyan tud ráugrani az őt vontató csónak hullámainra. A harmadik évben, tavaly történt a baj. Éppen velünk szemben. Többen is láttuk, mondhatni páholyból. A szokott módon száguldoztak, hirtelen az amúgy is erős motorhang éles visítássá változott, és a csónak irányt váltva, merőlegesen nekiment a szemközti partnak. Felfutott a kavicsra, több métert tett meg rajta, majd a motor nagy reccsenéssel megállt. Kimúlt. Az erőember a folyó közepén lebegett, kiesett a csónakból. Leúszott a lányához, és a partra segítette. A kisfiúért viszont mi úsztunk be és húztuk ki magunk mellé. Hosszú ideig a parton ült felhúzott térdel, arra hajtotta a fejét, és csendben sírt, a mentőmellényt nem engedte levenni, és ellökte a csokit, amivel a mi gyerekeink kínálták.

Valószínűleg egy rossz szögből érkező hullám lökte meg a csónakot, a vezetője meg kibukott belőle. Szabálytalanodott, felelőtlen volt. A napsütötte parton egymás mellett feküdtek a fürdőzők, óriási szerencse, hogy a kormányozhatatlan motorcsónak nem egy napozó csoporton száguldott keresztül. Látva az állapotát, hamarosan két anyuka vette gondjaiba a fiút, vigasztalták, a kérdésre, hogy hol van a mamája, azt felelte, Pesten maradt. És nem tud semmit, tette hozzá. Később megjött az apuka a túlsó partról, valamilyen Janó. Azt kérdezte erős hangon a gyerektől, hogy nincs-e nála a mobilja.

Időről időre mindez eszünkbe jut, mert a látvány, az erős fény, a motorhang, a partba fúródó száguldó csónak és a vezetőjének a vízben alig kivehető kis feje, továbbá a

közömbös környezet – például tőlünk ötven méterre már senki sem látott semmit – nem hagy nyugodni. Tanulságok? Azért történnék a dolgok, hogy tanulságaik legyenek?

Az apuka később elsétált előttünk, kézenfogta a fiát, akinek még a nevét sem kérdeztük meg, és eltűntek, kiléptek a képből – ez még megtörtént. Nem örökre tűntek el persze, mert idén újra siklik a HENRIETTE, de a motorja halk, a vezetője példásan ül benne, és két kézzel fogja a kormányt, vizisízni pedig, ugye, nem lehet.

Mi viszont hallgattunk ott és akkor, egy döntő pillanatban. Ez a csend kultúrája. Lapítottunk mind, miközben némán végigment közöttünk, még csak nem is biccentett. Hátha az a tanulság ebből, hogy a csend öli meg a közösséget. Nem emeltük fel a hangunkat. Rendezetlenül hagytuk a konfliktust. Nem álltuk körül, hogy a szemébe mondjuk, uram, ön felelőtlen, ön szégyellje magát, ön nézzen a tükörbe, ön majdnem embereket ölt. A háta mögött persze hajtogattuk, mekkora barom, pöffeszkedő, izompacsirta majom. Némának maradni ma gyakran erényt és értéket jelen, sőt, jó tulajdonságot. Ne legyen baj. Amikor ott, a parton szótlanul meghátráltunk, újabb téglával járultunk hozzá a beteges emberi csend templomának építéséhez.

Alkalmi tanulság, talán nem is időtálló. A partra szaladt motorcsónak emléke ellenben mindenkit követ, mert nehéz elfelejteni. Mintha a tévében láttuk volna. Jövőre majd másra lesz példa. Talán arra, hogy egy mobil végül előkerült, mégpedig azért, mert a Facebookon és a Twitteren is szóba került a baleset.

GRANASZTÓI GYÖRGY

SZUVERENITÁS VAGY BEHÓDOLÁS

A mikor Magyarország 1988–89-ben fokozatosan demokratikus berendezkedésű állammá vált, nemzeti függetlenségét is visszaszerezte. A KGST és a Varsói Szerződés felbomlott; a nemzeti kormányok nem szovjet politikai nyomás vagy katonai fenyegetés hatására, hanem szabad választásokon kerültek hatalomra; és politikájuk nem a keleti blokk, hanem saját országuk érdekeit tükrözte. Miután Magyarország visszanyerte nemzeti szuverenitását – az egyéni szabadság nemzeti szintű megfelelőjét –, élni is kezdett vele. Belépett a NATO-ba, amely szervezet alapító okiratának ötödik cikkelye egy NATO-tagot ért támadás esetén minden tagországot segítségre kötelez. Ám e nyilvánvaló kötelezettség tudatos és önkéntes felvállalásával Magyarország nem csorbítja, hanem gyakorolja szuverenitását. Az Európai Unióhoz való csatlakozás ennél bonyolultabb kérdést jelentett. Egyszerűen fogalmazva: az EU-tagsággal Magyarország egész sor olyan Brüsszel által hozott jövőbeni törvény elfogadását és végrehajtását vállalta, melyek szavazásakor maga esetleg az ellene voksoló kisebbséghez tartozik. Ez a szuverenitás részleges elvesztését jelenti. És amint nő a nemzetközi jogi szabályozás szerepe, szaporodnak a transznacionális szervezetek, a kiotói egyezményhez hasonló „kötelező erejű” szerződések, és terjed a „globális kormányzás” mindezt szentesítő ideológiája, a szuverenitás vélhetően tovább szűkül.

A globális kormányzás olyan forradalmi változást hozott a nemzetközi kapcsolatok terén, mint a vesztfáliai békeszerződés nyomán létrejött szuverén államok nemzetközi rendszere. Ám azzal, hogy a globális kormányzás ilyen gyors

san tért hódít, úgy tűnik, csak szószólói számoltak – legalábbis eddig. Most azonban John Fonte, a washingtoni Hudson Intézet jeles kutatója, *Szuverenitás vagy behódolás* című, frissen megjelent művében (*Sovereignty or Submission: Will Americans Rule Themselves or be Ruled by Others?* New York, Encounter Books) jelentős kritikát fogalmaz meg a globális kormányzás doktrínájával szemben. A könyv nagy port vert fel a külpolitikai vezetők és a washingtoni agytrösztök világában. Igen elismerőleg nyilatkozott róla többek között John Howard volt ausztrál külügyminiszter és Václav Klaus jelenlegi cseh elnök is. Dr. Fonte könyve igényes tudományos munka, sikerét ugyanakkor sokkhatásának is köszönheti. A szerző azon kevesek egyike, akik a tudós eszköztárával védelmezik a szuverenitás elvét. Az egyetemek, a média, a jog, a külpolitika, valamint az üzleti élet és a szélesebb politikai elit köreiben, továbbá – szinte elkerülhetetlenül – a nemzetközi és nemkormányzati szervezeteket (NGO-kat) kiszolgáló apparátusok közegében ma már a globális kormányzás ideológiája az uralkodó szellemi irányzat. Az olyan tudósok, akik ezekkel a doktrínákkal szembeszállnak, vagy akár csak kételkedésüknek adnak hangot, tagadhatatlanul kisebbségben vannak. És mivel az egyetemek világában mind a kinevezések, mind a kutatások finanszírozása ezt az intellektuális ortodoxiát követi, a fenti kisebbség akár védett fajnak is minősíthető. Fonte most megbolygatta ezt az olajozottan működő rendszert.

Éppen ideje volt egy ilyen fordulatnak. A tudományos életnek ez az egyoldalúsága meglepően rövid idő alatt gyökeréig áthatotta az intézmény-alkotást, a diplomáciát és a politikai közbeszédet. Bár a mai értelemben vett globális kormányzás aránylag új – kezdete nagyjából a hidegháború lezárásának időszakára tehető –, mégis egyre több kormánydöntés, kétoldalú egyezmény és nemzetközi megállapodás, így például a Kiotói Jegyzőkönyv vagy a Nemzetközi Büntetőbíróságot létrehozó szerződés alapját képezi. Térhódítását alig gátolta olyanfajta szervezett, módszeres ellenállás, mint

ahogyan a nyugati demokráciák 1947 után a szovjet kommunizmussal szembeszálltak. Ennek köszönhető a globális kormányzást különféle szempontokból támogató könyvek, kommentárok, jogi szakcikkek, konferencia-jegyzőkönyvek és tanácsadói jelentések napi áradata a nyomtatott és elektronikus sajtó hasábjain.

Az utóbbi években John Fonte különös, némileg irigylésre méltó hírnévnek örvend. Ő lett a demokratikus szuverenizmus tudományos szószólója, a legkeresettebb vitapartner a globális kormányzás szellemi műhelyeiben. Ez részben annak tudható be, hogy – mint azt olvasói látni fogják – dr. Fonte igen udvariasan, jól informáltan és főként tisztességesen vitatkozik. Ez egyébként a globális kormányzás mellett érvelő nivósabb ellenfeleiről, például Peter Spirórol is elmondható. Korántsem igaz viszont minden ellenfelére, és ennek okaira is hamarosan kitérünk.

A szuverenista felfogást rengeteg támadás éri, melyekre alig válaszol. Dr. Fonte könyve az első komolyabb ellentámadás: későn érkezett, de örömmel fogadott kivétel.

Ugyanakkor egy nyugtalanítóan ismerős ellentmondást is példáz: magányos hang, mely sokak nevében szól. A szerző lépten-nyomon illusztrálja (és közvélemény-kutatások is újra meg újra igazolják), hogy a demokratikus nemzeti szuverenitás gondolata, valamint az erre épülő eszme- és intézményrendszer az Egyesült Államok és más fejlett demokráciák polgárai túlnyomó többségének meggyőződését tükrözik. Amerikaiak, ausztrálok, britek, olaszok és más szabad nemzetbeliek abban a hitben élnek, hogy népük autonóm, és belpolitikai ügyeit – például a szólásszabadság korlátait vagy a szociális ellátórendszer megfelelő szintjét – demokratikus vita és többségi szavazás útján dönti el. Persze néha szidják a politikusokat meg a politikát, de az elvvel alapjában egyetértenek. Minden bizonyíték szerint szembeszegülnének bármifajta nyílt próbálkozással, amely a demokráciát más politikai rendszerrel szándékozna felváltani.

A „globális kormányzás” *ilyen* másfajta politikai rendszer. Célja az, hogy a legfelsőbb politikai hatalmat (más néven a szuverenitást) a választóinak felelős demokratikus országgyűlés vagy kongresszus, azaz a szuverén állam kezéből kivegyje, és bíróságokra, ügynökségi apparátusokra, nem-kormányzati szervezetekre és transznacionális testületekre ruházza, amelyek csak önmaguknak vagy más transznacionális testületeknek tartoznak felelősséggel. A jelenlegi politikai szisztémában még domináns, nemzetközi rendszerben a legitimáció folyamata a szavazóktól kiindulva halad fölfelé: a nemzetközi intézmények, melyek hatalma előre megállapított, jól körülhatárolt és korlátozott, a szavazók által választott szuverén kormány, illetve a kormány által kötött szerződések útján nyernek legitimitást. A globális kormányzás rendszerében viszont a legitimációs folyamat fölülről, a transznacionális intézmények és poszt-nacionális vezetők szintjéről nyílt szerződések útján kerül a poszt-szuverén kormányzatokhoz, melyek hatalma fölött transznacionális bürokraták és ügyvédek őröködnek, majd – legvégül – jut el a szavazókig.

Ez utóbbi rendszer támogatói azzal érvelnek, hogy a szavazók így több tényleges hatalommal bírnak, mivel egyéni szuverenitásukat „közös alapba gyűjtik” (azaz kiadják a kezükből) a nemzetközi kérdések területén nagyobb befolyással rendelkező transznacionális testületekben. Ám arra a támogatók érdekes módon nem tudnak rámutatni, valójában hogyan tudja a szavazó az így megnövekedett hatalmát érvényesíteni. Hogyan tud például egy nemzetközi törvényt módosítani? Vagy hogyan tudja szavazatával lemondásra bírni az Európai Bizottságot? Esetleg hogyan fellebbezhet a Nemzetközi Büntetőbíróság döntése ellen? Netán hogyan képes befolyásolni az Európai Unió diplomáciai hadjáratait, például azt, amelyiket a halálbüntetés eltörléséért folytat? A szavazó semmi ilyesmit nem tud elérni – sőt, kevesebbet, mint eddig –, mert hiányzik kezéből a legalapvetőbb de-

mokratikus szankció: nem képes a (transznacionális) gazficókat elkergetni a hatalomból. A megnövekedett szuverén hatalmat nem a szavazók, hanem a bíróságokat, nem-kormányzati szervezeteket és transznacionális testületeket vezető elitek gyakorolják bizottságok tömkelegének ülésén. Vagyis a globális kormányzás újból (számításaim szerint 1917 óta már harmadjára) azzal próbálkozik, hogy az elit uralmát a demokrácia – ez esetben igen áttetsző – köntösébe öltöztetve elfogadtassa.

Metaforikusan szólva: az aggregény szuverén hatalom, míg a házasember a közös alapba gyűjtött szuverenitás előnyeit élvezi.

Az ilyesmit nem könnyű eladni – különösen házasembereknek. Így aligha meglepő, hogy rejtett módszerekkel próbálják a liberális demokráciák nyakába sózni. Ez az alább ismertetett eljárás szerint történik. A globális kormányzás kisszámú, ám igen befolyásos, a nemzeti politika hatáskörén kívül tevékenykedő transznacionális elitek ideológiájaként lát napvilágot; hangjától visszhangoznak az egyetemi szemináriumok, viszont az országos politikai vitákban és a közmédiában alig vagy egyáltalán nem hallható. Támogatói a tudományos, jogi, üzleti és politikai szférából kerülnek ki, és eleinte szűk körben: szakfolyóiratokban, nemzetközi konferenciákon és jogi ítéletek formájában terjesztik álláspontjukat. Amikor azonban ezek a nézetek kellőképpen beszívárogtak a hazai kormányapparátusba és intézményeibe, a politikusok és kormánytisztviselők vonzó külföldi helyszínekre utaznak, és ott tárgyalják meg az új ortodoxia alapján álló szerződéseket. Ritka alkalmakkor – ilyen volt a Hillary Clinton vezette amerikai delegáció részvétele a női jogokról szóló pekingi konferencián – a szerződést nyílt tárgyalások útján kötik, és azt a hazai közéletben is heves vita övezi. Ettől lelassul a folyamat. Így leginkább valamelyik füstmentes genfi tárgyalótermet választják helyszínül, ahol a névtelen tárgyalópartnereken kívül csupán baloldali nem-kormány-

zati szervezetek lobbistái és önérdékelt multinacionális vállalatok képviselői vannak jelen.

Ám a többoldalú tárgyalások hosszas folyamatának lezárulása a globális szerződések pályafutásának csupán kezdeti szakasza. Nemes szándékokat sejtető feddhetetlen címszók alatt – például a nők védelmében, vagy a népirrás elleni tiltakozásul – köttetnek ezek a megállapodások. Ezután viszont alapos átértelmezés vár rájuk nemzetközi és nemzeti bíróságokon, sőt – az új nemzetközi szokásjog értelmében – jogtudósok konferenciáin is, akik transznacionális törvényerőt tulajdonítanak tanulmányaikban kifejtett álláspontjuknak. Ám ezek a szerződések még módosítatlan állapotukban is olyan kikötéseket tartalmaznak, amelyek jócskán túlmennek a címük sugallta célok hétköznapi értelmezésén. Megfigyelő és végrehajtó mechanizmusokat foglalnak magukban, amelyek a tárgyalat problémakörben a nemzeti kormányok helyett ENSZ-szervezetek és más transznacionális testületek kezébe adják a hatalmat. Ezen kívül az ország legfelsőbb belügyeibe is beavatkoznak – amit a bíróságok, hivatali apparátusok és nem-kormányzati szervezetek gyakran jó szemmel néznek, sőt szorgalmaznak is, mivel így alkalmuk nyílhat visszájára fordítani bizonyos döntéseket vagy eljárásokat, melyek vitájában a nemzeti politikai küzdőtéren alulmaradtak. Valójában a globális kormányzás egyik fő hajtóerejét az képezi, hogy az elitek ilyen kudarcok ellen bebiztosíthassák magukat.

Ezek a folyamatok nagyrészt a politika színpalái mögött, az NGO-k, lobbisták és érdekvédelmi csoportok között zajlanak. A szélesebb közvélemény sok esetben csak akkor szerez tudomást róluk, mikor egy országba ENSZ megfigyelő csoport érkezik, és a szerződésre hivatkozva változtatásokat próbál kieszközölni jogi, szociális vagy alkotmányos kérdésekben.

Íme néhány taláalomra kiválasztott példa a sok közül dr. Fonte könyvéből:

**BUDAPEST ELSŐ, EGYELŐRE MEGMENEKÜLT NAGYÁRUHÁZA,
A 102 ÉVES BÉCSI UTCAI FISCHER-HÁZ.**

*Helyi védettséget puccs-szerűen feloldották, hogy lebontható legyen a Bécsi utca-
Petőfi Sándor utca öt háza helyett tervezett „Zeppelin projekt” részeként.*

1. A faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről szóló ENSZ-egyezmény betartását ellenőrző bizottság 2001-ben felszólította az Egyesült Államokat, hogy változtassa meg alkotmányának a szólásszabadság védelméről rendelkező első módosítását, mert az akadályozza a bizottság által gyűlöletbeszédnek nevezett jelenség betiltását. (Szerződések tárgyalásakor egyesült államokbeli diplomaták többnyire ragaszkodnak „fenntartások” megfogalmazásához, ha úgy vélik, hogy a szerződés egyes kikötései esetleg nem összeegyeztethetők az alkotmánnyal. Ez a gyakorlat meglehetősen irritálja az ENSZ és más globális testületek képviselőit.)

2. 1997-ben a nők elleni hátrányos megkülönböztetés kiküszöböléséről szóló ENSZ-egyezmény ellenőrei kifogásolták, hogy „Szlovéniában mindössze a gyerekek 30%-a jár napközi otthonos óvodába”. Túl sok gyereket nevelnek a szülők otthon, mivel a szlovén kormány segélyben részesíti a főállású anyákat. A megfigyelők szerint ez erősíti a régi sztereotípiákat, és megfosztja a gyerekeket az óvoda nyújtotta oktatási, nevelési és szociális lehetőségektől.

3. A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát megfigyelő ENSZ-bizottság 2000-ben kifogást emelt az ausztrál kormánytól az illegális bevándorlók fogva tartása ellen. Az Egyesült Államokat is megfenyítette a „fokozott katonai jelenlét miatt az országot Mexikótól elválasztó délnyugati határ mentén”. Végül aggasztónak találta magát az amerikai szövetségi rendszert is, mivel „a tagállamok túl nagy hatáskörrel rendelkeznek... büntetőjogi és családjogi kérdésekben”, és ez „az Egyezmény nem megfelelő alkalmazásához vezethet az ország egész területén”.

Az ilyenfajta beavatkozásokra szuverén liberális demokráciák belügyeibe egyből ráharap a bulvársajtó. Amint kitűdődik például, hogy Kanada jóléti költségvetését a kormány hozzájárulásával olyan ENSZ-jelentéstevő fogja jóváhagyni,

aki diplomataként egy hírhedt diktatúra képviselője, nyomban kitör a politikai botrány. A közvélemény felhorkan: „Mi az ördög zajlik itt?” A globális kormányzás híveinek válasza lényegében valami ilyesmi: „Nincs itt semmi látnivaló, emberek, menjenek a dolgukra. Csupán apróbb elvi földrengés és egynéhány jogfosztott.”

Némi vita persze lesz a dologból, amit azonban a soron következő „botránysztori” hamar elcsitít.

Ám az ilyen történetek egy idő után nyugtalanságot keltenek, amit már nem csillapít a globális kormányzás balzsama. Hosszabb idővel az észrevétlenül, vagy némi általános helyeslés közepette bevezetett radikális változások után azok, akik kitartának a *status quo* – jelen esetben a liberális demokratikus kormányzás – mellett, rájönnek, hogy az átalakulás szuverén jogaikkal és fennálló intézményeikkel nem összeegyeztethető. Ebből valódi és gyakran heves vita kerekedik.

A komollyá váló, állandósult viták során a változásokat kezdettől fogva ellenzők nemritkán megvetésben részesülnek természetes szövetségeseik részéről. Burke *Töprengések a francia forradalomról* című könyvéhez írt előszavában Conor Cruise O'Brien kiemeli, hogy diákjai többnyire úgy vélték, Burke műve a terror alatt, illetve utána született. Valójában Burke számos szenvedélyes kirohanása évekkal korábbról datálódik. Legtöbb tájékozott angol kortársa, sőt közeli barátja túlzónak és arányt tévesztettnek tartotta Burke korai el-lenszenvét a francia forradalom iránt. Úgy képzelték, Franciaország az általuk ismert brit alkotmányos liberalizmus modelljét követi. Nem látták meg a forradalom ideológiájának radikális vonatkozásait, így nem vehették észre, milyen véres, anarchiába torkolló útra lép. Burke azért tudhatta előre a terror bekövetkeztét, mert behatóan elemezte a forradalom első szakaszának liberalizmusát. A konzervatív és liberális angol gondolkodókat csak akkor győzte meg Burke szkepticizmusa, amikor jóslatait a végkifejlet beigazolta. Va-

jon hasonló folyamat elébe nézünk a globális kormányzás csendes forradalmával kapcsolatban is?

Dr. Fonte és más szuverenista demokraták – a hazájukban liberális demokráciát, külföldön a szuverén államiságot támogatókat jelöli ez a kissé nehézkes terminus – a legutóbbi időkhöz hasonló helyzetben voltak, mint a korai Burke. Nemigen tudták polgártársaikat meggyőzni, hogy okuk lenne bármi aggodalomra. Részben azért, mert a globális kormányzás fogalma meglehetősen sok magyarázatot igényel. Akárcsak a marxizmus, ez is olyan szerepben tetszeleg, mintha a liberalizmus, demokrácia és internacionalizmus beteljesülése, és nem mindezek tagadása lenne. Hiányzik belőle az az elrettentő nyíltság, amellyel a marxizmus, a náciizmus és a dzsihadizmus szemrebbenés nélkül kifejezésre juttatja, hogy uralma nem tűr alapvető ellenkezést. Viszont céljainak megfogalmazásakor ugyanolyan kifejezéseket használ – emberi jogok, béke, nemzetközi jog –, mint a demokraták és internationalisták. Sokakat félrevezet és megnyugtat ez a ködösítés.

Dr. Fonte viszont az ideológiák leleplezésének úttörő mestere. Első antropológusként osztályozta és elemezte a „transznacionális progresszivizmus” korai megnyilvánulásait. Hasonló szakértelemmel tárja fel a globális kormányzás ideológiájának későbbi szakaszában használt, kifinomultabb eufemizmusok valódi jelentését is. (Könyvének első fele az utóbbi négyszáz év politikaelméletének élvezetes útikalauza, és mint ilyen igen olvasmányos, a főtémától némileg független politológiai bevezetés.) A szerző a szakértő könnyedségével bizonyítja be, hogy a „közös alapba gyűjtött szuverenitás” a szuverenitás elvesztését jelenti, mivel a közös alapba gyűjtéssel új, a közös alapot létrehozó nemzetek felett álló szuverén hatalom létesül. Ezt követően dr. Fonte rámutat, hogy olyan szerződés megkötése, amely más nemzetekkel szemben pontosan körülírt kötelezettségeket tartalmaz (legyenek ezek akár nagy horderejű kötelezettségek, mint a NATO 5. cikkelye értelmében vett hadüzenet),

a szuverenitás gyakorlásának minősül; ugyanakkor egy posztacionális entitással kötött szerződés, amely a szerződő felet akármiféle követelés teljesítésére kötelezheti, a szuverenitás feladását jelenti. Az első típusú szerződés az internacionalizmus, a második a transznacionalizmus elvét példázza. A transznacionalizmus pedig nem valamiféle csúcsra járatott internacionalizmus, hanem éppen annak ellentéte, mivel lényegében szemben áll vele. Az internacionalizmus szuverén nemzetállamok közötti együttműködésen alapszik, amit lebéklyóz, és végül szép csendesen megfojt a transznacionalizmus szabályzatrendszer. Lényeges, hogy a két struktúra közül csak az internacionalizmus egyeztethető össze a demokráciával a nemzeti belpolitika területén. A transznacionalizmus meggondolatlanul henceg „visszafordíthatatlan” mivoltával, hiszen a demokrácia a megfontolás, a választások biztosította újragondolás elvén alapul.

Dr. Fonte újra és újra végigköveti a fenti gondolkodásmód logikájának útját – és az minden esetben egy megközelíthetetlen, megdönthetetlen, antidemokratikus, agyonszabályozott Leviatánhoz vezet.

De hát minek bíbelődni a hőmérővel, amikor úgylátjuk az időjárást – különösen, ha épp most csapott belénk a villám? Ma már nemcsak az elmélet a kalauzunk. Európában a globális kormányzás hívei létrehoztak egy intézményt, melyben sok dédelgetett rögeszménk jól megfigyelhető módon testet ölt: az Európai Uniót. Ez ízelítőt ad abból, milyen lenne a globális kormányzás gyakorlata. Walter Russell Mead szavaival élve: „Képzeljünk el egy globális léptékűre nagyított Európai Uniót; ebben a Globális Unióban a nemzeti kormányok és törvények megmaradnának ugyan, de körbefonná őket a közös megegyezés alapján született törvények és normák egyre sűrűbb keretrendszere, és át- meg átszövé a globális intézmények mind szövevényesebb hálójára, melyek által módosulna, illetve sok esetben megszűnne a nemzeti kormányok autoritása.”

És ez még meglehetősen enyhe megfogalmazás. Az euró jelenlegi válsága az ilyen jellegű struktúrák két további szembeszökő veszélyére hívja fel a figyelmet: elsőként arra, hogy a demokratikus felelősségre vonhatóság hiánya kedvez a megfontolatlan és népszerűtlen irányelvek elfogadásának; másodszer pedig arra, hogy nyilvánvaló kudarcok ellenére az ilyen irányelvek a demokratikus felelősségre vonhatóság hiányában többnyire változatlanul érvényben maradnak. Továbbá a régóta sikertelenül működő közös agrárpolitika (KAP) – amely az EU kiadásainak mintegy 40 százalékát költi arra, hogy az élelmiszerárakat az európai termelők számára magasán tartsa, tönkretéve ezzel a harmadik világbeli kisgazdák exportkilátásait – azt példázza, hogy az ilyenfajta esztelenségek szinte akármeddig folytathatók (vagy legalábbis addig, amíg a pénz elfogytával a rendszer bedől). A politikai elitek jóval nehezebben adják fel légvárnak bizonyuló elképzeléseiket, mint a gyakorlatiasabban gondolkodó egyszerű szavazók (részben azért, mert az ilyen utópiák negatív hatásaival nem az elitek szembesülnek). A globális kormányzás diadala magával hozná annak kockázatát, hogy az EU sokat kritizált kudarcai világméretben és óriási költségek árán megismétlődhetnek.

A globális kormányzás azonban szerencsére nem elkerülhetetlen végzet sem Amerika, sem más népek számára – bár hitvallói, a marxistákhoz hasonlóan, szeretik ilyen színben feltüntetni. Csupán többfajta lehetséges jövő egyikéről van szó. A könyv második részében dr. Fonte azt vizsgálja, miféle geopolitikai választások állnak a politikus rendelkezésére egy olyan világban, amelyben – Francis Fukuyama szavaival élve – véget ért a történelem. A szerző négy esélyes jelöltet lát az uralkodó globális kormányzati filozófia posztjára.

Az első ilyen ideológia a szuverén nemzetállamok együttműködésén alapuló internacionalizmusé. Erre épül az Egyesült Államok kormányzati rendszere, és egészen a legutóbbi időkig ez volt a nyugat-európai államok egyik

legfontosabb alkotmányos alapelve is. Ám pozíciója kissé megingott, amikor a kommunizmus igáját levető közép- és kelet-európai nemzetek csatlakoztak a „nyugathoz”. Úgy hitték, egy liberális demokratikus berendezkedésű rendszerhez csatlakoznak, ehelyett félúton találták magukat a globális kormányzás felé. A britekhez hasonlóan – bár eltérő okokból – ezeknek a nemzeteknek nincs ínyükre az ilyen rendszer: túlságosan emlékezteti őket jobb pillanataiban a Habsburg, kétségbeesettebb időszakokban a szovjet birodalomra. Ha a liberális demokráciára épülő internacionalizmus – Fonte nyelvén szólva a „philadelphiai szuverenitás” – vezető ideológiává válik a nemzetközi politikában, az európai államok többsége vélhetően abbahagyja majd a poszt nacionalizmus-sal és posztdemokráciával való kacérkodást, és visszaszerzi Brüsszeltől demokratikus autoritásának jó részét.

Ebben az esetben a legtöbb olyan állam is, amely szakít az autoritarianizmussal, a liberális demokrácia alapelvein építi majd újjá kormányzati rendszerét. Ezek a rendszerek természetesen – mint minden demokráciában – magukon viselnék az illető társadalom alapvető, elsősorban vallási jegyeit. Következésképpen az „arab tavasz” utáni közel-keleti rezsimék, amennyiben a demokratikus utat választják, valószínűleg inkább Törökországhoz, mint Amerikához lesznek hasonlóak. A demokratikus szuverenitás támogatóinak ezen nem kell sem csodálkozniuk, sem elképedniük, inkább alkalom lehet arra, hogy megerősítsék elkötelezettségüket. Mint dr. Fonte rámutat: a demokrácia intézménye csakúgy, mint az állam és egyház szétválasztása, mind Amerika, mind Franciaország számára alapvető, a „burka betiltásáról” mégis másként vélekednek, mert a szekularizmussal kapcsolatos hagyományaik némileg különbözőek. A demokrácia alapján álló világrend távolról sem akarna uniformizálni, a különbségek azonban nem valamilyen központilag előírt, ideológiai töltetű jogszabály, hanem az egyes népek eltérő döntései nyomán keletkeznének.

Két másik feltörekvő rivális a világ uralkodó ideológiájának posztjára a dzsihadizmus és a szuverén autoritarianizmus – az al-Kaida (és más szervezetek), illetve Kína (és más államok) által képviselt ideológia. Fukuyama elmélete szerint a történelem nem abból a szempontból ért véget, hogy megszűnnének a háborúk, a trónutódlás, a választási győzelmek és hasonló „események”, hanem olyan értelemben, hogy a nyugati demokráciának mint uralkodó kormányzási ideológiának nem lesz igazi vetélytársa. Vélhetően a fent említett két világszemlélet egyike sem cáfolja meg ezt a tételt. Mindkettő nagymértékű rombolást végezhet a világban terrorizmus, fegyverkezési verseny vagy általános zavarkeltés révén, ám valószínűleg egyik sem lesz képes elegendő elfogadottságra, még kevésbé támogatásra szert tenni ahhoz, hogy a nemzetközi kapcsolatokat és a globális intézményeket saját képére formálhassa. A dzsihadizmus teokratikus kormányzáson alapuló világuralmi törekvései alapján elfogadhatatlanok a világ nyolcvan százaléka számára, akik nem a muszlim vallás követői – de nem sokkal népszerűbbek a fennmaradó muszlim húsz százalék körében sem. A szuverén autoritarianizmus, még ha anyagi értelemben igen sikeres is, mint például Kínában, komoly legitimációs problémákkal küzd: ezért próbálják kínai szóvivők úgy igazolni rendszerüket, hogy az a demokrácia gyakorlati előnyeit nyújtja, csak másképp. Mindkét ideológia csupán szűk körben – az azonos hitűek, illetve az autoritárius uralkodó osztály tagjai között – lehet igazán népszerű, távolabbra alig terjed a hatósugaruk. Mindkettőre halálos ítélet vár – az al-Kaidára konkrét, a szuverén autoritarianizmusra átvitt értelemben. Ha ezek a nyugati típusú demokrácia fő riválisai, Fukuyama jogosan állítja, hogy nincs esélyük a győzelemre.

Azt viszont nem jósolta meg kellőképpen Fukuyama elmélete – világít rá dr. Fonte –, hogy a nyugati típusú demokráciával szembeni legkomolyabb kihívás belülről, a liberális demokrácia saját berkeiből érkezik. A globális kormányzás

ideológiája, akárcsak a marxizmusé, pontosan ilyen jellegű kihívást jelent. Ez az eszmerendszer a nyugati társadalom vezető rétegeinek szellemi termékeként látott napvilágot, és látszatra megoldást kínál olyan globális problémákra, amelyeket – szerintük – demokratikus szuverén államok nem tudnak nemzetközi együttműködés útján (azaz „önállóan”) megoldani. A demokrácia beteljesítőjének nevezi magát – egy mélyebb, igazi demokráciát ígér, nem a politikai pártok és táborok hitelét vesztett acsarkodását. Ezzel szemben léptenyomon aláássa a demokratikus felelősségre vonhatóság és a kormányzottak egyetértésének elvét, és arra törekszik, hogy a demokratikus intézmények kezéből egyre több hatalmat ruházzon át a nem-kormányzati és globális szervezetekre, amelyek az elitek nézeteit és érdekeit képviselik. Posztdemokrata körökben valószínűleg megéjlenezték a GONGO-k (kormányzat által létrehozott nem-kormányzati szervezetek) megalakulását – mivel ezeket a transznacionális testületek ihlette és pénzelte apparátusokat azzal a céllal hozták létre, hogy még több hatalmat szipkázzanak el a kormányoktól, és így megvalósíthassák a szavazók és a kormány által „elmuasztott” (vagyis leszavazott) reformintézkedéseket.

A négy rivális eszmerendszer bonyolult francianégyest táncol a diplomáciai hegemoniáért folytatott harcban. Nap mint nap látjuk, hogy dzsihadista szimpatizánsok és autoritárius kormányok a globális kormányzás doktrínáit használják eszközül, például abban a „jogi hadviselésben”, amellyel az Egyesült Államok terror elleni harcát és egyéb erőfeszítéseit próbálják megakadályozni. Viszont az új, feltörekvő nemzetállamok, akár demokratikusak, akár nem – például Kína, India, Brazília vagy Indonézia – valószínűleg nem fogják elfogadni, hogy kül- és belpolitikájukat valamilyen ENSZ-ügynökség meghatározhassa, vagy akár meg is vétőzhassa egy olyan szerződés vélt interpretációjára hivatkozva, amelyet egy jelenleg ellenzékben lévő párt kötött. A sodró lendületűnek híresztelt kiotói folyamat ma már

csak vánszorog, mert elmozdíthatatlan akadályt állított útjába Kína és India ellenállása. Könnyen lehet, hogy a globális kormányzás támogatóinak ehhez hasonló kudarcok egész sorával kell még számolniuk. Amint az ázsiai, afrikai és latin-amerikai szuverén hatalmak a nemzetközi közösség teljes jogú tagjaivá válnak, a globális kormányzás elveszti presztízsét, provinciális ideológia lesz belőle – a hanyatló posztmodern Európa utolsó kísérlete egyfajta békés neokolonializmusra, vagyis arra, hogy a transznacionalizmus álcája alatt hatalmát jogi és bürokrata eszközökkel kiterjessze.

Ezért nem tűnik valószínűnek, hogy a globális kormányzás erőinek sikerül valamiféle globális hatalmat, vagy az általuk elképzelt „globális jogállamot” létrehozniuk. Az viszont lehetségesnek látszik, hogy ezeknek az erőknek az őket pragmatista alapon támogató multinacionális vállalatok segítségével sikerül jelentős, akár a kritikus tömeget is elérő hatást gyakorolni a nyugati demokráciák (és az Egyesült Államok) véleményformálóira és vezetőire. Az sem kizárt, hogy ez a hatás az elitgondolkodásba beépülve annak alappillére lesz, és a marxista teoretikus, Antonio Gramsci fogalmával élve „ideológiai hegemoniává” válik. Ez a folyamat már elkezdődött.

Ha a folyamat nem állítható meg – vagyis ha a demokráta észjárás globalista érvek csapdájába esik –, akkor a jelek szerint nem a globális kormányzás diadala, hanem a liberális demokrácia öngyilkossága következik be mind a belpolitikai autonómia, mind a terrorizmussal vagy nem-demokratikus szuverén államokkal szembeni önvédelem területén. Ennélfogva a globális kormányzás nevű projekt, bár önmagát nem képes sikerre vinni, lényegében lefegyverezheti és lebéníthatja a demokratikus államot. Fukuyama szkepticizmusa ellenére, ha a liberális demokrácia túl sokat iszik a globális kormányzás poharából, megmérgezi magát.

A liberális demokrácia ilyenfajta öngyilkossága feltehetőleg lépésenként, fokozatosan történne. Könyve hatodik

fejezetében dr. Fonte megvizsgálja, hogyan vezet lassú öngyilkossághoz az a folyamat, melynek során a nyugat-európai liberális demokratikus nemzetállamok az Európai Unió nemzetek feletti jogrendszerébe alárendeltként betagozódnak. A folyamat még tart. És az „öngyilkosság” elősegítésében az európai nemzetállamok igazságszolgáltatásának legfelsőbb szintjein dolgozó bírók is közrejátszanak, mivel kulcsszerepük lehet a globális jogrendszer kialakításában.

Ezért nem csekély vigaszul szolgál az a növekvő ellenállás, amellyel a közös kormányzás még készülöben levő, antidemokratikus tervezetét Európán belül fogadják. A választók és adófizetők nemcsak a szavazófülkékben, hanem az utcákon is tiltakoznak az ilyen felelőtlen hatalmi struktúrák ellen, melyeknek működését pénzügyi válság, magas munkanélküliség és kudarcot vallott intézkedések sora övezi. Ha a globális kormányzást saját hátszországában továbbra is annyi vita és támadás kíséri, mint ahogy azt jelenleg különböző szinteken tapasztaljuk, akkor jó okkal hihetjük, hogy a folyamat megállítható és visszafordítható.

A szkeptikusok táborának helyzete viszont még egy, talán döntő szempontból is kedvező: a globális kormányzás olyan ideológia, amely nem meri néven nevezni magát. A szemináriumi termekben hirdetett tanait a tévé nyilvánossága előtt tagadnia kell. Vívmányait, mint azt a KAP esetében láttuk, tanácsosabb rejtegetnie. Csak nyelvi trükkök segítségével képes elérni, hogy szabályzatai és intézményei liberális és demokratikus színben tűnjenek fel, holott távolról sem azok. Általában véve a globális kormányzás ideológiájának állandó kelléke a hazugság és a színlelés.

Ezzel nem is volt baj, amíg senki sem figyelt oda rá: úgy tűnt, a globális kormányzás a vitán kívül mindent túlél. Fonte könyvének megjelenésével azonban ez a helyzet megváltozott. A szerző gondoskodott róla, hogy a szuverenitás kérdése végre kimerítő vita tárgya legyen nemzeti és nemzetközi fórumokon. Leleplezte a mellébeszélést, szépítgetést

és jogi köntörfalazást. Szellemi fegyverzetet adott, amellyel – akár kívülről támadják, akár belülről próbálják aláásni – meg tudjuk védeni az alkotmányos liberális demokráciát.

... Fonte mindent megtett, amit egy politikai szerző megtehet. A többi az olvasókra vár.

JOHN O'SULLIVAN

(Walkó Zsuzsanna fordítása)

EGY RENDHAGYÓ KÖNYVBEMUTATÓ

Beszélgetés Kocsis Zoltánnal

Bár a praktikus okokból nem kevesebb, mint három címet is kapott interjúkötet (*Kocsis Zoltán Juhász Előd mikrofonja előtt; Juhász Előd: Kocsis Zoltán; Juhász Előd: Kocsis Zoltán – Beszélgetéseink tükrében – 40 év interjúi*) már hónapokkal korábban napvilágot látott, a kiadóval úgy döntöttünk, a hivatalos könyvpremierrel várunk – a művész 60. születésnapjára ünnepeléséig. Május 22-re hívtuk a publikumot a testvérművészsák találkozásának egyik legszebb helyszínére, a Szépművészeti Múzeum Barokk Csarnokába.

A köszöntőt az intézmény főigazgatója, dr. Baán László tartotta – Kocsis örök fiatalságát, megújuló alkotó- és előadó-művészetét hangsúlyozva. Közvetlenül ez után került sor – mintegy az interjúkötet kiegészítéséül – Kocsis Zoltánnal a kötetlen zongorás beszélgetésre. Szokatlan ez a forma, de a művész kérte, jól tudván, egy sikeres zongora melletti prózai-zenei „produkció” többet mond el róla a mégoly magas szintű laudációknál.

Egyikünk előtt sincs papír, jegyzet vagy kotta. Mindent rábízunk az ad hoc rögtönzésre, erre az igazi élvezetes szellemi pingpongjátékra. Tehetjük, hiszen jómagam a kérdező szerepében több mint négy évtizede faggatom alanyunkat. Tudom, ő is ezt a szellemi párbajt kedveli, elemében van, amikor magyaráz, értékkel, összefüggésekre hívja fel a figyelmet. Mindez – nyugodt lelkiismerettel vélhetem így – nálunk sohasem parttalan, hiszen mindig van mitől eltérni, van mit kibontani. Adott egy életmű, a Kocsisé – annak szerteágazó terebélyesedésével, és ennek ismeretében már csak a „megnyitás” a feladat. Most is csupán két témát egyeztetünk előre. Egy sajátos műsorkoncepciót (élet – ha-

lál) és Dohnányi értékelését, különös tekintettel az *Ünnepi nyitányra*, melyben megszólal a *Himnusz*, a *Szózat* és velük együtt a szerző komponálta *Magyar Hiszekegy*.

Ezt a rögtönzött, térben és időben, tematikában egyaránt „röpködő” gondolatcserét idézzük most fel, némileg rövidítve, de természetesen az elhangzottak lényegét érintetlenül hagyva.

JUHÁSZ ELŐD: Hölgyeim és uraim, mindenkit nagy szeretettel köszöntünk! Néhány héttel ezelőtt a Katolikus Rádió Zene-közelben műsorában Zolival volt egy 54 perces élő beszélgetésünk, ugyanígy zongora mellett, és nem fogod kitalálni, hogy utána minek, melyik epizódnak volt a legnagyobb visszhangja. Többen írtak blogot, felhívtak, jelezték, hogy az életben nem juttott volna eszükbe, hogy Beethoven és a rock and roll valamilyen képpen összehozható. Tudjuk ezt rekonstruálni, hogy mindenki tudja, miről van szó?

KOC SIS ZOLTÁN: Persze. Egyébként azért meglepő a dolog, mert ez elég köztudomású.

– Nem mindenkinek.

– Egyrészt az *Egmont-nyitány* fináléja azért mégiscsak erre a nyolc hangra épül (zongorán mutatja). Más kérdés, hogy ez jön majd hozzá aztán a hegedűkön, és ez ugye a klasszikus értelemben vett rock and roll-bázis. Vagy említethető olyan ritmusok kialakítása, amelyek egyértelműen Beethovenhez köthetők. Például az anticipált akcentusok (ezt is mutatja), ilyet Mozart nem csinált, bár ő volt az, aki azért a leghaladóbb zenét írta Beethoven előtt.

– *Haydn viszont már csinált hasonlót, igaz, nem sokszor.*

– Igen, mondjuk Haydnnak ez a nyers ereje, rusztikus jellegzetességei véleményem szerint nagyobb hatást is gyakoroltak Beethovenre, mint Mozart. Érdekes, hogy Beethoven milyen kritikai szemlélettel nézi Mozartnak nemcsak a szerzeményeit, de a zongoraművészi működését is. Például egyszerűen azt mondja, hogy Mozart képtelen valódi legatót

játszani, és aki valódi legatót akar hallani, az hallgassa meg Hummelt. (Legato = kötve, kötött játékmódot jelöl.)

– *Vagyis egy harmadrangú kortárs mesterre utal?*

– Igen, mondjuk másodrangú, azért Hummel bizonyára nagyon nagy zenész volt, és még azt is el tudom képzelni, hogy előadó-művészeti iskolázottság tekintetében akár felül is múlhatta Mozartot. Na de hát azért mégiscsak Mozart volt Mozart. És azt gondolom, hogy egy ekkora kaliberű zenei jelenségnek akkor is érdemes odafigyelni az előadó-művészi megnyilvánulásaira, hogyha az iskolázottsága nem százszázalékos. Én azt gondolom, hogy Beethovennek is igaza lehetett, és az is biztos, hogy Beethoven zongorakezelése gyökeresen elüt a Mozartétól, de az is egy sajátos zongorakezelés. Való igaz, Mozart a staccatót, vagy ha úgy tesszük, a non legatót jobban szereti, mint Beethoven. (Staccato: szaggatottan, röviden, a legato ellentéte.)

– *Valószínűleg Beethovennél az történt, hogy ő ugyanúgy, mint Mozart, zongorázott, és természetesen mindenki a saját pianista képességét hozza komponáláskor is.*

– Persze, csak hát a hangszer! Azért azt nem szabad elfelejteni, hogy Mozartnak például bele kellett kombinálnia a csembalót vagy a nagyon korai zongora lehetőségeit is a műveibe. Tehát nem tudott ő zongoratechnikailag egy olyan széles skálát bejárni, mint Beethoven, aki már jóval fejlettebb hangszereken játszott. Az a tizennégy év, ami Mozart és Beethoven között van, illetve amennyivel Beethoven tovább élt, mint Mozart, mert hát Beethoven ötvenhét éves korában halt meg, Mozart pedig harmincöt éves korában, az egyben a hangszer fejlődésének egy olyan korszakát jelentette, ami a zongorairodalmat tökéletesen más irányba terelte, mint amire a 18. század végének tendenciái mutattak.

Ha már Haydnt említetted, ezt az anticipációs technikát Haydn is beveti. Tehát arról van szó... (mutatja)

– *És ha ehhez hozzájátszod a bal kezet...*

– ...egész lassan...

– *Íme, az 1-4-5-1, ilyen felállásban...*

– Igen, igen, és nem kell csodálkozni, hogy aztán később a könnyűzeneszerzők erre „lecsaptak”.

– *Abszolút, hiszen olyan táplálék...*

– Na de lecsaptak a könnyűzeneszerzők az adott kor majdnem összes zeneszerzőjére! Minden korban, a nagyon-nagyon komoly dolgok mellett azért ott voltak a sokkal könnyebben fogyasztható, sokkal könnyebben felfogható, feldolgozható zenék. Hogy egy Wagner, Brahms mellett megjelent egy Johann Strauss, az teljesen természetesnek volt tekinthető. Sőt, valamikor a komoly- és a könnyűzene egy és ugyanaz volt.

– *Mozartnál is még teljes mértékben.*

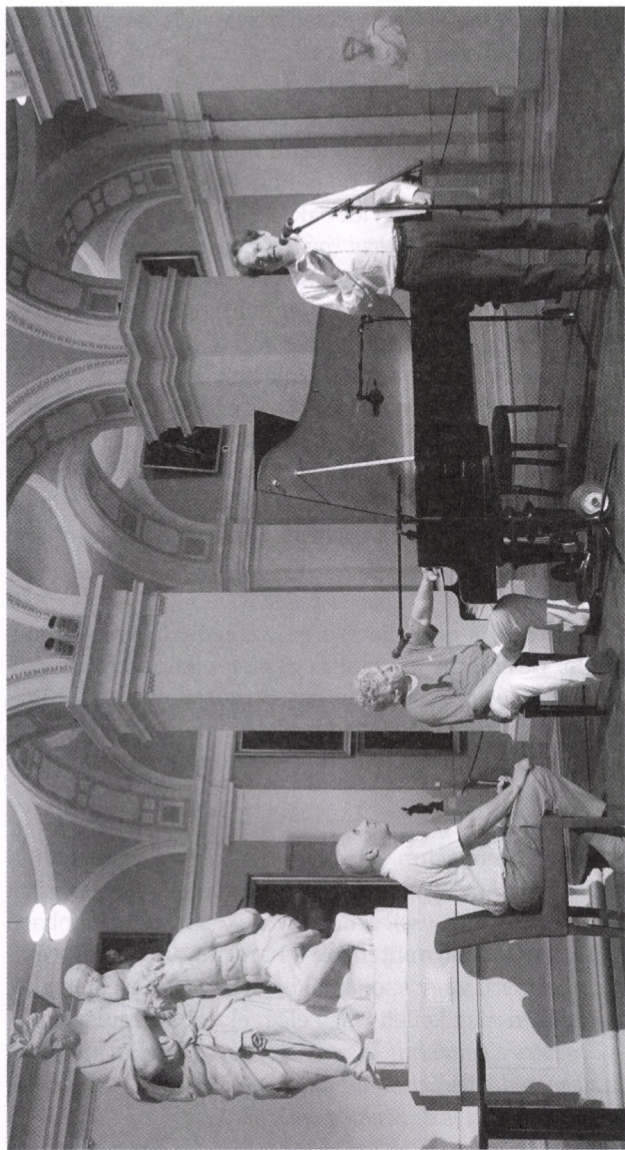
– Na de hát Bachnál ott vannak az udvari táncok, aztán később az olyan stilizált táncok, amelyeket a nép is táncolt. Aztán később már azért nem táncolt, mert annyira stilizálódott a metrum, hogy táncolhatatlanná vált. Például a klasszikus menüett, amit ha nagyon ismert darabbal akarnám illusztrálni a klasszikus menüett tempójában, tehát nem a stilizált menüettel, akkor talán Debussy *Kis szvitjének* menüettjével lehet illusztrálni (mutatja). Erre, ebben a tempóban még lehet táncolni. De ha például a *Haffner-szimfónia* menüettjét vennénk ilyen tempóban, ami egy lassú menüett, az így szólna: (zongora).

– *De kétszer ilyen tempóban?*

– Arra viszont már megint csak nem lehet táncolni. Nincs az a virtuóz táncos, aki erre egy menüettet tud táncolni.

– *Említetted Strauss nevét, és Straussnál – nem tudom, te hogy vagy vele – én annak idején végigböngésztem majdnem az összes művét, és egy rossz, egy gyenge darabot nem találtam. Pedig Johann Strauss...*

– Most ifjabb Johann Straussról van szó – le kell szögezni: óriási família. Idősebb Johann Strauss írta a *Radetzky-indulót*, és fia, ifjabb Johann Strauss volt a *Keringőkirály*,

JUHÁSZ ELŐD, KOCSIS ZOLTÁN – BAÁN LÁSZLÓ MEGNYITJA A KÖNYVBEMUTATÓT

(Fotó: Józsa Dénes)

tehát aki dallamilag is olyan invenciózus volt, hogy kimerítette a fülbemászó zene ismervét.

– *Fantasztikus dallamérzéke volt!*

– Közel ötszáz opusza van, és persze tényleg – habár én ennek a felét sem ismerem, de amit ismerek, az valóban... – él az ember a gyanúperrel, hogy nem azért ismerjük-e ezeket a műveket, mert azok a jobbak?

– *Persze. De minden újívi koncerten elővesznek olyan kompozíciókat is, amiket senki sem ismer.*

– Igen, ez nagyon jó – meg hát nemcsak Strauss-műveket természetesen, de Strausztól is olyan darabokat, amelyek nem olyan nagyon közismertek. És bizony azok is jók, sőt nemhogy jók, hanem nagyon is egyéni ízűek, és gyökeresen különböznek egymástól, még a polkák is, amelyeket azért eléggé egy kaptafára komponáltak annak idején. Egy ilyen zenei jelenség előtt tényleg le kell borulni! Ugyanazt tudom csak mondani, mint Brahms, aki földig hajolt Johann Strauss előtt.

– *Sőt, azt hiszem, Wagner is kedvelte.*

– Hogyne, persze! Persze ez az egész a sramlizenéből nőtt ki, de hát ott is voltak egészen elképesztő dolgok és vívmányok, és persze aztán egy Straussnak meg a többi könnyűzeneszerzőnek kellett jönnie. Például gondolok itt Suppéra, aki valahol a könnyű- és a komolyzene határán egyensúlyoz...

– *Offenbach...*

– Vagy Offenbachra, aki Németországból vándorolt ki Franciaországba – nagy vetélytársak is voltak Strauss-szal. Megtörtént nem egy esetben, hogy a közönség Offenbach művét jobbnak találta, mint ifjabb Johann Straussét. Vagy említhetném Lannert, vagy azokat a könnyűzeneszerzőket, akik szükségyszerűen meg kellett előzzék ezt a géniust.

– *Érdemes elgondolni, hogy ki mindenki járt Budapesten a 19. század második felében – hát a legnagyobbak! Most nemcsak arra gondolok, hogy Liszt, Brahms, Wagner...*

– Hogyne! Kun Imre írja le a *Harminc év művészek között...* című munkájában, hogy amikor Wladimir Pachmann hosszú idő után megint Pestre jött – ő egy lengyel származású zongoraművész, extremitásairól volt híres –, akkor bement a Hungária Szállóba, ami ugye, ma már nincs, és azt mondta, hogy „hát akkor kérem azt a sarokszobát, ahol legutoljára laktam”. És mikor tetszett itt járni legutoljára? Azt mondja: „1863-ban Wagner Richarddal jártam itt...” És megkapta azt a sarokszobát!

– *Régi világ, régi jó világ. Tulajdonképpen ezt a 19. század második felét idéztem, mert innen már csak egy lépés, és talán te is említetted valamelyik interjúban, hogy az Opera élén nagyon rövid ideig, de Mahler, a kor legnagyobb zeneszerzője is tevékenykedett...*

– Nem nagyon rövid ideig, három évig...

– Igen, és az alatt két vagy három Erkel-operát mutatott be!

– Hogyne, köztük a *Brankovics Györgyöt*, amit ma nem nagyon játszanak – pedig sokak szerint Erkel legjobb operája –, ő ezt szükségesnek tartotta... Hát hogyne! Oriási közönségnevelő szándék volt Mahler működése mögött. Először is magyar nyelven játszatta az operákat. Most ez egy kicsit röhejesnek tűnne ma már, de akkor nem volt szövegkivetítés.

– *Pedig nem is tudott magyarul.*

– Nem tudott magyarul, csehül igen, oroszul nem, és mégis, ő, mint német anyanyelvű ember, kellett éreznie, hogy fontos az, hogy az ember értse a dolgokat, és abban az időben az anyanyelv használata látszott a legkézenfekvőbb megoldásnak erre.

– *Amikor az Erkel-év volt, akkor írtál egy cikket, amiben Erkel próbáltad megfelelően elhelyezni a magyar és az európai zene történetében.*

– Igen, azért ez egy nagy rejtély, hogy Erkel végül is miért nem foglalt el olyan helyet az egyetemes zenetörténetben, ami kijár a nemzeti iskolák operakomponistáinak. Sok mindent lehetne itt érveként és ellenérveként fölsorakoztatni, talán, azt gondolom, hogy őt valamilyen módon

belekényszerítették a magyar Verdi szerepébe, de mondhatunk honosított Verdit vagy verbunkosított Verdit...

- *Igen, a verbunkos természetes, az körbevette.*
- Mindenesetre, ha az egyetemes operakultúrából valamilyen analógiát lehet keresni, akkor nyilván Verdi az, akihez a legközelebb áll a zenéje, na de hát mégsem Verdi, és mégis gyönyörű dallamokkal teli műveket írt, tulajdonképpen nem is olyan iszonyú rossz szöveggönyvekre! Tehát én azt gondolom, hogy őneki helye volna az egyetemes zenetörténetben. A magyar nyelvű éneklés nagyon nehéz, de speciel éppen Erkel esetében el lehetne tekinteni a gondoktól. Hallottam én egypár dolgot életemben, hallottam a *Pillangókisasszonyt* ukránul, hallottam németül a *Rigolettót*, szörnyű volt, de németül volt... És hallottam például a *IX. szimfónia Örömdóját* kínaiul.
- *Valahol meg lehet érteni ezt a tendenciát.*
- Persze! Adott esetben van egy szint, vagy van bizonyos zenéknek egyfajta fontossága, ami föltétlenül szükségessé teszi az érthető nyelven történő előadást.
- *Igen, azt hiszem, hogy nálunk is, ha valaha lesz Erkel Színház, ott magyarul fognak énekelni és operát előadni. És ezt csak helyeselni lehet.*
- Tulajdonképpen jó lenne, ha az Erkel Színház – én nem tudom, hogy kinek mi erről a véleménye – az eredeti funkcióját visszakapná. Tehát ismét népopera tudna lenni. Azért egy ekkora városban kell hogy egy komolyabb opera és egy népopera is legyen. Mint ahogy Bécsben.
- *Abszolút. És ez működik, közönségtoborzásra is jó. Egyébként én nem várnék például Kodály műveinek bemutatásával az Operában, ameddig megnyílik az Erkel. Tehát ha idejön egy külföldi, nem biztos, hogy Carment akar hallgatni, nem biztos, hogy Pillangókisasszonyt...*
- *...vagy Arabellát.*
- *Az talán más, azt ritkán hallhatja máshol is.*
- Nem tudom, Németországban azért megy az. Nem tudom persze, kinek mi a véleménye arról a darabról, de

egy biztos, hogy specialitások dolgában azt hiszem, nagyon-nagyon nem használjuk ki a lehetőségeinket.

– *Konkrétan most arra gondolsz, hogy hány Richard Strauss-operát nem játszottak, nem játszanak nálunk?*

– Nem, azt mi majd megcsináljuk. Nem arra gondolok, hanem egészen konkrétan arra, hogy milyen az a *Kékszakállú*, ami az Operában szokott menni – azért az, én nem tudom, te mikor láttad azt utoljára...

– *Nekem kedvencem a Kékszakállú, tehát én elfogult vagyok. Én akkor szerettem igazán, amikor Miskolcon háromféle felfogásban lehetett megnézni – egyik sem volt olyan, ami nekem a csúcs...*

– Jó, de hát az Miskolc, az az Operafesztivál, gondolom...

– *Igen.*

– Jó, hát ne az Operafesztivált említsük! Az Operafesztivál egy ünnep, az Operafesztiválhoz nem lett volna szabad hozzányúlni. Ilyen a világon nincs, hogy egy héten belül megszólal a *Wozzeck*, a *Lulu* és a *Mózes*! A világon ilyen Operafesztivál nincs. Ezt elszúrták alaposan, de most nem is erről van szó, hanem a napi szinten történő előadásokról.

Elcipeltem a múltkor egy angol vendégemet a *Kékszakállú* egyik előadására, és ott kellett szégyenkeznem egy óráig, de nemcsak azon, hogy a rendezés... Ez volt az a vizesárkos ügy, amikor tocsogtak, egyszer még mosószer is belekeveredett, sőt nemcsak hogy mosószer, hanem a Kincseskamra címén szappanbuborékokat fújnak, és a Virágoskertet pedig konfettieső jellemzi. Most nem az a baj, értem én a szimbólumokat stb., hanem az, hogy látszik és hallatszik is az egész! Bekapcsolnak egy gépet, az elkezd zakatolni, okádja a konfettit, és közben még látható is! A *Kékszakállú* és Judit ott fekszik hanyatt a zenekar előtt. Még ez is rendben volna! Ha a zenekar jól játszana – de a zenekar nem játszik jól, mert pont azon az előadáson, amit láttam a vendégemmel együtt, a fagott két ütem eltéréssel követte a zenekart jó tíz partitúraoldalon keresztül – és ez már viszont botrány!

– *Ez abszolút az. Nem beszélve arról, hogy azért Kékszállút máshol Európában nagyon ritkán hallhatnak.*

– És hát ez a mi zenénk, ezt nekünk kéne a legjobban játszani. És közben a zenekar nem is rossz – én több ízben dirigáltam, nem az Opera zenekarát, hanem a Filharmóniai Társaságét, de hát az ugyanaz, ott nagyon-nagyon kiváló zenészek vannak. Mert egyszerűen ilyen a struktúra. Nem lehet rendes előadást csinálni, mert valahogy az egész szétfolyik, és ilyenkor érzem azt, hogy Karinthynak nagyon sokban igaza van – vidéki ország vagyunk.

– *De lehetne tenni, hogy ne legyünk az...*

– Persze, tulajdonképpen még a Budapesti Fesztiválzenekart is azért alapítottuk annak idején, mert szerettük volna meggyőzni a nagyközönséget arról, hogy ahol ennyi tehetséges ember van, ott lehetőség van szervezett, kollektív munkára is, csapatmunkára, amiből kisülhet jó is. Lehet, hogy nem minden tekintetben, de hát az idő azért mégiscsak minket igazolt, tehát hogy európai normák szerint is lehet dolgozni, és ha ezek szerint dolgozunk, akkor ilyen tehetséges zenészekkel talán magasabbra is lehet törni, mint az általános európai norma.

– *Tökéletesen így van, mert nem hiszem – nyugodtan ki mondom –, hogy még egy ilyen ország lenne Európában, ahol ennyi tehetséges muzsikusz élne... Nemcsak a budapesti kilenc szimfonikus zenekarra gondolok, vagy az utánpótlásra...*

– És nemcsak muzsikuszokra. Én azt gondolom, hogy ez egy nagyon tehetséges nép, ha ugyan ezt egyáltalán népek lehet nevezni, egyetlen népek itt a Kárpát-medencében. Én inkább úgy mondanám, hogy itt, a Kárpát-medencében élő emberek összessége. És most föl lehetne sorolni sokféle nemzetiséget, mert én például nyolcféle nemzetiségű nyolc dédszülőt tudok fölmutatni. Azt, hogy így hívnak, azt apámnak köszönhetem, mert ő volt a magyar. De lehetnék én...

– *Mindenkinek a családjában, hogyha megpiszkálok, van szlovák, cseh, német...*

– Az természetes, és egyáltalán, a keveredés, azt gondolom, hogy a legkomolyabb garancia a vérfrissítésre, tehát a megújulásra. És szerencsére, annak ellenére, hogy tele vagyunk demagóg szövegekkel, szerencsére itt azért a valóságos keveredés elég nagy mértékű. És régebben az olimpiákon is tíz-tizenkét aranyat nyertünk! Helsinkin volt a csúcspont, Melbourne a mélypont, de mondjuk a helsinki tizenhat arany, az tényleg megismételhetetlen. De Tokióban is tíz aranyat nyertünk!

– *Igen, és ilyenkor szoktak olyan statisztikákat mondani, hogy kilenc és fél millióhoz képes az a tizenhat arany, az a világon már dobogós helyezés..*

– Hát hogyne! Ha arra is gondolunk, hogy – persze kétes dicsőség – a hidrogénbombát magyar találta fel, az atombomba előállításában is nagyon komoly szerepünk van...

– ... *vagy a számítógép feltalálásában...*

– ... meg sok minden, a dinamó is többek között... Lehet így is, úgy is fordítani, de egy biztos, hogy ez egy nagyon tehetséges nép. És a jelen kulturális kormányzatnak ezt nem volna szabad figyelmen kívül hagynia.

– *Finoman fogalmazol.*

– Igen, valahogy úgy, mint Finnországban. Nem tudom, hogy a finn nép mennyire tehetséges úgy egészében, mert kevéssé ismerem őket, feleakkora nép, mint a mienk, ugyanakkor hihetetlen jó és a világon eredményesen működő zenészek jöttek ki Finnországból az elmúlt évtizedekben. Miért? Mert átvették a Kodály-módszert, és mert áldoznak a kultúrára, méghozzá elég komoly mértékben.

– *Most azt hiszem, hogy nagyon fontosat mondtál, azért, mert áldoznak a kultúrára. Picit visszautalhatunk a '30-as évekre, a Trianon utáni időszakra, amikor valóban nagyon-nagyon lent, még annál is lejjebb volt Magyarország minden szempontból, lejjebb, mint most, ahogy vagyunk talán, és volt egy Klebelsberg...*

– ... meg sok haladó szellemű ember is volt...

– *És az valahogy összegeződött.*

– De ugyanakkor mégis azt mondanám, hogy talán lehet, hogy mi látjuk jobban ebből a történelmi távlatból azt a korszakot, hiszen mindent csak a saját korában lehet megítélni. Az egy rettenetesen bonyolult korszak volt, nem is tudom, most itt Horthyról beszélnek ezt-azt, amazt, hogy hogyan lehetett volna másképp rendet csinálni a Tanácsköztársaság után – ez egy óriási nagy kérdés. Erre nem tudom, hogy elkötelezett baloldali politikus most mit felelne? Hogy hogyan lehetett volna baloldalról rendet csinálni, én azt gondolom, hogy sehogy.

Ugyanakkor mégiscsak azt a három embert kérték föl Pest, Buda, Óbuda egyesítésének évfordulóját megünnepelni, akik a Tanácsköztársaság zenei direktóriumának a fejét jelentették – Dohnányit Ernőt, Bartók Bélát és Kodály Zoltánt. Bartókot és Kodályt még valahogy el tudom képzelni, mint a Tanácsköztársaság idején tevékenykedő „funkcikat”, de Dohnányit... Valahogy, nem tudom. Dohnányi alapvetően konzervatív, aki tulajdonképpen azzal zúdítja magára a baloldal haragját, hogy nem érdekli a politika. És amikor mégis elkezdené érdekelni, már nem tud semmit sem csinálni. Jobban mondva, partizánakciókat meg tud nyerni, de alapjában véve semmit. Perbe is fogták aztán a háború után... De még egyszer: erre az ünnepi eseményre egy Hubay Jenő helyett, aki hát – valljuk be – abszolút kurzuslovag volt, ezt a három embert kérik fel!

– *Bár vannak jó darabjai, jó kompozíciói...*

– Nem Hubayt akarom bírálni, de... szóval ő volt az az őskonzervatív magyar zenész, akinek a baloldal Dohnányit próbálta, vagy talán próbálja „beállítani”. De a tény tény marad: mégiscsak Dohnányiékat kérték föl! És hát ennek köszönhetjük a *Táncszvitet*, ennek köszönhetjük a *Psalmus Hungaricust*, és egyáltalán ennek köszönhetjük azt, hogy például Bartók megerősödött abban a hitében, hogy ő mégiscsak jó zeneszerző, mert nem sok elismerést kapott ezelőtt. Kodálynak nagyobb sikere volt azon a koncerten, mert a

Psalmus Hungaricus azért mégiscsak könnyebben érthető, mint a *Táncszvit*, de ugyanakkor, ha megnézzük a következő évek statisztikáját, a *Táncszvit*nek kétszáznál is több előadása volt az azt követő öt évben, míg ugyanezt a *Psalmusról* nem lehet elmondani.

– *Erre mondta Leonard Bernstein, hogy Bartók inkább internacionálisan ismert, elfogadott, Kodály pedig nemzetben belül.*

– Igen, Bartók a legmagyarabb zeneszerzőnek nevezte Kodályt, ugyanakkor tény az, hogy Kodály főleg a magyar népzenevel foglalkozott, illetve hogy volt – persze hogy volt – neki kitekintése, de a műveiben ő nem nagyon integrálta más népek zenéit, míg Bartóknál egészen más a helyzet. Sőt neki egyenesen erénye, hogy a kelet-európai népzéneknek valahogy az összessége megjelenik az ő kompozícióiban, még hozzá nemcsak idézet szintjén, vagy kollázsként, hanem lebontjuk a zenéjét, minden pici elemében ott van. Ha megnézzük például a „nagy” *Hegedűversenyt*, amiből egyetlen téma sem népzenei eredetű, tehát ha valaki azt hiszi, hogy (zongorán mutatja a mű kezdetét) ez a téma népdal, az nagyon téved! Mint ahogy ez sem népdal (zongora: *Este a székelyeknél...*).

– *Egyébként hogy népdal, nem népdal, ez a mai napig kísért bennünket – nem tudom, hogy ismered-e a Csík zenekarnak alighanem a legnépszerűbb felvételét, Most múlik pontosan – ez a nagy slágerük –, mindenki azt hiszi, hogy népdal, de semmi köze a népdalhoz.*

– Egyébként aki profi módon foglalkozik népdalokkal, az elég könnyen meg tudja állapítani azt, hogy valami népzenei eredetű-e vagy nem. Bartók például az *Este a székelyeknél*ről azt mondja, hogy a harmadik sorában van valami, ami nem lehetne népdal, és valóban, ott egy oktávot nagyon rövid idő alatt bejár a dallam.

De mondok mást. Vannak olyan népdalok, amelyekből tökéletesen világos, hogy ezt valami komoly, tanult, művelt ember írta, ilyen az *Ifjúság, mint sólyommadár* című dal, amelyben előfordul például Apolló neve – azt nem hiszem,

hogy a magyar paraszt nagyon sokat használná ezt a nevet. De nemcsak Apolló, hanem maga a dal is olyan, hogy ezt csak egy tanult, képzett, művelt, zeneileg abszolút formákkal, akkordkapcsolatokkal stb. tisztában lévő ember kellett hogy írja.

– *Annak idején Bartók, de különösen Kodály nagyon kényes volt arra, hogy aminek, amelyik dalnak tudjuk a szerzőjét, az nem népdal. Azt „kidobta”. Később már sokkal toleránsabb lett. Később már elfogadta azt, hogy amit sok helyen, sokan, generációról generációra átvesznek, énekelnek, az népdal.*

– Igen, el tudom képzelni azt, hogy mint ahogy egy zeneszerző ír, stilizált népdalokat, úgy a nép is a saját képére tud formálni adott esetben műdalt is. Nem egy szentének vagy Krisztus-ének létezik a népköltészetben, amelyik műdalon alapszik. Sőt ide tartozik, ebbe a tárgykörbe még a horvát népzene-kutató, Franjo Kuhač is, aki be akarván bizonyítani azt, hogy tulajdonképpen mindennek az alfája és az ómegája a horvát népzene, elvitt mindenféle Beethoven-, Haydn-témákat horvát falvakba, és ott elhintette azokat. És tíz-egynéhány év után visszament és begyűjtötte őket, mint horvát népdalokat, bizonyítva azt, hogy Beethoven VI. szimfóniája, meg egyáltalán az osztrák császári himnusz – ami ma a német himnusz – is horvát eredetű. Ez a kutató – aki különben Pesten is tanult – magáról Haydnról is igyekezett bebizonyítani, hogy tulajdonképpen nem osztrák, hanem horvát születésű.

– *Mindennel lehet élni és lehet visszaélni. Mint ahogy például évekig, évtizedekig nem játszották el Dohnányinak az Ünnepi nyitányát, amit aztán ti frissítettetek fel, amiben megszólal a Szózat, megszólal a Himnusz és megszólal a Dohnányi által komponált Magyar Hiszekegy.*

– Igen, ezt nem is értem. Különben ez a darab szintén elhangzott azon a bizonyos koncerten, ahol a *Táncszvit* és a *Psalmus Hungaricus*. A kéziratoknak elég kalandos sorsuk volt aztán, ma a Városháza tulajdonát képezik. Tehát akár

hiszi a kedves közönség, akár nem, a *Táncszvit* kézírata a Városháza tulajdona. Ám a *Táncszvitet* és a *Psalmust* legalább kiadta az Universal rögtön a keletkezése után, míg Dohnányi *Ünnepi nyitányának* az lett a sorsa, hogy ott maradt a Városházán kézíratos formában. Egyszer valaki előásta, előadta, akkor rájöttek arra, hogy ez egy nagyon komoly darab, mert tulajdonképpen dióhéjban – talán nyolc percig tarthat, de – elmeséli a magyar nép ezeréves történelmét.

– *Miért nem értette ezt meg Vázsonyi Bálint, Dohnányinak az életrajzírója? Aki gyenge műnek tartja...*

– Szerintem pedig Vázsonyi Bálint megértette Dohnányi Ernőt.

– *Akkor miért így írta le – direkt megnéztem, ellenőriztem –, hogy a Magyar Hiszekegy a leggyengébb alkotásai közé tartozik?*

– *A Magyar Hiszekegy igen, de nem az Ünnepi nyitány.* A *Magyar Hiszekegy* témája nem is jelentős tulajdonképpen – azt gondolom, hogy csak azért tette bele Dohnányi, hogy a *Himnusz* és a *Szózat* mellett még egy, adott esetben saját invenciójú témája is legyen benne. De az az érdekes, hogy ennek nagyon komoly dramaturgiai szerepe van. Hiszen elindul a darab – hogy mondjam, Dohnányi stílusa nagyon eklektikus, és nagyon sok zenei ismeretet involvál – úgy, mint egy Dvořák-scherzo (zongora)... Egyébként, ha már B-dúr, akkor az Dvořák mai számozás szerinti *V. szimfóniájának* 3. tételére hasonlít a legjobban. Az is B-dúr, és 3/8, igaz, hogy ez meg 3/4, de akkor is a hármas löktetés hasonló – ez az úgynevezett *furiant*. Dohnányi is így indít, ezzel a ritmussal, ez a saját invenciójú témája. És akkor megy, megy tovább, nyitányforma, ami azt jelenti, hogy az első rész olyan, mint a szonátaforma első része, tehát háromtémás, átvezető részes expozíció. A második téma a *Szózat*, méghozzá G-dúrban, ami a B-dúrnak a terc-rokon hangneme.

– *S kicsit másképp ritmizálva, mint a...*

– Azt hiszem, a *Szózat*nak eredendően szándékosan rossz a prozódijája.

- *Miért szándékosan?*
- Hát mert – ne haragudj, de amikor beszédben mondd, akkor így mondd, hogy hazád-nakren-dület-lenül...
- *Értem, mire gondolsz.*
- Mindegy, stilizált, éneklésre való, és Dohnányi is átvesszi ezt a prozodiát. A zenekar egyébként ketté van osztva, tehát egyszerre kell jobbra és balra dirigálni. Maga a darab struktúrája is olyan, hogy minden kétszer szólal meg, mert hogy mind a két zenekarnak jusson szerep, de nagyon érdekes, hogy például a kulcstémákat mindig a sorrendben az ellenkező zenekar hozza. Tehát a fő téma balról szólal meg, míg a *Szózat* jobbról. Aztán vége van az exozíciónak, és jönnek a magyar történelem sötét évszázadai, és ezeken az évszázadokon át tulajdonképpen a sugárzó túlélési szándékot szimbolizálja a *Hiszekegy*.

Tehát az, hogy maga a hit itt a lényeg, hogy tulajdonképpen ez az, ami a magyarságot végül is elvezette a jelen időkig. Ne felejtjük, 1923-ban vagyunk, a ma is megemészthetetlen trianoni döntés után kis idővel. Tehát nagyon-nagyon komoly és jó dramaturgiai helyen van ez a – egyébként mondom, nem túl jelentékeny – zene, és ráadásul mindez Dohnányi fantasztikus zeneszerzői tudásával megoldva, mert – ezt nem lehet elvitatni tőle – olyan zeneszerzői felkészültség birtokában van, ami képessé teszi őt bármire. A *Gyermekdal-variációkban* például, ami a *Hull a pelyhes fehér hó...* témájára született, az utolsó nagy passacagliában – (a barokk korban olyan variációsorozatot jelent, melynek alapja ugyanaz a basszus szólam, míg a többi szólam fölötte állandóan változik) – beveti ugyanezt a témát mollban, még hozzá hangonként! Úgy, hogy 7-es egységben (mutatja zongorán), tehát 7 ütemenként, ezekre a 7-enként ismétlődő motívumokra ő egy 4 ütemes elrendezésű passacagliát komponál úgy, hogy meg nem mondja az ember, hogy ez erre a témára van, csak akkor, hogyha látja alul a *Hull a pelyhes fehér hó* témáját, mert annyira mesterien van megoldva

az egész, észrevehetetlen a dolog. Visszatérve az *Ünnepi nyitányra*, ennek a zeneszerzői tudásnak, ennek a formaérzéknek a birtokában, amiben ő tényleg úgy ficáncol, mint hal a vízben, ír egy olyan, tulajdonképpen sötét alagutat illusztráló zenei fejlődést, amelynek a végén ott világít a dúr hangnem világossága, amit Erkel Ferenc *Himnusza* reprezentál, ráadásul egy harmadik, rézfúvószenekaron. Na de nem akárhogyan! Mert a *Himnusz* alatt állandóan ott a *Szózat*, ott a *Magyar Hiszekegy*, és ott a főtéma is. Tehát egyszerre négy témát kombinál egybe, de úgy, hogy ezt tanítani kéne!

– 1923, ugye, a komponálás éve? Játsszunk el egy picit ezzel a gondolattal, hogy ő ezzel, ahogy te fogalmaztad, a hitet, az erőt, a világosságot érzékeltette ilyen-olyan módon. Neked is vannak olyan hangversenyprogramjaid – például amit Colmarban csináltak –, amiben ott volt az „élet – halál – élet” hármasság. Fordítva is volt ilyen felépítésű műsorok?

– A halottak napján csináltunk például olyan koncertet, hogy Saint-Saëns: *Haláltánc*, Rahmanyinov: *A holtak szigete*, Richard Strauss: *Halál és megdicsőülés* – vagyis halál-program volt, de tulajdonképpen az is az életéről szólt. Ahogy az életünk vége a halál, úgy maga a halál, haláltudat is az életéről szól. Amíg meg nem halok, addig élek, nem?

– Ezt most olyan természetesen mondtad, biztos, hogy ezt sokszor átgyúrtad magadban.

– Persze, most pillanatokon belül fölhalálják az örök élet génjét, ha hinni lehet a nagyon nagy tudományú tudósoknak. Én nem tudom, de nem engedem magamtól elvenni a halált. Azt mondanák, hogy most akkor még tízezer év, százezer, egymillió...

– Én ebben nem is hiszek, ilyen földi távlatokban nem hiszek.

– Nem tudom, mit csinálnék annyi ideig? Egyrészt – másrészt pedig az ember, mondjuk, arra is gondol, hogy egy Schubert harmincegy éves korával, meg egy Bartók is hatvannégy éves korával, vagy egy Mozart harmincöt éves korával... – hát akkor mit akarok, én már eleget éltem.

– *Jaj, ilyen hatvanéves korodban nem szabad mondani, hogy én már eleget...*

– Lehet mondani végeredményben, de természetesen nem fogok most visszavonulni és életem végéig csak sétálgatni vagy...

– *Nem tudnál zene nélkül, zenélés nélkül...*

– Persze, én azt hiszem, hogy tényleg úgy kell dolgozni, mintha az ember örökké élne. Azt, hogy Bartók azt mondta a végén, hogy „azt sajnálom, hogy tele poggyászzal kell elmennem”, azt én maximálisan elhiszem. Hiszen fel volt vázolva egy VII. vonósnyegyese, a Brácsaversenyt be sem tudta fejezni, meg a III. zongoraverseny utolsó 17 ütemét sem fejezte be igazán.

– *Igen. De ott legalább megvolt a pontos vázlat...*

– Igen. Azt is elhiszem, hogy Beethovennek is lett volna dolga, hiszen föl volt vázolva egy X. szimfónia – Esz-dúr lett volna egyébként. És van is egy angol zenelovag (nevet), aki befejezte, a vázlatok alapján írt egy első tételt ahhoz az Esz-dúr szimfóniához – hát nem egy *Eroica*, meg kell hogy mondjam!

– *Ha summázni kellene, mert itt most járjuk körül ezt a témát – mondod, hogy nem fogsz visszavonulni, nem tudnál zene nélkül élni –, még, azt hiszem, nagyon sok feladatod van!*

– Hát van egypár feladatam. Ebben a pillanatban a Richard Strauss-sorozat tűnik a legfontosabbnak, még akkor is, hogyha vannak olyan vélemények is, olvastam egy csomó ilyen internetes hírportálon, hogy túl sok Strausst adnak elő mostanában, hogy tulajdonképpen nem kellene ennyit, hogy minek másodrendű műveket előrácigálni...

– *Ők mondják, hogy másodrendű.*

– Most tényleg lehet – ha már az *Arabella* szóba került itt az előbb –, hogy az *Arabella* egy újraírt *Rózsalovag*.

– *Egy nagyszerű szerep azért van benne, a Miklósa Erikáé.*

– Igen, de azért a Zdenkáé is az. Különben egyáltalán nem értem, hogy a kritikai visszhang miért kifogásolta

például Sümegi Eszternél azt, hogy nem veszi kislányosra a figurát. Miért olyan nagyon kislány ez az Arabella? – aki a nővére Zdenkának, és hogyha Zdenka a harmadik felvonásban meg tudta csinálni azt a trükköt, hogy az Arabellába szerelmes Matteót beédesgeti az ágyába, akkor már az se kislány!, pedig Arabella húga.

– *Mindig vannak nagyokosok!*

– Úgyhogy lehet ezt is mondani, de azt nem lehet, hogy nincs minden Strauss-operában olyan zenei anyag, ami miatt önmagában is ne volna érdemes elővenni ezt vagy azt az operát. Tulajdonképpen egy operánál persze nem feltétlenül a zenei faktor alapján ítélünk, mert akkor ilyen alapon Mozart *La Clemenza di Tito* című művét, a *Titus kegyelmét* állandóan játszani kéne. A *Szöktetést* meg mondjuk kevesebbet kéne játszani, mert teljesen természetes, hogy a *Titus* sokkal értékesebb zeneileg. De operának rossz. A *Szöktetés* viszont nem rossz. Ezért játsszák többet a *Szöktetést*, azt gondolom. Ez Richard Straussnál is így van. Például a *Friedenstag*, aminek a sztorija sem túlságosan érdekes, hiszen a harmincéves háború idején játszódik egy svédok által körülvárt várban, és mint ilyen, nem nagyon színpadszerű, zeneileg annyira értékes, hogy érdemes előszedni. Senki nem gondolja azt, hogy most az Operaház hirtelen a *Salomé*t és az *Elektrát* le fogja cserélni a *Friedenstag*ra vagy a *Capriccióra* – és senki nem is akarja. De muszáj ezeket előszedni. Megdöbbenő, hogy hét Strauss-opera még nem szólalt meg Magyarországon, mint ahogy azt is szégyenteljesnek éreztem, hogy Magyarországon a *Gurre-Liedert* végül is '98-ban nekünk kellett bemutatni.

– *De most is vannak elmaradásaink...*

– Vannak, rengeteg. Schubertnek számtalan műve van, ami nem szólalt meg hazánkban.

– *Csajkovszkijt ti mutattátok be, a II. és a III. szimfóniát.*

– Nem tudom, lehet. Azokat se nagyon szokták játszani. Vagy, elnézést, de én mutattam be Rahmanyinov *IV. zongoraversenyét* is Magyarországon.

– *Te mindegyiket játszottad, lemezre is.*

– Na igen, de hogy Magyarországon először? Rahmanyinovit? Még akkor is, hogyha ez 77-ben történt, amikor még nem volt az a nagy Rahmanyinov-kultusz, mint most.

– *Iszonyatos sok elmaradásunk van.*

– Sok adósságunk van, és azt gondolom, hogy ezt azért szépen pótoljuk be. Egész más You Tube-ról lekérni akármilyen művet és meghallgatni, vagy megnézni az illető előadókkal, mint elmenni a Müpába, vagy az éppen aktuális koncerthelyszínre, és élőben, testközelből, akusztikai élményre váltva élvezni.

– *Még egy gondolat. Amikor annak idején Lisztet tanulmányoztuk a Zeneakadémián, és Szabolcsi Bence professzor úr Liszt Ferenc estéjéről, öregkoráról, az öregkori művekről írt nagyon jó tanulmányt – legalábbis én úgy éreztem –, akkor ott egy nagyon érdekes kettősség volt, ami most bocsánat, lehet, hogy nagyon személyes leszek, amitől téged is egy picit féltetek, ha szabad így fogalmazni. Körül vagyunk véve érdeklődőkkel a Müpában, tapsolnak külföldön, tehát körülrajongott művész vagy, és remélem, nem maradsz úgy egyedül, mint Liszt!*

– Igen. De hát tulajdonképpen miért is maradt egyedül Liszt? Most hosszan lehetne elemezni az okokat. Én azt gondolom, mélyen igaz, amire Bartók utal a 30-as évek közepén az akadémiai székfoglalójában, tehát hogy Liszt egyedül állt, és senki nem kritizálhatta meg, annyira kimagaslott a környezetéből, de tulajdonképpen nem is engedték a magyar és az egyéb arisztokrata barátai, hogy kedvére csatangolhasson, zenei impressziókat gyűjthessen. Ennek ellenére mindenféle zenei impulzust beledolgozott a műveibe, aztán nem is lehet a Liszt-életműről mint egységes értékrendről beszélni, mert vannak benne kínos mélypontok is. És tulajdonképpen ez is lehetett az első számú oka, ami miatt elfordultak tőle. Tehát amikor már valakinek nem volt mit remélnie Liszt segítségétől, akkor már nem tanúsított olyan érdeklődést, és elég volt néhány olyan Liszt-kompozíció, ami a maga korában

meglepetést keltett, hogy máris leírják őt mint zeneszerzőt, és sajnos Wagner nagyon is elől járt ebben a dologban. Ő és felesége, Cosima Liszt miután kiszipolyozták Lisztből erkölcsileg és anyagilag, amit lehetett, ezek után ők nem csupán magára hagyták Lisztet, de véleményüknek olyan módon hangot is adtak, ami Liszt számára ártalmas volt. Például Wagnernek nem kellett volna úton-útfélen terjesztenie azt, hogy ne jöjjen a Liszt olyanokkal, mint a *Via Crucis*, mert ezek értéktelen zenék, és hát csak nyilvánvalóan a hercegné befolyására komponálta ezeket. Ami szintén valamilyen formában igaz, és nem igaz is egyben. Azt gondolom, hogy aki a *Csárdás macabre*-t, vagy a *La lugubre Gondolát*, vagy a *Hangnemenlküli bagatell*t, vagy az *Elfelejtett keringőket* írta, az egy végtelenül, rettenetesen magányos ember volt – és nem magának köszönhette magányát.

– *De azt hiszem, talált magának kapaszkodót, azt, hogy felvette az egyházi rendet...*

– Hát, harmadrendű ferences szerzetes volt, ami azt jelentette, hogy a reverenda alá még bizonyos nők is beférhettek... Persze ez csak tréfa, de ugyanakkor az biztos, hogy a zenei céljai neki nagyon is előre meghatározottak és nagyon is tudatosak voltak. Tehát amikor a jövőbe vetett lándzsáról beszélt, azt komolyan gondolja, és ha megnézzük, mondjuk a *Csárdás macabre* és az *Allegro Barbaro* közötti hasonlóságot, akkor ezt teljes mértékben hitelesítik a leírt hangjegyek.

– *Szabad azt kérni, hogy befejezésül valamelyiket vagy valamelyikből emlékeztetőül játszanál?*

– Nem merek én semmit játszani, amit nem tud a közönség igazán élvezni, mert ezek olyan gyors zenék, és annyira nem ennek az akusztikának felelnek meg, hogy élvezhetetlen lenne. Viszont játszom valamit, amit lehet ebben az akusztikában élvezni, és ez Schubert lesz...

(Elhangzott a Szépművészeti Múzeumban, 2012. május 22-én, a Kocsis Zoltán Juhász Előd mikrofonja előtt című könyvbemutatóján. Nap Kiadó, 2011.)

WALLENBERG, A SORS EMBERE

Magyarországon 1948 után Raoul Wallenbergről hosszú Mideig nem lehetett nyilvánosan írni vagy beszélni. 1984 novemberében, az *Élet és Irodalom* hasábjain először e sorok szerzője törte meg a tabut, és közölt cikket róla, *Életmentés – politika* címmel. Az 1944-ben tevékenykedő legendás svéd diplomata alakja persze ismert volt nálunk, elsősorban Lévai Jenő könyvéből.¹ A Szabad Európa és más nyugati rádiók adásaiból azt is tudtuk, mit lett a sorsa azután, hogy 1945. január 17-én Budapesten a szovjet titkosszolgálat emberei elrabolták, és Moszkvába hurcolták.

Közel negyven év után nem új, ismeretlen információk közlése volt a célom Wallenbergről, hiszen ezekkel magam sem rendelkezem. Viszont felvázoltam egy olyan helyzetet, melyben az életmentés vált az egyedül követhető politikává. 1944-ben végrehajtották a vidéki zsidók deportálását, és már beteljesedőben volt a megmaradt budapesti zsidóság végzete is. Ekkor jött el a történelmi pillanata azoknak a hősöknek, akik félretéve minden taktikai megfontolást, az emberi életek megőrzését, a pusztulásra ítélték megsegítését, a gyilkosok kezének lefogását tartották szem előtt.

2012. január 17-én, a Nemzeti Múzeumban rendezett Wallenberg-émlékiállítás megnyitóján Martonyi János külügyminiszter hangsúlyozta: „A vészkorszak idején a magyar állam megmérettetett, és könnyűnek találtatott. Nem tudta megvédeni állampolgárait, elpusztításukhoz – igaz, megszállás alatt – segítséget nyújtott. Ez az egész nemzet tragédiája.” Hozzátette: „Wallenberg és több más, hozzá hasonló tevékenységet végző »hétköznapi ember« az életét kockáztatva mentette meg közeli és távoli ismerőseit, ismeretleneket. Sajnos, nem voltak elegendőek.” Németh Zsolt állam-

LECHNER ÖDÖN ÉS PÁRTOS GYULA REMEKE,
*a Zsolnay-kerámiával díszített budapesti Iparművészeti Múzeum katasztrófáiis állapotban. Szerencsére felkerült a Világörökség-cáromá-
nyosok listájára (Fotó: IM, Bp.)*

titkár ugyanakkor rámutatott: Raoul Wallenberg a 20. század kiemelkedő, jelkép értékű személyiségei közé tartozik, „a jog és az igazságosság szimbólumává vált”.

Wallenberg nagysága abból fakadt, hogy felül tudott emelkedni a korabeli politika szennyes áradatán, melynek örvénye végül magával sodorta, és a mélybe húzta. Ugyanakkor a svéd diplomata küldetésének is megvoltak a politikai előfeltételei. Abban, hogy a szovjet titkosszolgálat Pest felszabadulása után elrabolta, a sofőrjével, Lagerfeld Vilmossal együtt Moszkvába hurcolta, és kémként bánt vele, végül pedig meggyilkolta, szintén politikai szempontok játszottak közre. Igaz, ezek alapvetően irracionális természetűek, és a kortársak számára felfoghatatlanok voltak. Ezekre, az utóbbi évek történeti kutatásai által feltárt információkra is ki kell térnünk ahhoz, hogy születésének századik évfordulóján reális képet rajzolhassunk a legendás zsidómentőről.

Magyarországra a 20. század során csak ritkán, és rövid időre irányult a nemzetközi figyelem. Nemcsak azért szorult árnyékba, mert lakossága, gazdasági súlya európai mércével mérve nem volt jelentős, de azért is, mert az Osztrák–Magyar Monarchia „társállamaként” nem rendelkezett önálló külképviseleti joggal. Ugyan előfordult, hogy Bécsben, a Ballhausplatzon magyar nemzetiségű volt a külügyminiszter, de Budapesten nem működtek külföldi követségek. Az első világháborúban elszenvedett vereség után, az azt követő zavaros, vörös- és fehérterrorral terhelt időszakban, amikor a szomszéd országok csapatai jelentős területeket szálltak meg, az antantmissziók egyes tagjai voltak azok, akik szembesülve az önkényeskedéssel, aktivizálták magukat, és felléptek egyes, humanitárius jellegű ügyekben. Elég, ha itt megemlítjük Guido Romanelli tevékenységét. Az olasz alezredes a Tanácsköztársaság idején érkezett Budapestre. Sikerral lépett fel a kommunisták által halálra ítélt katonák, arisztokraták, egyházi személyek érdekében,

majd közreműködött a népbiztosok és családjaik külföldre menekítésében, és fellépett a fehérterror ellen is.

A második világháború kitörése után 1939–41-ben többek között japán és amerikai diplomata Európában aktív részt vállaltak a zsidók mentésében, a kormányaiktól kapott utasításokkal szembeszegülve, illetve jelentősen túlereszkedve eredeti feladatukon. Chiune Sugihara, Japán Litvánia ideiglenes fővárosában, Kaunasban székelő alkonzulja 1940 nyarán mintegy hatezer lengyel és litván zsidót mentett meg. Ugy kerülték el a német megszállás után rájuk váró biztos halált, hogy a diplomata lehetővé tette: Japán érintésével harmadik országba utazhatnak. (Ebben az időszakban Litvánia szovjet megszállás alatt állt, s miután „felvételét kérte” a Szovjetunióba, 1940. szeptember elején Siguharának be kellett szüntetnie tevékenységét, el kellett hagynia az országot.) Sok életet mentett meg az Egyesült Államok marseille-i konzulátusa is, miután a németek lerohanták Franciaországot. Az amerikai külügyminisztérium engedélyezte, hogy megfelelő ajánlásra kétszáz vízumot adjanak a legjobb európai tudósoknak és művészeknek, és segítse áttelepülésüket az Egyesült Államokba. Hiram Bingham és a másik alkonzul, Varian Fry olyan jeles személyiségeken segített, mint *Max Ernst*, *André Breton*, *Hannah Arendt*, *Marc Chagall*, *Lion Feuchtwanger* és a Nobel-díjas tudós, *Otto Meyerhof*. De a két amerikai alkonzul „terven felül” más menekülteket is vízumhoz segített, így összesen mintegy kétezer zsidó életét mentette meg. Ugyanekkor saját kezdeményezésére Aristide de Sousa Mendes portugál konzul Bordeaux-ban mintegy harmincezer embert juttatott kiutazást lehetővé tevő portugál vízumhoz, akik közül mintegy tizenkétezer volt a zsidó.

Ezeknek a diplomata által végrehajtott humanitárius akcióknak a második világháború elején az volt a jellemzője, hogy nem speciálisan az üldözött zsidók, hanem „háborús menekültek” kimentésére irányultak, akik között, tekintettel a náci Németország antiszemita politikájára, értelemszerűen

sok volt a zsidó. De 1943 végéig sem Nagy-Britannia, sem pedig az Egyesült Államok nem vett tudomást a nácik által hangoztatott „zsidókérdésről”, a problémát a német háborús propaganda frázisának tekintette, illetve a gyakorlatban továbbra is „menekültkérdésként” kezelte. Sem Washingtonban, sem Londonban nem erősítették meg hivatalosan, hogy a nácik antiszemita politikája a megszállt Európában már 1941 őszétől fokozatosan radikalizálódott, és szervezett népirtásba csapott át. A nyugati hatalmak politikai és katonai vezetésének, mely Németország és Japán mielőbbi legyőzését tartotta szem előtt, nem állt érdekében tudatosítani a világ közvéleményében, hogy a hadseregek ütközeteivel egyidejűleg egy másik, egyenlőtlen háború is zajlik, melyet a nácik a fegyvertelen civil lakosság, mindenekelőtt a kelet-európai zsidóság ellen folytatnak. A holokausztról azért is nehéz volt nyilvánosan beszélni, mert a népirtást nem volt mihez hasonlítani, koncentrált, „ipari jellegű” tömeggyilkosságra addig még nem volt példa.

Raul Hilberg történész, a holokausztudomány megalapítója jegyzi meg egy helyütt, hogy „1942 tavaszán a kelet-európai zsidóság mintegy nyolcvan százaléka életben volt, húsz százaléka esett áldozatul a tömeggyilkosságoknak. Egy évvel később ez az arány fordított volt.” Ez azt jelenti, hogy a nácik 1941 decembere után, vagyis a Moszkva előtt elszenvedett vereség után szánták rá magukat a „zsidókérdés végső megoldására”, melynek koordinálására 1942. január 20-án a Berlin melletti Wannseen politikai, katonai és rendészeti vezetők részvételével szigorúan titkos konferenciát tartottak. A konferencia jegyzőkönyvét Adolf Eichmann, a Birodalmi Biztonsági Főhivatal alezredese, a holokauszt „karmestere” vezette, aki már akkor a „zsidókérdés” legnevesebb specialistájának számított.

A szövetségesek (köztük Szovjetunió) nem tudtak arról, hogy Wannseeban a nácik konkrét terveket készítettek a megszállt és semleges országokban élő mintegy 11 millió

zsidó meggyilkolására. (A Wannsee-jegyzőkönyv egyetlen fennmaradt példánya a nürnbergi per iratanyagából került elő.) Bár Hitler formálisan soha nem adott parancsot a „végső megoldásra”, a fanatikus nácik gyors ütemben megkezdték a terv végrehajtását, melyet fontosabbnak tartottak a világháború megnyerésénél is.

Churchill és Rooseveltt egyaránt diszkrétan kezelték a különböző csatornákon, nem utolsósorban a semleges országok diplomáciai képviselőin keresztül szivárgó információkat a népirtásról, a szervezett deportálásokról, a németek által a megszállt Lengyelországban felépített „halálgyárakról”. Ennek számos oka volt, közöttük az is, hogy a hadat viselő államoknak, melyek elszánták magukat arra, hogy a hitleri Németország feltétel nélküli kapitulációjáig folytatják a háborút, valóban kevés eszközük volt a zsidók védelmére. Londonban és Washingtonban attól is tartottak, hogy a népirtás hihetetlennek tűnő részleteinek nyilvánosságra hozása világszerte ellenőrizhetetlen reakciókat váltana ki a zsidó közösségekből, fokozná a hóhérok dühét, és amennyiben repülőgépekről leszórt röplapokon lepleznék le az igazságot Auschwitzről és a többi haláltáborról, azt a németek háborús „propagandahazugságnak” minősítenék.

Ilyen viszonyok között bűnösen lassan érlelődött meg a felismerés az Egyesült Államokban, hogy a nyugati világ nem nézheti közönyösen milliók kiirtását. Csak 1944 januárjában alakult meg Washingtonban, Rooseveltt elnök kezdeményezésére a *War Refugees Board* (WRB), mely az elpusztításra ítélt európai zsidóság megmentése érdekében két évvel Wannsee után végre célul tűzte ki a nemzetközi erőfeszítések összehangolását. Az amerikai kormányügynökség feladata lett „hatékony tervek és programok kidolgozása az ellenséges elnyomás áldozatainak mentése, szállítása és segélyezése céljából, továbbá ideiglenes menedékhelyek létrehozása az áldozatok számára”. Az ifj. Henry Morgenthau pénzügyi államtitkár utasítására létrejött WRB irodákat

nyitott a semleges országokban, Svájcban, Svédországban, Törökországban, Portugáliában, és jelen volt Nagy-Britanniában és Olaszországban is.

Miután ekkorra egyértelművé vált, hogy a genfi székhelyű Nemzetközi Vöröskereszt a háborús Európában nem igazán alkalmas emberéletek megóvására, Svájc pedig, Törökországhoz hasonlóan elzárkózik a zsidók befogadásától, Svédország szerepe felértékelődött. 1942 őszén, amikor Norvégiából deportálták a zsidókat, egy részük átszökött a szomszédos semleges országba. A svédek közelről megismerkedtek a nácik módszereivel, melyekről a lapok beszámoltak. A közvélemény ezek után minden további nélkül tudomásul vette, hogy 1943 októberében a dániai zsidók is Svédországban kerestek menedéket a deportálás elől, és az akciót a dán ellenállási mozgalom szervezte meg.

Paul E. Lewine írja a svéd diplomácia második világháborús történetéről szóló könyvében,² hogy Albin Hansson svéd szociáldemokrata miniszterelnök kormánya fokozatosan változtatott a közelében zajló zsidóüldözéssel kapcsolatos álláspontján. Ezt évekig „német belügynek” tekintette, bár 185 ezer üldözött zsidót 1942 előtt is befogadott. „Svédország válasza a nácik zsidóellenes politikájának emberi következményeivel szemben átalakult. Amikor először szembesült velük, a külügyminisztérium lényegében hasonlóan reagált, mint a többi nyugati hatalom: erkölcsi közömbösége az emberi szenvedés iránt a zsidók iránt hosszú ideje fennálló magatartással és előítéletekkel függött össze, ezért bürokratikus akadályokat emelt azok elé, akik segítséget vártak tőle. Engell (Gösta Engell, a külügyminisztérium külföldi útlevélosztályának vezetője) személyes reakcióját a zsidók megítélése, az irántuk hosszabb ideje tanúsított magatartás támasztotta alá, melyben a svéd társadalom és a kormány is osztozott. De amikor a nácik zsidóellenes politikája »közelről érintette« a svédeket, vagyis amikor már Skandináviában is megnyilvánult, Engell képesnek bizo-

nyult belátni, amit a nyugati demokráciák más vezetői nehezen fogtak fel, vagyis hogy a válság példátlan a modern Európa történelmében, ezért felül kell emelkedni a régi előítéleteken, és cselekedni kell, ami egyaránt szükséges és erkölcsileg helyes.”³

A svéd külügyminisztériumban, illetve a kormányban az amerikai kormányzat, illetve WRB partnerre talált, melynek segítségével kísérletet tehetett rá, hogy a háborús viszonyok között védelmet nyújtson Kelet-Európa egyetlen, még viszonylag sértetlen zsidó közösségének Magyarországon. Megjegyzendő, hogy a mentésre szakosodott amerikai kormányügynökség elnöke, John W. Pehle, illetve utódja, William O'Dwyer dandártábornok műveletei előkészítéséhez és végrehajtásához igénybe vette az *Office of Strategic Services* (OSS), az USA katonai felderítő szolgálatának eszközeit és kapcsolatait. (A propagandatevékenységgel, kémkedéssel, felforgatással és a háború utáni tervezéssel is foglalkozó OSS a második világháború után *Central Intelligence Agency*, CIA néven folytatta tevékenységét.) A WRB szorosan együttműködött a JWC-vel, (*Jewish World Congress*, Zsidó Világkongresszus), és mentőakcióinak finanszírozásához nagymértékben hozzájárult a JOINT (*American Jewish Distribution Committee*). Ezek után nem meglepő, hogy a szovjet felderítés, az „imperialista” kémektől és összeesküvésektől rettegő Sztálin, és a szovjet titkosszolgálat eleve gyanakodva szemlélte Wallenberg budapesti mentőtevékenységét, melyet nem humanitárius missziónak, hanem a Németország legyőzése után szovjet érdekszférába tartozó Magyarországon végzett „felforgató” tevékenységnek tekintett.

A WRB számára a mentés megszervezéséhez szükség volt jelentős számú, még eredeti lakóhelyén élő zsidóra. 1944 tavaszára ugyanis egyértelműen kiderült, hogy a lakóhelyükről elhurcolt, deportált zsidókon már nem lehet segíteni a németek által megszállt Európában, útjuk egyenesen a haláltáborokba vezet. A zsidóság, melyért még lehetett

tenni valamit, Magyarországon élt. Nélkülözhetetlen volt egy, Németországgal, és a vele szövetséges országokkal jó kapcsolatokat fenntartó semleges állam, melynek hatóságai, mindenekelőtt a külügyminisztériuma, kész zsidómentés céljából az együttműködésre. (A hasonló akciók elől ekkor még elzárkózó Svájc nem jöhetett szóba. Törökország, Spanyolország és Portugália pedig nem rendelkezett a svédkéhez hasonló kapcsolatokkal Magyarországon.) Szükség volt egy jó szervezőképességgel rendelkező, együttérzéssel megáldott, a veszélyt és a kockázatot vállaló emberre. Ez az ember az 1912-ben született Raoul Wallenberg volt, aki üzleti ügyekben már többször megfordult Magyarországon, és diplomáciai státuszban, a WRB támogatását, anyagi forrásait igénybe véve humanitárius missziót vállalt a magyar zsidóság megmentése érdekében.

Az egyik leggazdagabb és legbefolyásosabb svéd nagyiparos családba született Raoul kiváló nevelést kapott, építészmérnöki tanulmányokat folytatott az Egyesült Államokban, de kereskedő és diplomata nagyapja, Gustav támogatásával sem sikerült vezető álláshoz jutnia a „családi pénztintézetben” az Enskilda bankban. Ezért hosszas külföldi, részben üzleti jellegű utazásokat tett, melyek során Palesztinában is megfordult. 1941-ben, a háború kitörése után az unokatestvére, Jacob beajánlotta Raoult egy kis, magyar élelmiszerekkel kereskedő cégbe (Mellaneuropeiska Handels AB), amit a magyar zsidó Lauer Kálmán vezetett, és elsősorban magyar–svéd kereskedelemmel foglalkozott. Raoul hamarosan a kis cég „külföldi ügyekkel foglalkozó igazgatója” lett, és sokat utazott. Magyarországon először 1942 februárjában járt (három hétig), majd 1943 szeptember elejétől október 13-ig maradt. A cégvezetőnek rokonai éltek Magyarországon, akiket később vidékről deportáltak. Lauer számolt be munkatársának a magyar zsidók fokozatosan romló helyzetéről, és több tucat személyt ajánlott a figyelmébe, akikkel érdemes felvennie a kapcsolatot. Legalább ilyen

fontos volt, hogy mielőtt a WRB-vel kapcsolatba került, Raoul megismerkedett a szintén zsidó származású Böhm Vilmossal, a svédországi emigrációban élő magyar szociáldemokrata vezetővel, akitől tájékozódhatott a magyar viszonyokról, és politikusok nevét és címét kapta. A budapesti feladatra Raoul Wallenberget az WRB és az OSS stockholmi ügynöke, Iver Olsen választotta, a gazdag hajózási vállalkozó, Sven Salen, a Mellaneuropeiska Handels AB tulajdonosa javaslatára. A választást a stockholmi amerikai követ, Herschel Johnson is jóváhagyta, és már az ő javaslatára fogadta el a svéd külügyminisztérium Raoul Wallenberg személyét.

Magyarország 1944. március 19-i német megszállása, Kállay Miklós és kormányának eltávolítása, majd Sztójay Döme kabinetjének megalakulása egyaránt váratlanul érte a hazai politikusokat és a nyugati közvéleményt. A német megszállást a német hadvezetés hivatalosan a „keleti front déli szárnyának biztosításával” indokolta. Hitler az olasz kiugrás megismétlődésétől tartott, nem bízott a nyugati szövetségesekkel titkos fegyverszüneti tárgyalásokat folytató, és azokat rosszul konspiráló Kállay-kormányban. De elég indok volt-e ez a Margaréta-terv végrehajtására? Valóban oka volt-e tartania Hitlernek 1944 márciusában a magyarok „kiugrásától”? Nem lett volna-e célszerűbb a Wehrmacht számára a „kétkulacos” politikában tapasztaltabb Románia megszállása, melynek képviselői hosszabb ideje tárgyaltak Kairóban az angolokkal és amerikaiakkal?

Hitler döntése mögött a „zsidókérdés végleges megoldásának” terve lehetett a legnyomósabb indok. 1944 tavaszán és kora nyarán még elég ereje volt a magyar zsidók deportálásának megszervezésére, míg a nagy területű, de kisebb zsidó lakosságú Romániára valószínűleg már nem tudta volna rákényszeríteni az akaratát. (A Wannsee-konferencia jegyzőkönyvében Romániából, Besszarábiát is beleszámítva, 342 000 zsidót akartak deportálni a náci, míg Magyarországról 742 800 főt.) Figyelemre méltó tény, hogy

a Margaréta-terv végrehajtását, melyre Hitler 1944. február 28-án adott parancsot, megzavarta a március 4-én megindult nagy szovjet offenzíva, mely a Kárpátok előteréig hatolt. A Vörös Hadsereg feltartóztatására egységeket kellett elvonni a megszálló erőktől, melyeket, miután a hatalomra jutott Sztójay-kormány mindenben alávetette magát követeléseiknek, rövid időn belül kivontak Magyarországról, és átdoztak a keleti frontra.

Sztójay Döme 1944. március 22-én alakította meg kormányát, melynek legfőbb célja a németek oldalán vívott háború folytatása és a „zsidókérdés megoldása” volt. Fanatikus antiszemiták kerültek kulcspozícióba: Jaross Andor lett a belügyminiszter, Baky László és Endre László pedig az államtitkárai. Ezek a később háborús bűnösökként kivégzett szélsőjobboldali politikusok teljes mértékben együttműködtek Adolf Eichmann-nal és a népiirtás megszervezésében már nagy tapasztalatot szerzett különítményével, mely kifejezetten a magyar zsidóság deportálására érkezett Budapestre. Előre elkészített forgatókönyv szerint, gyors ütemben zajlottak az események: felállították a nácikkal együttműködésre kényszerített Zsidó Tanácsot, elrendelték a zsidók számára a sárga csillag kötelező viselését, sorozatban hozták a jogfosztó kormányrendeleteket, Magyarországot körzetekre osztották, és a hitközségektől „bekért” lista alapján megkezdődött a zsidóság „koncentrálása”. A zsidók elleni összehangolt akciókban szinte a teljes magyar államapparátus részt vett. A zsidók összegyűjtését, őrzését csendőrség végezte, melynek „zsidóügyi referense”, Ferenczy László ezredes közvetlen kapcsolatban állt Eichmann stábjával. A magyar vidéki zsidóság útja a nagyobb településeken felállított gettókon keresztül a deportáló vagonokba, onnan pedig Auschwitz gázkamráiba vezetett. Először „hadműveleti szempontokra” való tekintettel Kárpátalja nagyszámú zsidóságát deportálták. 1944. július 6-ig összesen mintegy 430 ezer, a rendeletek révén állampolgárságától megfosztott zsidót szállítottak ki az országból, be-

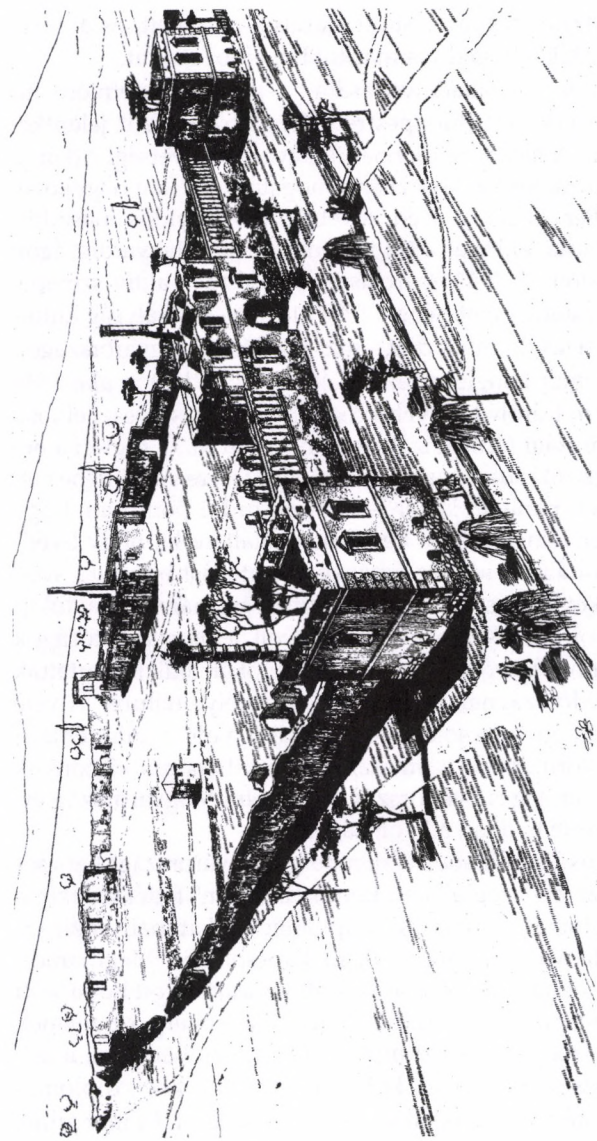
leértve a Pest környéki településeken lakókat is. Példátlanul gyorsan, alig három hónap leforgása alatt óriási embertömeget deportáltak Magyarországról. Ennek több oka is volt. Mindenekelőtt az, hogy Eichmann stábjá ekkorra már igen nagy tapasztalatot szerzett a népirtásban. A náci, ellentétben áldozataikkal, pontosan tudták, hogy mit miért tesznek. A mérsékelt jobboldali és baloldali, az ellenállás megszervezésére képes politikusok elhurcolásával leszerelték az ellenállást, és saját megbízható embereiket helyezték kormányzati pozíciókba. A magyar társadalom nem volt képes a zsidók védelmére. A döntő jelentőségű német megszálláson túl ebben más okok is szerepet kaptak. A gazdasági és politikai antiszemitizmuson kívül a náci propaganda fölerősítette a vallási és faji előítéleteket. A németek mellé állást sokban megerősítette a háborús helyzet. A Vörös Hadsereg Kárpátokig nyomuló offenzívája világossá tette, hogy a világháború elveszett, és Magyarország sorsa Sztálin kezébe került. A szovjet rendszertől való, nem megalapozatlan rettegés hajtotta Hitler karjaiba, és tartotta ott, szinte az utolsó pillanatig a magyar középosztály jelentős részét, s különösen a tisztikart. Sokan úgy vélték: ha a németeknek szükségük van a magyar zsidókra, ám vigyék őket, ha ezen az áron megvédik Magyarországot a szovjetektől. Hozzá kell tenni, a haláltáborok léte titok volt és az ottani népirtás módszerei elképzelhetetlenek a közvélemény, sőt maguk a zsidók számára is. Hónapokba telt, amíg a politikai elit többségében világossá vált, hogy az állam iszonyú bűncselekmény végrehajtásában vált bűnrészessé.

Ehhez arra is szükség volt, hogy a Magyarországról történő deportálás és az ennek során alkalmazott brutális módszerek ismertté váljanak, nem utolsósorban a semleges államok Budapesten működő külképviseletei révén. A fordulathoz az információk megismerése kellett – nem csak Magyarországon. A budapesti svéd követség részt vállalt a két szökött szlovák zsidó fogoly által összeállított ún. Auschwitz-jegyzőkönyv nyugatra juttatásában is.⁴

Az amerikai zsidó szervezetek aktivizálódtak, és ösztökélték az amerikai kormányt, hogy végre tegyen valamit a szörnyűségek megakadályozására. Összehangolt akció kezdődött: belföldről és külföldről nyomást gyakoroltak Horthy Miklósrá, hogy váltsa le a Sztójay-kormányt, vagy legalább távolítsa el tisztségükből Eichmann magyar munkatársait, és állítsa le a budapesti zsidóság deportálását. Június 25-én XII. Pius pápa, 26-án pedig Franklin D. Roosevelttel amerikai elnök küldött a háborús bűnösnek való felelősségrevonás lehetőségét felvető táviratot a kormányzónak, amit a szövetségesek sikeres normandiai partraszállása és franciaországi előrenyomulása támasztott alá. Tiltakozó levelek érkeztek a kormányzóhoz Anthony Eden brit külügyminisztertől, Canterbury érsekétől és az amerikai szenátustól, kormányzóktól, Nobel-díjas tudósoktól és New York katolikus érsekétől. V. Gusztáv svéd király is Horthyhoz fordult, abból a célból, hogy „megmentse a magyar zsidó népeiséget a teljes pusztulástól”.

A távirat szövege, melyet Carl Ivan Danielsson svéd követ adott át a kormányzónak június 30-án, a következőképpen hangzott: „Miután tudomást szereztünk azokról a különlegesen durva módszerekről, melyeket az ön kormánya Magyarország zsidó lakossága ellen alkalmaz, engedje meg, hogy személyesen forduljak Főméltóságához és az emberiség nevében felkérjem, tegyen lépéseket azoknak a megmentésére, akik ebből a szerencsétlen népből még megmaradtak. Erre a felhívásra az ön országa iránti régi barátság érzése bírta rá, és az, hogy őszintén aggódom Magyarország jó nevéért és híréért a nemzetek közösségében.”⁵

Ilyen előzmények nyomán, és kihasználva azt, hogy jelentős német katonai erők távoztak a frontokra, váltotta le Horthy július 6-án Baky Lászlót és Endre Lászlót államtitkári tisztségéből, és állította le a budapesti zsidók deportálását Koszorús Ferenc páncélosainak segítségével. Nyilvánvaló volt ugyanakkor, hogy a veszély nem múlt el végleg. Az

GYERGYÓSZÁRHEGY.

A Lázár-kastély az 1950-es években. A bukaresti Ion Mincu Főiskola hallgatóinak felmérése

auschwitz halálgyár „csúcsra járatva” üzemelt, és a náci nem akarták kiengedni a markukból áldozataikat.

Ennek megakadályozására, a zsidók védelmére július 9-én érkezett Budapestre a feladatra önként jelentkező Raoul Wallenberg újonnan kinevezett követségi titkár, a svéd és az amerikai kormány támogatásával. Itt a nagykövet mellett Per Anger, a svéd követség vele egyidős másodtitkára fogadta, aki már 1942 novembere óta Magyarországon tartózkodott, és 1944. március 19-étől kezdve aktív szerepet vállalt a zsidók mentésében. 1938 óta a Svéd Királyság kulturális attaséjaként működött a már régebben Magyarországon élő Valdemar Langlet nyelvész és egyetemi lektor, akit 1944 májusában Károly királyi herceg, a Svéd Vöröskereszt elnöke magyarországi főmegbízottjának nevezett ki. Ő rögtön a német megszállás után, saját kezdeményezésére védelmébe vette üldözött barátait, ismerőseit. Nem tudni pontosan, hogy Valdemar Langlet vagy Per Anger találta-e ki, hogy Svédország a háború idejére érvényes, beutazást biztosító svéd útleveleket bocsásson ki az üldözöttek számára. Bár a dokumentumok érvényessége vitatható volt, a magyar hatóságok svéd állampolgároknak fogadták el azokat, akik felmutatták őket. Svédországnak nagy volt a tekintélye nálunk. A vele fenntartott jó kapcsolat létfontosságú volt a mindenkori magyar kormányok számára, hiszen a háborús viszonyok között a semleges Svédország képviselte Magyarország érdekeit a vele hadban álló országokban.

Botos János Raoul Wallenberg magyarországi kapcsolatrendszerével foglalkozó tanulmányában⁶ feltérképezte a svéd diplomata gazdasági, diplomáciai, katonai, közigazgatási, illetve személyes jellegű kapcsolatait. Megmaradt, és a szovjet hatóságok által később visszajuttatott budapesti naptára szerint, mely Ember Mária Wallenberg-könyvének alapjául szolgált,⁷ a svéd diplomata üzletemberekkel, a zsidó hitközség vezetőivel, kormánytisztviselőkkel, diplomatákkal és arisztokratákkal keresett kapcsolatot. És már július

10-én beszélt dr. Soos Gézával, a Külügyminisztérium miniszteri tanácsosával, aki egy amerikai orientációjú polgári ellenállási csoport vezetője volt. Azon a listán, melyet Böhm Vilmos adott át neki Stockholmban, negyvennégy szociáldemokrata politikus, továbbá Bajcsy-Zsilinszky Endre is szerepelt. Velük azonban, minthogy a Gestapo a német megszállás után nyomban letartóztatta őket, illetve illegalitásba vonultak, rögtön nem találkozhatott. De augusztusban és szeptemberben már a szociáldemokratákkal, a kisgazdákkal és a németellenes magyar katonatisztekkel, az ellenállási mozgalom tagjaival is érintkezésbe lépett.

Wallenberg lényegében átvette és kiterjesztette elődei kezdeményezését, amikor nagy számban nyomtattatott színes borítójú svéd oltalomlevelet (*Shutz-Pass*) a zsidók számára, mely az „ideiglenes svéd útlevél” továbbfejlesztett változata volt. Ezen a kibocsátó felkérte az illetékes magyar hatóságot, hogy „szíveskedjék a nevezettet érintő esetleges intézkedéskor azt a körülményt, hogy az illető, amint utazni lehet, beutazhat Svédországba, jóindulatú szíves figyelmére méltatni”. Viszont a „védett házak” intézményét Wallenberg vezette be Budapesten, az amerikai zsidók által rendelkezésre bocsátott hatalmas összegekből, feltehetően a WRB szakértőivel való egyeztetés után.

A svéd diplomáciai státuszt élvező humanitárius megbízott Magyarországra érkezésétől a nyilas államcsínyig, majd egészen Pest felszabadulásáig nagyszabású szervezőmunkát végzett. Románia kiugrása után, amikor Horthy kormányzó leváltotta a Sztójay-kormányt és augusztus 29-én Lakatos Géza vezérezredest nevezte ki miniszterelnöknek, a budapesti zsidók sorsa átmenetileg könnyebb lett, úgy tűnt, fejük fölül elmúlt a közvetlen életveszély. Wallenberg ekkor létesített irodát az oltalomlevelek kiosztására, humanitárius osztályt és szociális osztályt szervezett, gyermekotthonokat állított fel, élelmiszert, gyógyszert és kötszert vásárolt és raktározott. Továbbá szükségkórházat, konyhákat, szállítási

részleget állított fel, melynek nagy létszámú, túlnyomóan zsidókból álló személyzete különleges védeltséget élvezett. Wallenberg szeptember elején, a Lakatos-kormány kinevezése után Svédországba látogatott, és 12-én Stockholmban beszámolt erőfeszítéseiről a WRB és a svéd külügyminisztérium illetékeseinek. A fennmaradt jegyzőkönyv tanúsága szerint ezt mondta: „a deportálásokat kétségtelenül leállították, és az útlevelekkel folytatott munka majdnem befejeződött”. Október elején azonban nyugtalanító hírek érkeztek Magyarországról, és ő, bár lehetősége lett volna rá, hogy biztonságban, otthon maradjon, visszatért Budapestre, hogy személyesen segítsen a zsidókon. 1945. január 10-én, amikor utoljára találkozott Per Angerrel, ezt mondta neki: „Számomra nincs más választás. Elvállaltam ezt a megbízást, és soha nem tudnék úgy visszatérni Stockholmba, hogy nem tettem meg minden tőlem telhetőt azért, hogy a legtöbb zsidót mentsem meg.”⁸

Wallenberg együttműködést épített ki más követségekkel és külföldi szervezetekkel, például a Nemzetközi Vöröskereszttel, melynek Budapesten tartózkodó megbízottja, Friedrich Born már 1944 májusától közbenjárt a zsidók érdekében. Wallenberg Carl Lutzcal, a svájci követség alkonzuljával és a Vatikán követével, Angelo Rotta apostoli nunciussal együtt igyekezett politikai nyomást gyakorolni a nyilasokra, amikor a háború már Magyarország területére ért, és 1944. október 15-e után újra „teljes sebességre” kapcsolt a népirtás gépezete.

Szálasi Ferenc „nemzetvezető”, aki Horthy meghíusult kiugrási kísérlete után német támogatással átvette a hatalmat, kiáltványban reagált a semleges országok addigi zsidómentő akcióira. Első dolga volt érvényteleníteni a svédek és más semleges országok által a zsidók számára kibocsátott menleveleket. „Nem ismerek el semmiféle menlevelet vagy idegen útlevelet, melyet magyar állampolgárságú zsidó bárhonnán vagy bárkitől kapott. Az e pillanatban Magyarországon élő zsidók a magyar állam ellenőrzése és irányítása alatt állnak, s ebbe a kérdésbe sem belföldről, sem külföldről senki bele

nem szólhat. Ne higgye tehát egyetlen zsidó fajú sem, hogy idegenek segítségével kijátszhatja a magyar államhatalom törvényes rendelkezéseit!" A következő napokban újabb, egészen részletes zsidóellenes intézkedéseket bocsátottak ki a nyilasok. Felhívásokat tettek közzé, melyben felszólították a zsidókat, németországi munkavégzés céljából jelentkezzenek a KISOK pályán, és a józsefvárosi pályaudvarról újra megkezdődött a deportálás. Megszervezése érdekében Adolf Eichmann, akit Himmler augusztus végén Romániába küldött az ott élő szászok kitelepítésére, október 17-én Budapestre érkezett, és 50 000 munkaképes zsidó férfi kiállítását követelte Szálasiótól, „erődítési munkákra”. A „nemzetvezető” beleegyezett, és az első halálmenetek november 6-án indultak el a nyugati határ felé. Pesten állították fel a gettót, melyben szörnyű körülmények között mintegy hetvenezer embert, jó részt nőket, gyerekeket és öregeket zsúfoltak össze.

Wallenberg 1944 utolsó hónapjaiban emelkedett a helyzet magaslatára: vakmerő bátorsággal védelmezte a zsidókat a Szálasi-kormány később kivégzett tagjainál, például Kemény Gábor külügyminiszternél vagy Vajna Gábor belügyminiszternél is. Egyidejűleg személyesen járt közben a svéd menlevéllel rendelkező, a nyilasok által elhurcolt zsidók kiszabadításáért, a józsefvárosi pályaudvaron a vagonokból emelt ki sok száz embert, akiknek utólag állított ki menlevelet. Gépkocsijával a Bécs felé tartó „halálmenetek” nyomába eredt, élelmet, gyógyszert vitt a legyengült zsidóknak, visszahozatta őket Budapestre. Wallenberg erről a december 8-i Stockholmba küldött jelentésében számolt be: „Különböző beavatkozásoknak köszönhetően a bevagonírozások vagy az elszállítások során körülbelül 2000 személyt sikerült visszahoznunk, ebből 500-at Hegyeshalomról. Ez utóbbi mentési formát sajnos le kellett állítanunk, miután az Eichmann-kommandó tagjai azzal fenyegettek meg bennünket, hogy erőszakkal lépnek fel ellenünk.”⁹ Állítólag Eichmann személyesen jelentette ki, hogy „lelövöm Wallenberget, a zsidóknak ezt a kutyáját”.

Wallenberg példát mutatott a többi zsidómentő diplomatának. Ángel Sanz-Briz spanyol ügyvivő, a „budapesti angyal” menlevelek százait osztotta ki a zsidóknak. Amikor 1944 novemberében visszarendelték állomáshelyéről, Giorgio Perlasca olasz kereskedő lépett a helyébe, és vakmerően folytatta a zsidók mentését. Sampaio Garrido és Carlos Branquino portugál diplomaták is iratokkal segítettek a zsidókat, már a német megszállástól kezdve, de még egy Castellanos nevű salvadori diplomata is menleveleket adott ki az országa nevében. De ezek az akciók nagyságrendjüket tekintve nem voltak hasonlíthatók a svéd Wallenberg jelentős forrásokra építő hírszerzői és logisztikai támogatásra támaszkodó erőfeszítéseikhez. Ő és munkatársai számos házat béreltek, melyeket a svéd és a nemzetközi vöröskereszt védelme alá helyeztek. A Wallenberg, illetve a svéd követség által az Újlipótvárosban bérelt házakat 1944. november közepén „nemzetközi gettónak” minősítették. Miközben a szovjet hadsereg elérte, majd körülfárta Budapestet, elszabadult a nyílt terror, mely a svéd házak lakóit, a menlevéllel rendelkező zsidókat sem kímélte. Mégis, Wallenberg dokumentumai, melyeket nagy mennyiségben hamisítottak is, az utolsó pillanatig nyújtottak bizonyos védelmet a felfegyverzett nyilas csőcselék ellen, mely a kerületi nyilasházakba hurcolta, megkínozta, majd kivégezte az elfogott, bujkáló zsidókat.

A „védett” házakban élő zsidóknak biztosították az élelmezését, megszervezték az egészségügyi ellátását. Wallenberg a katonai ellenálláshoz fűződő kapcsolatai révén igyekezett védelmet biztosítani az ott lakóknak a nyilas terrorral szemben.¹⁰

Wallenberg minden bizonnyal szerepet játszott a pesti gettó megmentésében is. A nyilasok és a náci „zsidókommandó” egyes itt maradt tagjai arra készültek, hogy lemészárolják a pesti gettóban összezsúfolt, mintegy hetvenezer zsidót. (Maga Eichmann december közepén visszatért Németországba, mielőtt Budapest körül bezárult a szovjet csapatok

ostromgyűrűje.) A tervezett akciót a budapesti német csapatok parancsnoka, August Schmidhuber tábornok hiúsította meg, akit Szalai Pál, „átállt” magas rangú nyilas vezető látogatott meg 1944 karácsonyán. Meggyőzte őt, Wallenbergre hivatkozva, és valószínűleg az ő megbízásából, hogy a Wehrmacht nem szennyezheti be magát a tervezett tömeggyilkossággal. Így a pesti gettó volt az egyetlen Európában, melyet a szovjet csapatok 1945. január 17-én felszabadítottak.

Naplója tanúsága szerint Wallenberg kapcsolatban állt a katonai ellenállás két fontos alakjával. Az egyik Ocskay László reaktívált tartalékos százados volt, aki zsidó barátai kérésére vállalta el a 101/359 számú ruhagyűjtő kisegítő munkásszázad parancsnokságát. Ennek székhelye az Abonyi utcai volt zsidó gimnázium épülete volt, ahol mintegy 2500 üldözött életét mentette meg. A katonai ellenállás másik kiemelkedő egyénisége Mikó Zoltán vezérkari százados volt, aki az élelmiszer- és gyógyszerszállítások biztosítására magyar csendőröket küldött Wallenbergnek. Mikó megbízásából dr. Parádi István csendőr százados novembertől kisebb csendőr-osztaggal segítette Wallenberg akcióit. Az emberei többször, eredménnyel léptek fel a nyilas erőszakosságokkal szemben. Ők látták el az Újlipótvárosban november derekán létesült *nemzetközi gettó* védelmét is, ahová a semleges államok védőirataival vagy védőútlevéllel ellátott zsidók költöztek be. A csendőrök a Pozsonyi út környékén léptek fel a vérszomjas nyilasok ellen, és számos életet megmentettek. A humanitárius akció – általában megfizetett – fegyveres védelmezői között Bognár és Dömötör csendőr őrmesterek neve maradt fenn. Parádi csendőr százados kapcsolatban állt Gidófalvy Lajos főhadnagy ellenálló csoportjával is. Ők a Kisegítő Karhatalom kötelékében – többek között – zsidó árvaházat, menhelyeket oltalmaztak meg. Ők biztosítottak személyi védelmet Wallenbergnek a mind kockázatosabb autózások alkalmával is, amikor a nyilasok már „vadásztak rá”, sőt, a svéd követség Gyopár utcai épületét meg is támadták.

Mikó Zoltán, akit a szovjet hatóságok Budapest fel szabadulása után letartóztattak, majd 1945 augusztusában Ogyesszában agyonlőttek, kapcsolatban állt egy vagy több bujkáló lengyel diplomatával. Egyikük Adam Meissner volt, az emigráns lengyel kormány pénzügyminiszterének megbízottja, a Lengyel Vöröskereszt magyarországi vezetője. Wallenberg az ő kérésére helyezett iratokat a Magyar Nemzeti Bank trezorjába, köztük lengyel földalatti szervezetek dokumentumait is. Bondor Vilmos, a katonai ellenállás tagja, akit Mikóval együtt tartóztattak le az oroszok, 1955-ös szabadulása után írt, és csak a rendszerváltás után megjelent emlékirataiban¹¹ azt állítja, a Wallenberg által elrejtett dokumentumok között az 1940. májusi, Katyńban történt tömeggyilkosságot bizonyító iratok, hivatalos boncolási jegyzőkönyvek voltak. A szovjet hatóságok által Sztálin közvetlen parancsára elkövetett gyilkosságot az oroszok ugyanúgy végig tagadták, mint Wallenberg elrablását és meggyilkolását. Bondor szerint Wallenberget a szovjet titkosszolgálat azért „tüntette el”, mert tudott Katyńról, illetve megfordultak a kezében a tömeggyilkosság bizonyítékai.

De Wallenberg végzetére más magyarázat is elképzelhető. Figyelmet érdemelnek a magyar arisztokratákkal, nagybirtokosokkal fenntartott kapcsolatai. Ezen a szálon is érdemes elindulni, ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy a szovjetek miért rabolták el, és ölték meg őt. Figyelemre méltó, hogy 1943. augusztus 17-én, amikor Olaszország „kiugrott a háborúból”, a következő politikusok tanácskoztak Horthyval Magyarország átállásáról a szövetségesekhez: Bethlen István gróf, Esterházy Móric gróf (ő lett volna a németekkel szembe forduló kormány miniszterelnöke), Károlyi Gyula gróf és mások. Jó néhány magyar arisztokrata vállalt 1944-ben aktív szerepet az ellenállási mozgalomban, állt összeköttetésben az illegálisba vonult politikai pártokkal, mindenekelőtt a legitimistákkal és a kisgazdákkal. „Amennyire szórványos – bizonyára különlegesen óvatos – feljegyzéseiből következett-

ni lehet, a svéd diplomata igyekezett kapcsolatba kerülni a hazai ellenállás vezető politikusaival – s elképzelhető, hogy ők is keresték vele a kapcsolatot, hiszen a »svédttől« szükség esetén védelmet lehetett remélni. A kölcsönös érdeklődés természetéről elárul valamit egy néhány soros jegyzet 1944. szeptember 8-ról, gróf Dessewffy Gyuláné naplójából: »Kisgyuri (ifj. Pallavicini György örgróf) és Józsi (Pálffy József gróf) jönnek Danielsson svéd követ részére leírni a Magyar Front vezetőinek pontos névsorát.«¹²

Wallenberg 1944. december végén, amikor a nyilasok le akarták tartóztatni, egy ideig Dessewffy Gyula (1945 és 1947 között a *Kis Újság* kiadója, aktív kisgazda politikus, majd braziliai emigráns) házában bujkált. Az arisztokrata kapcsolatok a zsidómentés szempontjából is rendkívül hasznosak voltak Wallenberg számára, hiszen ezek a kiváló politikai összeköttetésekkel rendelkező, tekintélyes urak ingatlanokat és járműveket bocsátottak a rendelkezésére, szükség esetén a birtokaikról élelmezni tudták a menekülteket. Jonny Moser osztrák zsidó fiatalember ebben az időszakban Budapesten élt, és Wallenberg környezetében teljesített futárszolgálatot.¹³ Moser „a külső munkában nagy segítséget jelentő” személyautók kapcsán tesz említést Wallenberg arisztokrata barátairól. „Ők tudták, hogy a háború Magyarország, de Németország számára is elveszett (...), a szovjet üldöztetés elől svéd menedékben reménykedtek.” Ugyanakkor ezek az arisztokraták, mint ifjabb gróf Pejácsevich és Apponyi Virginia grófnő, aki Wallenberget, vagy herceg Eszterházy Pál és Perényi Katalin bárónő, aki a zsidómentő Harald Fellert segítette, ameddig lehetett, még partikra jártak, társasági életet éltek. Ezekben Wallenberg is részt vett, ezért is terjedt el róla, hogy „az aranyifjak életét éli”.

A negyvenes években a budapesti arisztokrata társaság tagja volt Mihail Tolsztoj-Kutuzov gróf is. Az arisztokrata az 1917-es forradalom után elhagyta Oroszországot, és a szovjet titkosszolgálat ügynöke lett. Az orosz gróf a

második világháború idején együtt dolgozott Budapesten Wallenberggel. Anatolij Prokopenko, egy orosz levéltár elbocsátott vezetője nemrég, 2012 januárjában az AP amerikai hírügynökség tudósítójának elmondta,¹⁴ hogy 1991-ben látott egy vastag dossziét Tolsztoj-Kutuzov jelentéseiből, amelyekben több utalás is történt Wallenbergre. Prokopenko feltevése szerint a sztálini titkosrendőrség feltételezte, hogy Raoul Wallenberg részt vesz a nyugati szövetségesek és a nácik közti titkos kapcsolattartásban, és szeretett volna erről többet megtudni. Az egykori levéltáros szerint KGB-tisztek magánbeszélgetésben elmondták neki, hogy Wallenberget azért ölték meg, mert nem volt hajlandó együttműködni a szovjet titkosszolgálattal, amelynek számára így tehertétellé vált. „Szabadon nem engedhették, likvidálniuk kellett”, jelentette ki Anatolij Prokopenko.

Eszerint a szovjet hírszerzés Budapestre érkezése óta azért figyeltette meg a svéd diplomatát, mert gyanússá vált a számára a nagyszabású zsidómentő akció, melyre addig a németek által megszállt Európában sehol nem került sor. Értesülhettek arról is, hogy Wallenberg magyarországi küldetésének hátterében az amerikai WRB, illetve az OSS áll. Feltételezhatték, hogy a háttérben egy különmegállapodás húzódik meg, melyet a nyugati szövetségesek kötöttek Hitlerrel, vagy a környezetében lévő befolyásos náci vezérekkel. Ezért vitették Moszkvába Wallenberget.

Wallenberg sorsa nem volt egyedi. A budapesti zsidók mentésében részt vevő svájci diplomatát, Harald Feller követtségi titkárt a szovjet hatóságok 1945. február 12-én Budán elfogták, és *Max Meirer* irodavezetővel együtt Moszkvába „internálták”. Innen a svájci kormány követelésére 1946 januárjában Berlinbe szállították, a svájci misszióknak adták át. A két diplomatáért cserébe Svájc a területére szökött szovjet dezertőröket szolgáltatott ki a szovjet hatóságoknak.

Fel lehet vetni, hogy ha 1945 és 1947 között a svéd kormány ügyesebben tárgyal Wallenberg sorsáról Moszkvával,

és hasonló „fogolycserére” vállalkozik, mint a svájci kormány, megmenthette volna Wallenberg életét. Ennek ellentmond, hogy a legendás svéd zsidómentő jóval ismertebb volt, mint a két svájci diplomata. Tevékenysége nagyobb szabású és kiterjedtebb volt, az amerikai támogatásnak köszönhetően. Szabadon engedésével a szovjetek elismerték volna, hogy ők tartóztatták le. Ez csaknem ugyanakkora presztízavesztéséget jelentett volna a számukra, mint a Katyńban elkövetett tömeggyilkosság beismerése, amiről Wallenberg nyilvánvalóan tudott. Nem Wallenberg esetében fordult elő először, hogy a szovjetek az elkövetett bűnt egy másikkal igyekeztek eltussolni...

Wallenberg hősi, emberfölötti küzdelmet vívott az egyik totalitáriánus rendszer áldozatainak megmentéséért, és egy másik, hasonló természetű rendszer áldozata lett. Több tízezer magyar zsidó életét mentette meg hat hónapos budapesti tartózkodása alatt, igazi lendületet adott a mentési erőfeszítéseknek. Legendává vált, a sorsa eltűnése után évtizedekig foglalkoztatta a világ közvéleményét. Elrablásának és meggyilkolásának bűnét a szovjet rendszer nem tudta lemosni magáról.

PELLE JÁNOS

Jegyzetek

¹ Lévai Jenő: *Raoul Wallenberg regényes élete, hősi küzdelmei, rejtélyes eltűnésének titka*. Budapest, Magyar Téka, 1948.

² Paul E. Lewine: *From Indifference to Activism, Swedish Diplomacy and the Holocaust, 1938–1944*, Uppsala, 1998.

³ Paul E. Lewine: 89.

⁴ A páratlan dokumentum útját részletesen feldolgozta Haraszti György: *Auschwitzi jegyzőkönyv*. Budapest, Múlt és Jövő, 2005.

⁵ Paul E. Lewine: 274.

⁶ *Üldöztetés – embermentés – újrakezdés*, Budapest, Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítvány kiadása, 2007, 8–46.

⁷ Ember Mária: *Wallenberg Budapesten, „A város arcai”*, Budapest, Városháza, 2000.

⁸ Ez a híres Wallenberg-idézet volt a Magyar Nemzeti Múzeumban rendezett svéd emlékkiállítás mottója. Összeállították: Stina Hansfeld és Bengt Janfeldt történészek.

⁹ Ember Mária: 105.

¹⁰ Lásd erről Szita Szabolcs Wallenberg 1944. október 15-e utáni mentőakcióit leíró, megjelenés előtt álló könyvét, melyet volt szíves eljuttatni a szerzőnek.

¹¹ Bondor Vilmos: *A Mikó-rejtély*. Mikó Zoltán és Raoul Wallenberg kapcsolata a magyar ellenállásban 1944–1945. Budapest, Püski Kiadó, 1995.

¹² Ember Mária: 62.

¹³ Jonny Moser: *Wallenbergs Laufbursche*. Jugenderinnerungen 1938–1945. Wien, Picus Verlag 2006.

¹⁴ Megfigyeltethette Wallenberget a KGB. *Index/MTI* 2012. január 27., péntek, 15:07.

A NAGY VISSZATÉRÉS

Vlagyimir Putyin harmadik elnöki ciklusa

Tévedés lenne azt hinni, hogy a két korábbi államfői ciklus után 2012 májusában ott folytathatta, ahol négy évvel ezelőtt, formálisan engedve az alkotmány előírásainak, abbahagyta. Ma már Oroszország is, Putyin is más, mint 2000. január 1-jén, amikor a világ által akkor még alig ismert, sápadt politikus riadtan kikísérte a rövid, drámai beszédben lemondott Borisz Jelcint a Kreml kapuján. És más, mint 2004-ben, amikor magától értetődő természetességgel őrizte meg pozícióját a világ egyik legfontosabb nukleáris hatalmának élén.

Putyin 12 évvel ezelőtti, puccs-szerű államfővé avaszalását, amelyet hónapokkal később, már a teljes hatalom birtokában, egy merőben formális választás is megerősített, a lakosság döntő többsége megkönnyebbülten, fellelegezve fogadta, hiszen addigra már az oroszok milliói nemzeti szégyenként élték meg a részeg Jelcin nemzetközi és hazai botrányait. Nyolc éve Putyin ugyancsak konfliktusok nélküli, gördülékeny választás nyomán folytathatta regnálását.

Ma egészen más a helyzet. Aligha véletlen, hogy akad elemző, akiben az elnöki beiktatás amerikai mintára szervezett, egyszersmind bizánci pompája II. Miklós, az utolsóként uralkodó Romanov koronázási szertartását idézte fel: 1886. május 26-án a cár a modernizáció európai útjáról végzetesen letért, etnikai, politikai, társadalmi konfliktusoktól szabdalt birodalom gondjait kapta útravalóul – ezt azonban nem tudta, és nem is akarta megérteni.

Vlagyimir Putyin 2012 májusában alighanem mindent ért, a társadalmi elégedetlenség kezelésében azonban a jelek szerint csak tűzoltásra hajlandó. Kérdés, mennyire számol

azzal, hogy az elnöki széket számára négy hosszú éven át melegen tartó Dmitrij Medvegyev óriási és alaptalan reményeket (ahogy koronázása alkalmával II. Miklós a Tver városából érkezett, helyi önrendelkezésért esedező városatyáknak odavágta a később oly sokat idézett szavakat: „talajtalan álmódosásokat”) ébresztett. „A szabadság jobb, mint a szabadság hiánya” – mondta Medvegyev négy esztendeje, elnökké választása küszöbén, és megígérte, hogy uralma alatt „Oroszország virágzó, demokratikus ország lesz, a legtehetségesebb, legigényesebb, kritikusan gondolkodó, önálló emberek hazája”. De késlekedtek és csak a társadalmi elégedetlenség első jeleire születtek meg a Medvegyev által ígért változások, így a pártalapítás egyszerűbbé tétele, a Putyin-korszakban elrendelt központi kinevezés helyett a régiókat irányító kormányzói helyek választás útján történő betöltése.

A modernizáció jelszavát, az innováció primátusát zászlajára tűző államfő négy évvel ezelőtt hitet tett a demokratikus intézményrendszer mellett, és törvényességet ígért az orosz vállalkozóknak, akik közül akkor már minden hatodikat rendőrségi-ügyészségi eljárással vegzáltak. Medvegyevnek voltak kisebb eredményei: a kormányhivatalnokok például az ő utasítására közzétették vagyonynyilatkozatukat, sőt az államfő rendeletére csökkentették a rendőrség létszámát, felemelték a rend őreinek fizetését, és fokozottan ellenőrizték intézkedéseiket. Az elnöki tevékenység hatékonyságát azonban rontotta a politikus látványos alárendelődése a miniszterelnöki stallum birtokában csaknem teljes hatalmát megőrzött Putyinnak. És az is, hogy mindenki tudta, megbízatása hamarosan véget ér – ez pedig az orosz/szovjet politikai kultúrában lényegében egyenértékű a bukott politikus státuszával.

Medvegyev örökségét nem a csinovnyikok által felében-harmadában végrehajtott törvények jelentik, hanem a szabadságjogok, az igazságos választások vágya, amely egybecsengett az államszocializmus béklyói alól felszaba-

A KITŰNŐ ÁLLAPOTBAN LÉVŐ BORGUNDI (NORVÉGIA)
12-13. SZÁZADI FATEMPLOM.

*A norvégok tudják, hogy az épített örökség védelmébe fektetett pénz
sokszorosán megtérül. (Fotó: Riksantikvaren)*

dult országok legtöbbször tapasztalható trenddel. Szerepet játszik benne természetesen a globális világot meghatározó információs robbanás is, annak részeként főleg az internet óriási hatása. Putyinnak ezért új elnöki ciklusa során elsősorban nyomatékosítania kell, hogy visszatér az ő három oszlopon nyugvó értékrendje: egyrészt a mögötte álló fegyveres erők – főleg a titkosszolgálatok –, másrészt az elmúlt 12 évben sokmilliárdos vagyont felhalmozó érdekcsoportok érdekei és a tankok helyett az energiahordozók révén megvalósított terjeszkedés, vagyis az egész társadalom mozgósítását szolgáló birodalmi eszme. Ezt a hármasságot demonstrálta az elnöki beiktatás után 48 órával megrendezett világháborús emlékezés, Moszkva mellett több tucat vidéki városban megrendezett katonai demonstrációval, „az egész emberiséget megmentő” Vörös Hadsereg – kimondatlanul a véres sztálini rendszer – dicséretével.

Az új idők szavának megfelelően a Kreml a teljes médiát alárendelte Putyin visszatérésének. A „posztszovjet” elnöki beiktatások korábbi rendjétől eltérően ezért most nem három, hanem hat tévéállomás közvetítette az ünnepélyes eseményt, amelynek nyomán a régi-új államfő elfoglalta hivatalát. A lakosság túlnyomó többségének szemében ez nyilvánvalóan ellensúlyozta a választási manipulációk és a szabadságjogok csorbítása miatt a hatalmas Oroszország megannyi városából Moszkvába utazó tüntetők részvételével a beiktatás előtti napon „Milliók menetelése” néven, botrányos körülmények között megrendezett demonstráció hatását, karizmatikus vezető hiányában amúgy is kétséges politikai súlyát.

A még mindig fejletlen, egymástól független vagy egymással hadakozó csoportokra bomló civil társadalom mégis erőt jelent, amellyel valamilyen formában Vlagyimir Putyinnak és körének számolnia kell. A legkevésbé talán a belföldi problémák miatt a legtöbb orosz tudatában háttérbe szoruló külpolitikában. Ahol máris látszanak a „kemény vonal” félreismerhetetlen jelei. Egyebek mellett azon a konferencián, amelyet

alig néhány nappal az elnöki beiktatás előtt rendeztek Moszkvában az amerikai rakétaelhárító pajzsról. Makarov tábornok, vezérkari főnök ez alkalommal a Brezsnyev-korszak hangvételeit idéző kirohanással támadta Washingtonot az Oroszországhoz közel, lengyel és román területen tervezett objektumok miatt. Mint mondta, a második világháború óta nem kerültek ilyen közel hazája határaihoz az általa nemes egyszerűséggel ellenségesnek nevezett erők. A tábornok sérelmezte, hogy ezek meg fogják bénítani az orosz rakéták harci erejét, mert elindításuk után azonnal megsemmisítik őket. S hogy a békeviselt világ számára lidércnyomással felérő prognózis hatását fokozza, Makarov kilátásba helyezte, hogy az orosz rakéták szükség esetén megelőző csapást mérnek majd az amerikai rakétapajzsról – vagyis az azokat befogadó országokra. Ilyen fenyegetés még soha nem hangzott el ebben a Moszkva számára rendkívül kényes kérdésben sem.

Ami az orosz gazdaságpolitika várható változásait illeti, egyelőre úgy látszik, megmarad a költségvetési bevételek 50 százalékát adó energetika primátusa. Ennek nem örülnek egyértelműen Moszkvában: jó néhányan figyelmeztetnek a nyersanyagexport túlzott részarányában rejlő veszélyekre, amelyek minden nappal távolabbra viszik az áhított modernizáció álmát. Még közvetlen környezetében is felzúdulást váltott ki a központosítást régtől fogva a gazdaságirányítás legfontosabb szervező erejének tekintő Vlagyimir Putyinnak az a terve, hogy a természeti kincseihez képest igen rossz helyzetben lévő Távol-Kelet és Szibéria gazdaságát egy külön e célra létrehozott, az Orosz Külkereskedelmi Bank tevékenységére emlékeztető állami monopólium irányítása alá rendelje. Az ötlettel még január végén a tuvai születésű Szergej Sojgu – 18 éven át volt „katasztrófaügyi miniszter”, 2012. május 11-étől a moszkvai terület kormányzója – hozakodott elő. A projektről kiszivárgott első kósza hírek után kiállt a grandiózus elképzelés mellett az immár hatéves elnöki ciklus előtt álló Putyin is.

Az Oroszország területének több mint egyharmad részét jelentő, de csupán nyolcmillió – egyre kevesebb – ember lakta, hatalmas régiókat eszerint rendkívüli jogosítványokkal fogják felruházni, tetemes adókedvezményeket és – ami Oroszország korszerű fejlődése szempontjából a legveszélyesebb – az államfőt, valamint legszűkebb környezetét leszámítva a központi szervektől való teljes függetlenséget biztosítva számukra. A gazdaságfejlesztési minisztériumban készült és április végén a *Kommersant* című lap által ismertetett tervezet szerint az új gigaholding tevékenységét az elnök mellett egyedül a számvevőszéknek áll majd jogában ellenőrizni. A vállalatnak az orosz gazdaságban mind ez idáig példátlan – közelebről nem részletezett – beleszólása lesz a Gazprom, a Transznyefty nevű energetikai szállítóvállalat, továbbá más stratégiai fontosságú cégek tevékenységébe, és mintegy 500 milliárd rubel értékű tulajdont kap az állami vasúttársaság, az oroszországi gyémántkitermelést koordináló Alrosz és más cégek vagyonaiból.

A Vlagyivosztok központtal létrehozandó, hat szibériai és kilenc távol-keleti régió fejlesztését koordináló gigaholding számos törvény alól mentesül. Vezetői egyebek mellett a másutt kötelező versenyeztetés nélkül bízhatják meg az általuk kiválasztott céget a föld mélyének kincsei, valamint az erdők kitermelésével. A holding teljességgel felmentést kap a jövedelem- és a vagyonadó fizetése alól, egyszerűsített eljárással szerezhet földterületeket, kaphat építési engedélyt. Az állam tíz esztendeig rendelkezésre bocsátja a Nemzeti Jóléti Alap bevételeit is.

Az összevonásokkal létrehozott állami gigavállalat önmagában nem új intézmény a Borisz Jelcin lemondása után, 2000 januárjában elkezdődött legújabb kori orosz történelemben, sőt ez Vlagyimir Putyin regnálásának visszatérő eleme. Amikor a politikus két elnöki ciklus után négy évre átadni készült a hatalmat a hűségese Dmitrij Medvegyevnek, az „Utódhadművelet”-nek nevezett, javarészt a színpalak

mögött zajló előkészületek sorában 2010 októberében már több száz hadi és járműipari céget közös állami vállalatba egyesítettek a politikus egykori KGB-s bajtársa, Szemjon Csemezov irányítása alatt. A Rosztyehnologii néven létrehozott monstrum, mellette pedig az 1980/1990-es években magánvállalatokba kiszervezett, majd Putyin bizalmasainak irányításával állami tulajdonba visszaterelt Gazprom feletti ellenőrzés együtt biztosítékot nyújtott Putyin számára, hogy történjék bármi, az ő kezében marad a gazdaság gyeplője. A Rosztyehnologii mellett ilyen szerepet kapott a Vnyesekonombank (VEB), a nanotechnológiai kutatásokat irányító Rosznano, a 2014. évi szocsi téli olimpia beruházásaira létrehozott Olimposztrój, az országos lakásállomány megújítását célul kitűző, mindmáig rejtélyes holding, a nukleáris szférát ellenőrző Roszatom és a bankbetétek biztosítására létrehozott cég.

Dmitrij Medvegyev holdudvara már 2009 januárjától támadta a gigaholdingokat, kifogásolván, hogy kiiktatják a versenyt és a korrupciónak meg a szakértelemhiánynak a szovjet korszakból jól ismert melegágyai. Az 1990-es évek szentpétervári privatizációs dömpingjében szerzett jogtanácsosi tapasztalata révén működésükben a most leköszönt államfő maga is talált a hatályos törvényekkel ütköző mozzanatokat. Ami már csak azért sem volt nehéz, mert a mindenható cégbirodalmak vezetői rendre megengedték maguknak, hogy késve nyújtsák be a pénzminisztériumnak kötelező beszámolóikat, vagy „elutasítsák” a számvevőszék bírálatát. Ha a holding létrejön, Szibéria és a Távols-Kelet messés természeti kincsei gyakorlatilag egy szűk csoport kezébe kerülnek majd.

Vajon hova vezethetnek a Moszkvában és más orosz városokban zajló tüntetések? Elképzelhető-e, hogy radikális politikai változások elindítóivá válhatnak? Mi az, ami a mi euroatlanti világunkban egy ilyen fordulatot eredményez? Mindenekelőtt az ismétlődő tüntetések, a társadalmi elége-

detlenség szervezett kifejezése. Ez a szemünk láttára zajlik Oroszországban. Szükséges azonban egy másik mozzanat is, amely rendszerint észrevétlen marad, noha nélkülözhetetlen: valamely számottevő külső erő beavatkozása a folyamatba. Az oroszok a szovjet korszakban erre használták a tankokat (1956-ban Magyarországon, 1962-ben szitává löve a Novocserkasszk városában sztrájkoló orosz munkásokat, stb.). Ma erre használják a kőolaj- és földgáz-„csapelzárást” (Ukrajna, Belorusszia, sőt Szlovákia, Bulgária esetében).

Ilyen külső erő ma Oroszországban nem tud érvényesülni. Pedig a volt szovjet érdekszférában az ezredfordulón hatékonyan bizonyultak az amerikai PR-szakemberek által kitalált „egy szótagú jelszavakkal”, nonprofitnak nyilvánított szervezetek pénzén megrendezett „narancsos”, „tulipános” és egyéb posztszovjet „forradalmak” is, a Balkántól a stratégiaileg fontos Moldova „twitterforradalmáig”.

Ilyen típusú befolyásra, amely nélkül az elmúlt negyedszázad tapasztalatai szerint általában nincs komoly politikai fordulat, Oroszországban nincs mód. Az persze egyelőre rejtély, honnan veszik a mai tüntetők a pénzt a moszkvai vonatjegyre, és ki fedezi a sátras-ellátásos tüntetések tetemes költségeit. Idő kérdése, hogy kiderüljön. De a politikai érdekérvényesítés támogatására alkalmas nonprofit szervezeteket Oroszországban Putyin uralomra jutását követően egy törvénnyel gyakorlatilag betiltották. A nyugati támogatások Garri Kaszparovtól Grigorij Javlinszkijig magukat liberálisnak mondó, az égvilágon semmilyen társadalmi támogatottsággal nem rendelkező politikusokhoz kerülnek.

Az oroszországi változásokhoz szükséges külső nyomásgyakorlás harmadik forrása a mai feltételek között az Európai Unió lehet. Láttuk is, hogy Magyarországgal szemben miként érvényesítik ezt az erőt. Moszkvával azonban Brüsszel lényegében kudarcot vallott: a 2011. március 1-jén életbe léptetett harmadik energetikai charta a várakozások ellenére nem tudta megtörni a Kremlt. A tüntetésekre

(a belpolitikai fordulathoz vezető első feltételre) is reagált Putyin azzal, hogy általános megdöbbenést keltve rögtön a beiktatása után lemondta a G8-ak tanácskozásán való részvételt. Ezek a barátságtalan gesztusok mostantól rendszerek lesznek, nem kis részt az oroszországi demonstrációkra adott válaszul.

A tüntetések nyomán bekövetkező politikai fordulathoz szükséges harmadik mozzanat az, amit 2011/2012 folyamán Európában látunk: a külső erők által is generált tüntetések hatására lemond a kormány, és választások nyomán vagy választások nélkül új kormány alakul. Oroszországban ez teljesen elképzelhetetlen. Két okból: egyrészt mert Putyin és köre a nukleáris nagyhatalom minden fegyveres, katonai, rendőri ereje felett rendelkezik ennek megakadályozásához. Másrészt Oroszországban erre a forgatókönyvre még soha nem volt példa. Forradalom ebben a hatalmas birodalomban az elmúlt két évszázad alatt csak felülről kezdődött. Ilyenek voltak az 1860-as évek általános tankötelezettséget, egyetemi autonómiát és a modernizáció megannyi más feltételét lehetővé tevő csodálatos cári reformjai, amelyek alapjaiban felforgatták a cári birodalmat: Oroszország mindmáig nem érte el a 150 esztendővel ezelőtti jogbiztonságot. De ilyen volt a kevésbé csodálatos bolsevik hatalomátvétel, később pedig Borisz Jelcin Gorbacsovot legyőző „forradalma” is. A felülről indított forradalmaknak egyetlen közös jellemzője van: előbb-utóbb mind zsákutcába torkollnak, és kudarcot vallanak. Az orosz történelem még egy forgatókönyvet ismer: a lázadásokat. Sztyenka Razintól, Pugacsov parasztfelkelésétől az első világháború előtti véres zsidópogromokig és földesurak kardélre hányásáig ez jó néhányszor megtörtént. A 21. században nem fog.

Mindennek alapján azt a következtetést kell levonnunk, hogy az orosz városokban folyó tüntetéseknek a világ szempontjából nincs igazi jelentőségük. Nem vezethet érdemi változásokhoz, már csak azért sem, mert nincs, aki

végrehajtson ilyen változásokat. Igen, az internet, a globális világ számos más technikai csodájával együtt nagyrészt megszüntette az egymástól többnapos járőföldre lévő orosz települések elszigeteltségét. Ez azonban nem elégséges egy politikai fordulathoz. A kágébis érdekérvényesítés primátusán felnőtt, az erőszakra szocializált vezetésben csak az egymással szembekerült csoportok harca és a társadalommal szemben alkalmazott gyepelőengedés-gyepelőszorítás jelenthet némi változást.

GEREBEN ÁGNES

ANTALL, A KÜLPOLITIKUS

3. rész

Szomszédsági kapcsolatok és szerződések¹

1990-ben nehéz, de nem megoldhatatlan feladatnak tűnt a jószomszédi viszony és a kisebbségvédelem egyidejű előmozdítása. A kommunista korszak felülről deklarált barátságával szemben a diktatúra ellenfelei és áldozatai között természetesen volt az őszinte rokonszenv. A demokratikus fordulat nyomán remélhető volt, hogy az új vezetők követni fogják a háború után Nyugat-Európában teret nyert megbékélés példáját, és ez ki fog terjedni a kisebbségek jogainak biztosítására. Egyfajta íratlan munkamegosztás alapján a miniszterelnök végiglátogatta a Nyugat vezető országait, míg külügyminisztere a szomszédos országokat kereste fel. Az Országgyűlés 1990. május 15-i határozata kötelezte is a kormányt, hogy „kezdemenyezzen tárgyalásokat a szomszédos országok kormányaival a nemzeti kisebbségek jogainak védelméről szóló kétoldalú, illetve regionális szerződések kidolgozásáról”.² Az Antall-kormány Kossuth és a 30-as évek „népi írói” örökségeként, valamint a történelem tanulságai alapján törekedett a szomszéd népekkel kialakítandó őszinte jó viszonyra. Ugyanakkor a kapcsolatok megkerülhetetlen elemének tekintette a kisebbségben élő magyar közösségek jövőjét biztosító jogok garantálását.

Már az első kétoldalú találkozókon világossá vált, hogy a jelentős magyar lakossággal rendelkező szomszédjaink, ügyet sem vetve a nemzetközi elvárásokra, nem hajlandók méltányolni magyar nemzetiségű állampolgáraik és azok frissen megalakult pártjai nyelvhasználati igényeit, az au-

tonómia gondolata pedig szemükben vörös posztó. Viszont reményt kínált a kisebbségi jogok kodifikálására és kötelező nemzetközi normává tételére az európai demokráciák közössége, a strassburgi székhelyű Európa Tanács. Biztató lépések után azonban jött a délszláv válság, és a felületes megfigyelők szemében ez kompromittálta a nemzeti alapú autonómia igényét. Emellett a nyugat-európai országok többségében a frissen bevándorolt tengerentúli, zömmel muzulmán, súlyos szociális és közbiztonsági problémákat gerjesztő, többmillióس kisebbségek okozta félelmek magyarázzák azt, hogy a jogvédelmet megerősítő folyamat lefékeződött, s az Európa Tanács miniszteri bizottsága elvetette az 1950-ben elfogadott *Emberi jogok európai egyezményéhez* kapcsolódó kisebbségvédelmi kiegészítő jegyzőkönyv, valamint saját parlamenti közgyűlése 1993-ban hozott 1201. számú ajánlásának gondolatát. E helyett született meg, hosszú vajúdas után, a szerény elvárásokat tartalmazó, 1994-ben elfogadott, de csak az évtized végén életbe lépő Kisebbségvédelmi Keretegyezmény. Ennél ígéretesebb volt az új tagok felvételi folyamata, az az elv, hogy a demokrácia alapfeltétele a kisebbségek jogainak biztosítása. A jelentkező államokat ebből a szempontból is gondos vizsgálatnak vetették alá, s ez némi esélyt adott a szlovákiai és romániai magyar kisebbség sérelmeinek orvoslására. Az érintett magyar közösségek is reménykedtek ebben.

Az 1992-ben tárgyalásos úton felbomló Csehszlovákia két utódállamának újra kellett folyamodnia a felvételért, így reflektorfénybe került a Mečiar-kormány magyarelles politikája. Hazánknak nem az volt a célja, hogy gátolja északi szomszédjának felvételét, hanem az, hogy az ET segítségével változzék meg az elfogadhatatlan szlovák joggyakorlat. Sikerült elérni néhány kirívóan türelmetlen intézkedés (például a női nevek magyar formájú használatát betiltó rendelkezés) visszavonását, de a három szlovákiai magyar párt által kért törvényi változásokat és garanciákat a szlovák

kormány elutasította. A magyar kormány ezért indokolt-
nak látta Szlovákia felvételének az elhalasztását, de a többi
tagállam az aggasztó szlovák magatartás ismeretében sem
vállalta ezt. Azzal áltatták magukat, hogy a tagság révén
könnyebb lesz majd a kisebbségek iránti türelmesebb ma-
gatartásra készíteni a szlovák kormányt. Magyarország leg-
feljebb késleltetni tudta volna a felvételt, vétójog ebben nem
létezett, de még olyan partnereink, mint Németország vagy
Lengyelország is szinte ostromolták a magyar kormányt,
hogy járuljon hozzá Szlovákia azonnali tagságához. A kor-
mány utasítására ezért az Európa Tanácsnál akkreditált ma-
gyar nagykövet a következő nyilatkozatot tette: „Magyar-
ország kormánya sajnálattal állapítja meg, hogy Szlovákia
eddig nem teljesítette az ET-nek tett ígéretét. Ugyanakkor a
parlamenti közgyűlés által az ajánlásban tett módosítások
lehetővé teszik a szlovákiai folyamatok folyamatos figyelé-
sét és előmozdíthatják a szlovákiai demokrácia és a kisebb-
ségi jogok jobb érvényesülését. [...] Véleményünk szerint
az ET parlamenti közgyűlése által is megfogalmazott célok
megvalósulásának esélyeit jobban előmozdította volna, ha
Szlovákia felvételére csak az általános megállapítás szerint
szükséges szlovák lépések megtörténte után kerül sor. Így a
döntés felelősségét magára vállalta az Európa Tanács. Ma-
gyarország a szlovákiai magyar kisebbség jövőjét az Euró-
pa Tanács védelme alá helyezi. [...] A fenti megfontolások
alapján Magyarország tartózkodni fog a szavazás során.”³
Hasonló álláspontot foglalt el az Európa Tanács néhány hó-
nappal később a román felvétel ügyében, mindazonáltal en-
nek érdekében Románia tett néhány kisebb gesztust mind
Magyarország, mind saját magyar kisebbsége felé. Ez tette
lehetővé a rendszerváltozás utáni első hivatalos magyar ve-
zetői (külügyminiszteri) látogatást.⁴

Bár a kilencvenes évek elején a kívánatos nagy áttö-
rés nem következett be a szomszédi kapcsolatokban és a
magyar kisebbségek helyzetében, hazánk kis lépésekkel is

igyekezett javítani a kétoldalú viszonyt. Ennek legfontosabb eleme a határokon átnyúló sokoldalú együttműködés szorgalmazása volt, annak tudatában, hogy az intézkedés közvetlen haszonélvezői a határ menti körzetek lakói, azaz nagy többségben magyarok lesznek. Első lépésként a magyar kormány nevében a szlovák, az ukrán, a román és a jugoszláv határon kezdeményeztem a kommunista időkben megszüntetett határátkelők újbóli megnyitását. Ha egyes szomszédaink húzódozása és a pénzügyi feltételek korlátozottsága miatt a kívánatosnál lassabban haladt is e folyamat, négy év alatt az ukrán határszakaszon egy helyett négy, a szlovén határon egy helyett három helyen nyílt meg újra az addig átjárhatatlan határ, s a másik három ország felé is sikerült öt átkelőt újból megnyitni. Ennek köszönhetően megszűnt számos település és kistérség elszigeteltsége, zsákutca jellege, fellendült a kishatárforgalom, valamelyest javult az életszínvonal a határ mindkét oldalán, s kezdtek helyreállni a normális emberi és gazdasági kapcsolatok.⁵

Tudomásul kellett vennünk, hogy a kisebbségi jogok tekintetében a tételes nemzetközi jog nem eléggé határozott, általános elvek mellett csak ajánlásokat tartalmaz, illetve olyan „puha” kötelezettségeket, amelyek lehetővé teszik az eltérő értelmezéseket és kibúvókat. A szankcionálás jórészt hiányzik, illetve azt olyan nemzetközi szervezetekre bízta, mint az Európa Tanács és az EBESZ, amelyeknek jórészt csak erkölcsi eszközeik vannak, s azok alkalmazása konszenzust, azaz az esetleges jogsértők beleegyezését és közreműködését igényli. Ezért is kellett és kell a magyar politikának arra törekednie, hogy kétoldalú alapon, szerződések révén segítse elő a határain kívülre került magyar közösségek minél kedvezőbb jogállását és életfeltételeinek javítását.

E megfontolástól függetlenül is a kommunista rendszerek eltűnése után teljesen indokolt volt, hogy érvényüket veszítsék a Szovjetunió által az egyes csatlós országokra erőltetett – álszent és verbális – barátsági és együttműködési szerződés-

PALÁGYKOMORÓC (PALAGY KOMORIVCI, UKRAJNA),
13. SZÁZADI REFORMÁTUS TEMPLOM.

Kívül-belül mintaszerűen felújították

(Fotó: Mihály Ferenc)

sek. Ugyanakkor Nyugat-Európában is teret nyert az a gondolat, hogy a Varsói Szerződés fölszámolása nyomán, Európa közepén létrejött hatalmi és katonai vákuumot az államközi szerződések új rendszerével, hálójával töltsék ki. Elsőként az újraegyesült Németország kötött szerződéseket, mindezekelőtt – a békeszerződés és a határmegállapodás pótlására – Lengyelországgal és Csehszlovákiával. Ebben szerepelt először az a formula, hogy az aláíró államoknak egymással szemben nincs területi követelésük, és ilyet a jövőben sem fognak támasztani. Németország minden belső vita és vihar nélkül kötötte meg ezt a két szerződést. Ugyanezt a megkö-

zelítést és ugyanezt a megfogalmazást alkalmazta Lengyelország az Ukrajnával, Oroszországgal, végül Litvániával 1991 és 1994 között megkötött és ratifikált államközi szerződéseiben. Lengyelországban semmiféle belpolitikai feszültséget sem okozott a történelem során századokon át Lengyelországhoz tartozó területek elvesztésének ismételt elismerése.

A kétoldalú szerződések új európai sorozata részeként az Antall-kormány – programjával összhangban – egyetértési („entente”), illetve barátsági és együttműködési szerződést kötött Olaszországgal, Franciaországgal, Németországgal, Spanyolországgal, az Egyesült Királysággal, Lengyelországgal és Japánnal. A Szovjetunióval 1991 nyaráig azért nem tudtunk új szerződést kötni, mert nem voltunk hajlandók elfogadni a szuverenitásunkat súlyosan korlátozó ún. Kvicinszkij-formulát, vagyis azt, hogy a Szovjetunió döntse el, Magyarország milyen szövetségekbe léphet be. A moszkvai puccs megghiúsulása után ez az akadály elhárult, de ekkor Moszkvában már két hatalmi központ működött, s ezt korán felismerve külön szerződést készítettünk elő, majd kötöttünk meg (1991. december 6-án) a Jelcin vezette Oroszországgal is, sőt a függetlenségét akkor megteremtő Ukrán Szocialista Szovjet Köztársasággal is.

A kölcsönös kisebbségvédelem első, igen tartalmas szerződéses megállapodása az 1991. május 31-én, Kravcsuk ukrán elnök budapesti hivatalos látogatása alkalmából aláírt Magyar–ukrán Nyilatkozat és Jegyzőkönyv volt. Ez a dokumentum – többek között – elismeri a nemzeti kisebbségek egyéni és *csopartos* jogait, tiltja a nemzetiségi arányok megváltoztatását, garantálja a nyelvhasználati jogon belül „nemzeti keresztnevek és családnevek használatát” (az addigi szovjet gyakorlatot megváltoztatva), az anyanyelven tanulás jogát „az oktatás minden szintjén,” továbbá „a történelmi és kulturális műemlékek megőrzését és védelmét”. Impliciten az autonómiát is megígérte: „olyan státusz megteremtését ösztönzik, amely biztosítja jogukat a hatékony részvételre a

közügyekben, ideértve az identitásuk védelmével és fejlesztésével kapcsolatos kérdéseket, a lakóhelyüket érintő döntések meghozatalát és végrehajtását." Végül a két fél kötelezte magát, hogy elősegíti „a nemzeti kisebbségek jogainak nemzetközi jogi kodifikálását”.⁶ Mindennek a végrehajtására és ellenőrzésére vegyes bizottság létrehozását írta elő.

Ehhez a térségünkben úttörő dokumentumhoz 1992-ben Horvátország nyilatkozat formájában csatlakozott, amit a két ország 1995. április 5-én kétoldalú konvenció szintjére emelt. Tartalmában hasonló az 1992. november 11-én, Budapesten aláírt magyar–oroszl kisebbségvédelmi nyilatkozat, amiben Jelcin és Antall között kialakult kiváló személyes viszonyoknak is szerepe volt. A mai napig a legrészletesebb és legtartalmasabb kölcsönös kisebbségvédelmi egyezmény az 1992. november 6-án aláírt magyar–szlovén szerződés, amelyben a felek kölcsönösen elismerték az egymás országában élő kisebbségi közösségek csoportos jogait, és létrehozták az azok gyakorlását garantáló vegyes bizottságot. Az egyezmény nem maradt papíron, új határátkelők, kétnyelvű hivatalos okmányok, magyar központ Lendván, garantált parlamenti képviselő igazolja az eredményeket.

A független államiságát 1991. december 1-jén visszanyert Ukrajnát Magyarország az elsők között ismerte el, de még ezt megelőzően megkezdte vele a jószomszédi, bizalmi viszony kiépítését. A Visegrádi Együttműködés mellett ez a kapcsolat kínálta a legjobb garanciát a két világháború között Magyarországot gúzsba kötő ellenséges szövetség, a „kisantant” újjászületése ellen. Az Ukrajna és Magyarország által kötött kisebbségvédelmi nyilatkozat gyakorlati megvalósulásához is elengedhetetlen volt az államközi szerződés megkötése. A nemzetközileg érvényes és garantált határokkal még nem rendelkező, újjászülető Ukrajna valamennyi szomszédja esetében ragaszkodott ahhoz, hogy a területi követeléseket kizáró német és lengyel államközi szerződésekben szereplő formula kerüljön be a vele kötött kétoldalú szerződésekbe.

Gyermeteg mese, hogy Ukrajna kész lett volna egyes területeket visszaadni Magyarországnak.⁷ Megbocsáthatatlan hiba lett volna elszalasztani az alkalmat, hogy legnagyobb szomszédunkkal szövetséges jellegű viszonyt építsünk ki. Másrészt Magyarország nyugati integrációs törekvéseit veszélybe sodorta volna, szomszédainknak pedig kapóra jött volna, ha megkérdőjelezzük a fennálló határokat. Ráadásul az adott formula nem zárja ki a határ békés úton, népszavazással, vagy közös megegyezéssel történő megváltoztatását. Rendkívül fontos érv volt a szerződés mellett, hogy abba bele lett emelve az említett kisebbségvédelmi konvenció is. Ennek köszönhető, hogy a Kárpátalján a szovjet időkben minden tekintetben rendkívül rossz helyzetben élő magyarság⁸ politikai helyzete jelentős mértékben javult, nemcsak a magyar nyelv és a magyar helynevek használata vált általánossá, de a nemzeti szimbólumok használata is, így a magyar többségű községek középületein az ukrán mellett ott lobog a magyar zászló is. A magyar népesség közérzetét azonban érthetően befolyásolta az infláció és a gyorsan romló gazdasági helyzet, ehhez az utóbbi években hozzájött az erősödő ukrán nacionalizmus, a magyar nyelvű oktatást korlátozó rendelkezések.⁹ A Kárpátalja területének különleges gazdasági övezetté nyilvánítását igénylő 1991. december 1-jei népszavazás ellenére az ukrán parlament elvetette a kormány erre vonatkozó javaslatát, ez azóta lekerült a napirendről, s nincs előrelépés az ugyancsak népszavazással megerősített beregszászi magyar autonóm terület létrehozása ügyében sem, noha azt a magyar miniszterelnök és az ukrán államelnök 1993. április 30-i találkozásjáról kiadott nyilatkozat is kilátásba helyezte.

A később kibontakozó rossz tendenciáktól ugyan tartani lehetett, de éppen megelőzésük érdekében is indokolt volt a szerződés. A ratifikáció körül 1993-ban kibontakozott vitában elhangzó ellenvélemények többsége naivságból, illetve tájékozatlanságból eredt, nem vette figyelembe, hogy e törékeny barátság mennyire segíti a Kárpátalján élő ma-

gyarság politikai és kulturális céljainak megvalósulását. A Kárpátaljai Magyarok Kulturális Szövetségének vezetése éppen ezért támogatta a szerződés ratifikálását. A gyanús háttérű „ruszin ellenkormányt” és annak különféle ötleteit nagyfokú felelőtlenség volt egyesek részéről felkarolni. Néhány, a történelemben kevéssé tájékozott honfitársunk azzal vádolja az Antall-kormányt, hogy a magyar–ukrán szerződéssel „lemondott” Kárpátaljáról. Ezzel kapcsolatban számos alkalommal rámutattam, hogy a történelmi Magyarország jelentős területeit az 1920-as trianoni békeszerződés csatolta más államokhoz, a győztes hatalmaknak a döntését – a magyarság helyzetét és lehetőségeit felelősséggel mérlegelve – az a Simonyi–Semadam-kormány fogadta el és írta alá, amelynek a külügyminisztere Teleki Pál volt. A békeszerződést a magyar Nemzetgyűlés ratifikálta, s kihirdetését 1921. június 27-én Horthy Miklós kormányzó és Bethlen István miniszterelnök aláírásával rendelte el. A II. világháború után a lényegében a trianoni határokat visszaállító 1947-es békeszerződést pedig a demokratikus választások nyomán létrejött, Nagy Ferenc (Független Kisgazdapárt) által vezetett kormány írta alá, majd az 1945-ben választott, kisgazda többségű országgyűlés ratifikálta.

A magyar Országgyűlés ukrán vitája újra tápot adott azoknak a hazai és külföldi véleményeknek, amelyek Antall „15 milliós” kijelentése után a magyar irredentizmus veszélyével, új háborúkkal riogatták a közvéleményt. Noha a ratifikáláshoz a kormánypártok biztosították a többséget, a szerződés mellett szavazó ellenzéki pártok azt hirdették, hogy ők a felelős külpolitika letéteményesei. Szemére vetették a kormánynak, hogy nem köt hasonló szerződést a többi szomszédal. Ez azonban nem Magyarországon múltott. Az Antall-kormány kész volt államközi szerződést kötni Romániával és Szlovákiával is, erről mindvégig folytak a tárgyalások. Ahogy az ukrán–magyar szerződés ratifikációs vitájában le is szögeztem: „minden olyan szomszédunkkal tartalmas

szerződést tudunk kötni, akik készek a területükön élő kisebbségek jogait és a szülőföldjükön történő megmaradást, kultúrájuk megőrzését előmozdító intézkedéseket garantálni – összhangban az érdekelt kisebbség legitim formában kifejezésre jutó igényeivel”.¹⁰ Azért nem került sor e két szerződés megkötésére, mert a két érintett kormány elzárkózott ama kisebbségi jogok biztosításától és szerződésbe foglalásától, amit az ott élő magyar közösség legitim, választott képviselői jövőjük biztosítása érdekében elengedhetetlennek tartottak. Alaptalan volt az a vádként itthon és külföldön gyakran elhangzó feltételezés, hogy a további szerződések elmaradásának oka a területi igényekről történő lemondást tartalmazó ún. határklauzula magyar részről történő elvetése, azaz a határok „lebegtetése” volt.¹¹ A rosszhiszemű feltételezések legfőbb alapja sajnos a magyar–ukrán szerződés ratifikációs vitája, az ellenzők retorikája volt.

Jugoszlávia szétesését követően, még 1992-ben Magyarország államközi szerződést kötött Szlovéniával és Horvátországgal is. Noha e két államhoz is tartoznak területek, amelyek a történelmi Magyar Királyság részei voltak, ők nem igényelték a határok érvényét újból megerősítő határklauzula beiktatását a szerződésbe. Ezzel alátámasztották azt, amit Antall József a magyar–ukrán szerződés ratifikációs vitájában is hangsúlyozott: olyan országok esetében nem tartottuk szükségesnek a fennálló határok ismételt elismerését, ahol erről nemzetközi jogilag érvényes békeszerződés rendelkezett. A miniszterelnök mélyen átérezte a szerződésnek a körülötte támasztott vita nyomán fölerősödő lélektani vonatkozásait, de a nemzetközi figyelemnek is tudatában volt. Mindez tükröződött a vitában elmondott felszólalásában is. „Minden célunk csak az lehet, hogy a magyarság, a magyar kisebbségek a helyükön maradjanak. És nekünk azt kell elősegíteni, hogy a kisebbségi jogok védelmével a helyükön tudjanak maradni, a szülőföldjükön, ott, ahol a magyar történelem emlékei vannak, ott, ahol a magyar tör-

ténelemhez kötődik annyi esemény, ott maradjanak, és ott mint magyar történelmi kisebbség álljanak helyt.” Ez volt Antall József utolsó parlamenti beszéde, ennyiben politikai végrendeletének is tekinthető. Szimbolikus, hogy ez a nemzet egyik elszakított részéről szólt.

Közép-Európa átalakulása

Mára a rendszerváltozás történelem, vitán felül egy új világ-történelmi korszak kezdete. Közép-Európa mint a kommunista világrendszer része, és maga a Szovjetunió a múlté, de 1990-ben még reális alapja volt annak a félelemnek (egyesekek számára reménynek), hogy a változások visszafordíthatók. A nyugati demokráciák is attól tartottak, hogy a Szovjetunió keményvonalas kommunistái, tábornokai megbuktatják Gorbacsovot, és katonai erővel helyreállítják a birodalmat. Milosević Jugoszláviája 1991 elején kifejezetten számított is egy ilyen fordulatra: „Lelassult a Szovjetunió dezintegrációs folyamata. A napokban határozott intézkedéseket tesznek annak érdekében, hogy megállítsák a szeparatista tendenciákat. [...] Jugoszláviában sincs vége a szocializmusnak és nincs is térdre kényszerítve. Megmaradtak a reális kilátások az országnak, mint föderatív szocialista közösségnek a megőrzésére. A Perzsa-öbölben az események nem a Nyugat és az USA kezdeti értékelésének és elvárásainak megfelelően alakultak.”¹² Ha a jugoszláv hadsereg tervezett és Janajev szovjet alelnök végrehajtott puccsa sikeres lett volna, az új demokráciák komolyan veszélybe kerültek volna. A NATO és a nyugati közvélemény nem volt felkészülve arra, hogy Közép-Európa szabadságáért háborút vívjon a szovjet szuperhatalom ellen. A moszkvai puccs kudarca és a Szovjetunió felbomlása a közvetlen veszélyt elhárította, de egy részleges visszarendeződés, „restauráció” belső feltételei kialakulóban voltak. 1992 tavaszára a rendszerváltoztató

országokban általános lett a csalódás légköre, mert a várt jólét helyett infláció, jelentős áremelkedés és munkanélküliség sújtotta a lakosságot. Antall József pontosan ismerte és értette az átalakulás gazdasági és lélektani nehézségeit, látta a lehetséges következményeket. Súlyosbodó betegsége ellenére 1992-ben mind itthon, mind a nemzetközi fórumokon lankadatlan energiával és figyelemreméltó gondolatokkal járult hozzá az adott helyzet megértéséhez, és tett javaslatokat a jövőre nézve.

A miniszterelnök 60. születésnapja alkalmából Kohl kancellár meleg hangú személyes levélben fejezte ki jókívánásait. „Remélem és kívánom Neked, hogy az átalakulás e történelmileg kiemelkedő időszakában továbbra is változatlan energiával és sikerrel tudd szolgálni országodat.”¹³ 1992. április és augusztus között Antall több fontos külpolitikai beszédet mondott. A témák nagyjából azonosak voltak, de a megfogalmazás mindig eltért, az adott közönséghez, illetve fórumhoz volt szabva.

Az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD) kormányzótanácsának budapesti közgyűlésén, 1992. április 13-án Antall miniszterelnök felidézte, hogy a II. világháború után Nyugat-Európa ugyanazokat a célokat tűzte ki maga elé, majd valósította meg sikerrel, mint amiket most a kommunista uralom alól szabadult országok követnek: a demokrácia és a szociális piacgazdaság elterjesztése. Ma olvasva még aktuálisabb akkori figyelmeztetése: „A verseny, a gazdasági szabadság nem problémamentes és nem könnyű út, de az egyetlen, amelyik tartós fellendüléshez és általános jóléthez vezet.” A nemzetközi pénzügyi szakemberek számára – érthető módon – a magyar átalakulás vitathatatlan eredményeit hangsúlyozta.¹⁴

A Visegrádi Hármak május 6-i csúcstalálkozóján a magyar kormányfő kifejtette, hogy az integrációs célokat nem egymással rivalizálva, hanem közös, összehangolt lépésekkel kell mielőbb elérni. „Bennünket együttesen könnyebben

fogadnak el, és aki a külön utakat részesíti előnyben, az ki fog józanodni néhány hónapon belül.” (Mindenki tudta, hogy ez elsősorban a választási győzelemre esélyes Vaclav Klausnak szól.) Fontos az összeurópai szolidaritás a felbomlott Szovjetunió utódállamaival szemben követett politikában is, mert „naivitás lenne azt hinni, hogy sok évszázados politikai, külpolitikai aspirációkról egyik pillanatról a másikra mindenki lemond.”¹⁵

1992. május végén Thatcher utódja, John Major miniszterelnök Budapestre érkezett. A május 28-i közös kormánynyilatkozat – többek között – megerősítette, hogy az Egyesült Királyság „mind kétoldalú keretekben a Know How Fund-on keresztül, mind többoldalú keretekben a Nemzetközi Valutaalapon, a Világbankon, az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bankon és az OECD-n keresztül, valamint az EK segélyprogramjaihoz való hozzájárulásával” segíti Magyarországot, hogy mielőbb megvalósíthassa célját „az Európai Közösségben való teljes jogú tagságra, amit az ország az ezredforduló előtt kíván elérni.”¹⁶

1992. június 6-án került sor a *Kelet- és Közép-Európa átalakulása – számvetés és perspektíva* címen Budapesten rendezett nemzetközi konferenciára. Beszédében Antall rámutatott, hogy a parlamentáris demokrácia működésének „elengedhetetlen feltétele az, hogy a társadalom bizonyos gazdasági-szociális biztonságot érezzen”. A mi térségünkben még „nem alakultak ki megfelelően pártjaink keretei, szervezetei” sem. Tekintve, hogy „bár a világ várta a kommunizmus összeomlását, de nem készült fel rá”, az átmenet időszaka számos belső és külső veszéllyel jár együtt. Az egykori Szovjetunió térségében a reformerők visszaszorulhatnak, és belső konfliktusok is fenyegetnek. Ezért is rendkívül fontos a NATO fennmaradása, Amerika európai jelenléte, megőrizni „azt a szilárd szövetségi tudatot, amit korábban a közös veszély közepette kialakítottak”. Az egyesülő Európába most belép a szláv világ, és ezzel „számos új elem és új probléma

kerül be a nagy Európába”, „megjelenik a nagy bizánci kultúra, más hagyományrendszerével, más gondolkodásmódjával és filozófiájával”. De az egész világ változóban, „eltűnt a hagyományos értelemben vett munkásosztály”, változik a pártok szavazóbázisa, mind a jobbközép, mind a szociáldemokrata irányzatoknak „meg kell küzdenie azzal a problémával, hogy mit jelent a tudományos-technikai forradalom és a társadalom átalakulása”. „Az elkövetkező időszakban a mi kormányzatunknak és politikai erőinknek az egész térségben arra kell törekednie, hogy az átalakulást megkísérelje továbbvinni, a gazdasági átalakulást következetesen végrehajtani, és az ezzel járó szociális feszültségeket kezelni. De nyugati, amerikai vagy bárhol lévő barátainknak látniuk kell, hogy ezekben az országokban az átalakulás rendkívül nagy veszélyekkel jár. A társadalom nem könnyen fogadja el az átmenet szükségszerű nehézségeit; megszokta a paternalista állam gondoskodását, ami ugyan nyugati szemmel nézve alacsony szinten történt, de mégis azt jelentette, hogy az egyes ember biztonságban érezte magát a munkahelyét illetően, a gyermekei ellátását illetően óvodától kezdve az egyetemig, egy nem magas szintű egészségügyi ellátást illetően. Az országok társadalma úgy élte meg ezeket az évtizedeket, hogy ha depolitizált állapotban volt és nem nyilvánított véleményt, akkor túlélhette a diktatúrát – legalábbis az utóbbi években –; és ez a társadalom ma csalódást érez. Úgy érzi, hogy minden korábbinak meg kellett volna maradni, ami számára az alapvető biztonságot jelenti, és ehhez kellett volna megkapnia azt, amit a nyugati fogyasztói társadalom, a nyugati piacgazdaság minden előnye adhatott volna.” E tökéletes diagnózis magyarázza, hogy a második szabad választásokon miért győztek gyakorlatilag mindenütt a kommunista pártok utódpártjai. Ez csak a következő hónapokban-években következett be, de Antall talán mindenki másnál korábban és jobban látta ennek esélyét. Mivel Európa két fele között a „jóléti fal”, „szociális vasfüggöny” – amitől Antall most is, ko-

rábban is óvott – bizony fönnyaradt, az adott társadalmi és lélektani folyamatok következményeként az első, nem kommunista kormányok veresége elkerülhetetlen volt. Nagyon szomorú, hogy ma a magyar társadalomban sokan – köztük Antall néhány egykori munkatársa is – azt hiszik, hogy az ok Antall politikájában kereshető, abban, hogy nem tudta eltüntetni, elvárásolni a nyolcszázezer egykori párttagot és az egész Kádár-korszak mentális örökségét. A magyar miniszterelnök nem – de egyetlen térségbeli politikus sem – tudott változtatni azon, amit ő mondhatnánk megjósolt. „Illúzió lenne azt hinni, hogy a kommunista nómenklatúra – az egykori ‘új osztály’ – attól, hogy a kormányzásból kiesett, megszűnt volna létezni ebben a térségben. Az a tény, hogy nem háború útján, hanem viszonylag békés eszközökkel történt az átalakulás, azt jelenti, hogy ebben a térségben a kommunista nómenklatúra – már hit és ideológia nélkül ugyan, de – pragmatikus értelemben mint érdekrendszer megmaradt. Megmaradtak a kapcsolatok egymással, megmaradtak az anyagi forrásaik. Tulajdonképpen más színezettel, néha más politikai legitimitációt kölcsönözve, hosszabb távon egyáltalában nem tekinthetők veszélytelennek.”¹⁷ Antall 1992-es és 1993-as megszólalásai nemcsak az országát és Közép-Európát fenyegető tendenciákról szóltak, de arról is, hogy amennyiben az Európa keleti felében jelentkező gazdasági és szociális problémákat nem sikerül megoldani, ez Nyugat-Európa jólétét is veszélyeztetheti. Az Észak-Dél problematikára, a gazdag és a szegény világ konfliktusának és az ebből táplálkozó vallási fundamentalizmus veszélyére is már ekkor figyelmeztetett.¹⁸

A Bush amerikai elnökkel kialakult bizalmi viszony jele volt, hogy Antall betegségének kiújulása kapcsán 1992. június elején az elnök telefonon érdeklődött magyar kollégájának egészségi állapota, valamint helyzetértékelése iránt. Antall ötoldalas levélben válaszolt, ennek megállapításai ma is érvényesek. „Az 1989–90-es esztendőben végbement

változások Kelet-Közép-Európában tényleges történelmi fordulópontot jelentettek, de elsősorban lehetőséget adtak e térség népeinek és a világnak sok évtizedes, illetve évszázados problémák megoldására. [...] A deformálódás olyan arányú volt a diktatúrák alatt, hogy az átalakulást megnehezíti. Az emberek megszokták a paternalista államot, és a gazdaság strukturális átalakulásával járó szociális problémákat rendkívül nehezen viselik el. [...] Súlyos veszélyt jelenthet az egykori kommunista országokban, hogy a volt kommunista nómenklatúra (»új osztály«) sajátos értékrendszerével, tapasztalataival új erőre kap, s – kihasználva az átalakulás gazdasági, szociális problémáit – ismét vezető szerepet kap. Egyes országokban ki sem adta kezéből a hatalmat, csak átfestette magát, más országokban kiszorult a kormányzásból, de meglevő hadállásaival, a sajtóval együtt csalárd és céltudatos propagandával, szervezettségével komoly veszélyt jelent.” A szovjet utódállamok destabilizálódásáról és az ottani veszélyes tendenciákról szólva Antall megállapította, hogy „nagyobb szükség van a NATO-ra és az Egyesült Államok jelenlétére Európában, mint valaha”. A délszláv helyzet elemzése után levelét azzal fejezte be, hogy „Magyarország ebben a forrongó térségben még stabil szigetnek tűnik, de kormányom mérhetetlen nehézségekkel áll szemben, és potenciálisan nem kerülheti el a fenyegetettség érzését. [...] Úgy vélem, hogy a kelet-közép-európai átalakulás éllovasaiként, a mérséklet és a stabilitás híveiként mind kül-, mind belpolitikánkkal megmutattuk igazi szándékainkat.” Jól átgondolt politikai stratégia nélkül a többesélyes folyamatok valamifajta restaurációval is végződhetnek – figyelmeztetett a magyar miniszterelnök.¹⁹

Bush elnök válaszában örömét fejezte ki, hogy rövidesen személyesen találkoznak Helsinkiben, az európai biztonsági szervezet csúcsertekezletén. „Helsinkinek a remény üzenetét kell küldenie elsősorban azok számára, akik azért küzdenek, hogy a kommunista rendszer romjain demokráciát építsenek

föl. Nem szabad megengednünk, hogy a változás gyorsasága eltérítsen bennünket az üzenetünktől. [...] Az Egyesült Államok nemzete számára, amely változából született, nem idegenek a szabadság fejlődése során esetleg megmutatkozó nehézségek. Nemzetépítő gyakorlatunkban a mi intézményeinket is próbára tette a belső viszály és a gazdasági válság. Megértjük a szabadságukat nemrég visszanyert népek törekvéseit és türelmetlenségét, ugyanakkor hisszük, hogy a pozitív változás csak az emberi társadalom vágyai és korlátai közötti egyensúly eredménye lehet." A továbbiakban Bush elnök támogatásáról biztosította azt az elképzelést, hogy az EBEE, mint regionális biztonsági szervezet, súlyosabb válságok esetén vállaljon békefenntartó szerepet a NATO és a Nyugat-európai Unió közreműködésével. Üdvözölte „a konfliktusok alapvető okainak kezelésére” tervezett eljárásokat, mint „a holland kezdeményezés a nemzeti kisebbségek ügyével foglalkozó EBEE-főbiztos” kinevezésére.²⁰

A főnti témákat Antall a Német Ipari és Kereskedelmi Kamara június 24-i nürnbergi konferenciáján is érintette. Annak érdekében, hogy Európa keleti fele valódi demokrácia és valódi piacgazdaság legyen, szükségesnek mondta a fejlett nyugati országok gazdasági és politikai támogatását, de óvott attól a közelmúltbeli gyakorlattól, hogy „az úgynevezett pragmatikus szellemű reformkommunistákra” hagyatkozzanak. Ugyanakkor a kedvező feltételeket megerősítve további magyarországi beruházásokra biztatta közönségét. Korábbi beszédeihez hasonlóan itt is vázolta, mennyire sürgős lenne határozott lépésekkel (máshol ki is mondta: katonai beavatkozással) véget vetni a volt Jugoszlávia területén zajló konfliktusnak, annál is inkább, mert a gazdasági embargó „fő terhét a délszláv térséggel szomszédos államok viselik”. Fontosnak mondta azt is, hogy békefenntartó erők küldésével akadályozzák meg a háború kiterjedését, és külön említette a Vajdaságot, ahol mi nagy aggodalommal követjük az ott élő magyarok sorsát.²¹

A KASSAI MALOMÁROK MÁRAI SÁNDOR IDEJÉBEN...
Korabeli képeslap

...ÉS MA
(Fotó: Krcho János)

Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése az egykori kommunista országok között első ízben Budapesten ülésezett. 1992. június 30-án Antall a Schuman-díj birtokosához illő módon, nagy műveltsége mellett külpolitikai életlátásáról és víziójáról tanúskodó beszédben köszöntötte a képviselőket. Hangsúlyozta, mennyire fontos, hogy az új demokráciákban „a csalódás időszaka ne legyen tartós”, hogy ne válassza el őket egy szociális és gazdasági vasfüggöny a gazdag világtól, mert az a nemzetközi pénzügyi rendszert, az egész világgazdaságot veszélyeztetné. Figyelmeztetett annak a veszélyére, hogy Európa nyugati felében föléledhetnek a régi önző, nacionalista reflexek. Jugoszlávia példája nyomán a hagyományos követő, defenzív külpolitika helyett a stratégiai távlatokban gondolkodó, preventív gondolkodás szükségessége mellett érvelt.²²

Jó héttel később, július 9-én, Helsinkiben, az EBEÉ csúcskonferenciáján a korábban „deformálódott gazdaságtársadalmi struktúrájú”, de az átalakulásban már jó eredményeket elért közép-európai országokról szólva Antall figyelmeztetett, hogy a változások még csak a siker lehetőségét kínálják, de segítség nélkül az eredmény elmaradhat. Magas rangú közönsége előtt különös jelentőséggel bírt azt hangsúlyozni, hogy kellően határozott lépésekkel sok konfliktus megelőzhető, hogy „a demokráciák bizonytalan lépései módot adtak a szerb nacionalista erőknek arra a félreértésre, hogy Jugoszlávia területi egységének – a 'stabilitásnak' – a megőrzése fontosabb a világ számára, mint Jugoszlávia köztársaságainak és népeinek törekvése az önrendelkezési jog, a kisebbségi jogok érvényesítésére, a kommunista vezetés és a nacionalista elnyomás lerázására”. A rengeteg áldozat, a sok százezer menekült és a hatalmas pusztítás elkerülhető lett volna, mondta.²³ Megkockáztatom a feltevést, hogy pár évvel később, előbb a boszniai, majd a koszovói katonai beavatkozáshoz az akkor már nem élő magyar miniszterelnök szavai, érvei is hozzájárultak.

Helsinkiben Antall mind Bush amerikai, mind Jelcin orosz elnökkel beható különtárgyalást folytatott. Az utóbbin nagy lépést tettek a szovjet csapatkivonások holtpontra jutott pénzügyi vitájának rendezésére, a magyar részről kezdettől fogva szorgalmazott „nullszaldós” megoldás elfogadására, vagyis hogy Magyarország nem fizet az itt hagyott – jórészt semmire sem használható – szovjet létesítményekért. Antall a felbomláshoz közeledő Csehszlovákia elnökével baráti hangon tárgyalt arról, milyen viszonyt szeretne Magyarország kialakítani az állami függetlenség útjára lépő két néppel, és hogy ez hogyan hat ki a jövőben a szlovákiai magyar közösségre. Havelnek láthatóan nagyon jólesett, amikor Antall felidézte, hogy a cseh író és államférfi családja a két világháború között a cseh–magyar megbékélés szószólója volt. Teljes egyetértés volt a Walesa lengyel elnökkel folytatott megbeszélésen a visegrádi együttműködés fenntartásának és a külkereskedelmi forgalom jelentős növelésének a szükségességében, és abban is, hogy az orosz csapatkivonás ügyében és más kérdésekben is az álláspontokat egyeztetni kell.²⁴

Július 18-án a Hexagonáléből Közép-európai Kezdeményezésé átnevezett regionális együttműködés kormányfői és külügyminiszterei találkoztak Bécsben. Antall itt is kiemelte a gazdasági-pénzügyi stabilitás megteremtésének a fontosságát, mint ami elengedhetetlen a demokrácia működéséhez. A délszláv válság elől menekülők befogadása kapcsán rámutatott, mekkora veszélyt jelent, ha a világ elfogadja, beletörődik ártatlan emberek, egész közösségek kiűzésébe, egyes területek etnikai összetételének mesterséges megváltoztatásába. Ennek ellentéte a nemzetek önrendelkezési jogának és a kisebbségeket megillető jogoknak a tiszteletben tartása, aminek az egész közép-európai térségben érvényesülnie kell, hangsúlyozta a magyar miniszterelnök.²⁵ Erről a kérdésről fontos, ma is érvényes nyilatkozatot adott ki a magyar kormány az augusztus 20-i állami ünnep és a Magyarok III.

Világkongresszusa előestéjén, augusztus 18-án. A dokumentum sajnálatosnak nevezi a nemzeti kizárólagosság és a kisebbségek elleni gyűlöletkeltés feléledését, ellenszerűl pedig „a nemzeti és etnikai sokszínűség alkotmányos elismerését”, a különféle autonómiaformák elfogadását ajánlja.²⁶

Mint láttuk, a magyar kormány és annak elnöke kezdeményezője és elkötelezettje volt a közép-európai szolidaritásnak, és a kétoldalú, szomszédi kapcsolatokban is ez az elv vezérelte. Két kérdés volt, ahol a magyar törekvések akadályokba ütköztek. Az egyik a magyar kisebbségek ügye, amelyben a nemzetközi intézmények kezdeti biztató, jogvédő és jogkiterjesztő magatartása egyre inkább puhult, és ezt érzékelve szomszédaink magatartása egyre jobban megkeményedett. A másik vitás ügy a dunai vízlépcső volt, amelyet a magyar társadalom jelentős része már a rendszerváltozás küszöbén ökológiailag veszélyesnek tartott, s elérte az építkezés felfüggesztését. Magyar részről a vitát igyekeztünk minden politikai jellegtől mentesítve tudományos-környezetvédelmi keretek között tartani, és ilyen alapon keresni a megegyezést, szükség esetén nemzetközi közreműködéssel, de mind a cseh, mind a szlovák kormány egyfajta presztízs-beruházásként kezelte, és ragaszkodott az 1977-ben megkötött államközi egyezmény végrehajtásához, tehát mindkét vízlépcső megépítéséhez. Antall József tisztában volt azzal, hogy a vízlépcsőügyben létezik egy pártok fölötti koalíció, amely eltökélt volt, hogy annak létesítéséhez még csonka formában sem szabad hozzájárulni, tehát kompromisszumnak nincs helye. Ez a csoport az Országgyűlésben akár a többséget is maga mögött tudta, ráadásul elhitte azt a téves szakértői véleményt, hogy az elterelés, a „C” változat csak blöff, fizikailag nem valósítható meg, célja, hogy a magyar kormány legalább a bősi építményhez járuljon hozzá. Ha a kormány valamilyen kompromisszumba (a „D” változat, amely elfogadta volna az üzemvízcsatornát, Dunakilitinél az erőmű „kulcsát” Magyarországnál tartva)

belement volna, akkor készek voltak kormányt buktatni. Ez rendkívül leszűkítette a kormányfő mozgásterét. A cseh és a szlovák fél hajthatatlanságán sem a kijelölt magyar kormánybiztos (Sámsondi Kiss György), sem a tárca nélküli, ez ügyben kijelölt miniszter (Mádl Ferenc), sem több tárca együttes fellépése nem tudott változtatni. Antallnak Klaus csehszlovák miniszterrel folytatott levélváltása sem hozott eredményt,²⁷ így végül Magyarország javasolta, hogy a két ország vigye az ügyet a Hági Nemzetközi Bíróság elé.²⁸ Antall és a magyar kormány azt remélte, hogy az Európai Közösség ismételt felhívásai és ajánlata, hogy mindkét fél tartózkodjék az egyoldalú lépésektől, amíg pártatlan szakértők meg nem vizsgálják a kérdést, megfontolásra készíti a szlovákokat, de ez nem történt meg. Utolsó kísérletként a magyar kormányfő szeptember 20-án Nürnbergben, a Duna–Majna–Rajna-csatorna megnyitó ünnepségén egy nagyon kemény hangú beszédben bírálta a tervezett egyoldalú szlovák lépést, mint ami „ökológiai szempontból veszélyes, gazdasági szempontból nem rentábilis, a politikai határokat megsértő terv... amit a kommunista kormányoktól örököltünk és amelyet szuverenitásunk hiányában kényszerítettek ránk”.²⁹ A magyar érvek azonban nemcsak a cseheket és szlovákokat, de a nyugat-európaiakat sem győzték meg, ahogy a későbbi eseményekből kitűnt. Sajnos a nürnbergi beszéd és további lépések sem tudták megakadályozni a Duna egyoldalú elterelését ugyanazon év októberében, bebizonyítva, hogy a „C” változat nem volt papírtigris, ahogy a Duna Kör állította, hanem Magyarországra nézve a lehető legrosszabb megoldás. Az elterelés után Antall az Európai Közösségnél először ugyan elérte, hogy felszólították Szlovákiát, engedje a Duna vizének 95%-át az Öreg-Dunába,³⁰ de Pozsony ezt eleresztette a füle mellett, az EK pedig szankciók helyett belerördött ebbe. Végül az is eredmény volt, hogy Magyarország és Szlovákia megegyezett a vitának Hága elé terjesztésében, ez csökkentette a két szomszéd közötti feszültséget.

Antall Delors-nak, az EK Bizottság elnökének és Kohl kancellárnak, valamint Mečiarnak írt levelei az elvi szilárdtság mellett realizmusát tanúsítják.³¹

(Folytatjuk)

JESZENSZKY GÉZA

Jegyzetek

¹ Az elmúlt években kötött fontosabb kétoldalú szerződések szövege megjelent a Külügyi Évkönyv aktuális köteteiben, illetve kisebbségvédelmi és területi rendelkezéseiket közli a Kolozsvárt megjelenő *Magyar Kisebbség*, 1996. 4. és 5. sz., Bakk Miklós bevezető tanulmányával, Ankerl Géza, Jeszenszky Géza, Pataki Gábor Zsolt, Szilágyi Zsolt, Zala Tamás, Zsigmond Barna, Valentin Stan, Törzsök Erika és Tökés László hozzászólásával. Vö. Jeszenszky Géza: *Magyarország és a kétoldalú szerződések. Magyar Kisebbség*, 1996/4. 6–15.; *Magyarország kétoldalú szerződésai a szomszédos országokkal és a kisebbségi kérdés*. In: *Ars boni et aequi. Tanulmányok az ezredvég nemzetközi rendszeréről Bokorné Szegő Hanna 75. születésnapjára*. Budapest, A BKÁE nemzetközi kapcsolatok tanszéke, 2000, 450–469.

² A Tamás Gáspár Miklós (SZDSZ) által benyújtott és ellenszavazat nélkül elfogadott, 46/1990 sz. országgyűlési határozat többek között megállapította: „Alapvető fontosságú a nemzeti kisebbségek identitásának védelme és fejlesztése, a térségben élő nemzeti kisebbségek egyéni és kollektív jogainak törvényes biztosítása, a közéletben és saját ügyeik eldöntésében való részvételük, önszerveződésük és önkormányzatuk keretei, így kulturális autonómiájuk törvényes garantálása, a nemzetiségi igények kielégítése az anyanyelv használata, az oktatás, a kulturális élet, a vallásgyakorlás és a tájékoztatás terén.”

³ A történetet összefoglalja Marinovich, i. m. 161–164. Vö. Langendoen, M.: *The admission of the Slovak Republic to the Council of Europe*. MA thesis at Leiden University, kézirat, 1999.

⁴ Jeszenszky Géza nyilatkozata a Rompress hírügynökség számára, 1993. szeptember 14. Jeszenszky, Géza: *Romania and Hungary in Post-Communist Europe. Current Policy*, 1993/23.

⁵ Lásd a határ menti együttműködés és a regionális politizálás gazdasági és külpolitikai jelentőségéről szóló esettanulmányok gyűjteményét: Zsinka L. (szerk.): *Modernizáció és regionalitás. A külpolitika térbeli összefüggései*. Budapest, Közszolgálati Tanulmányi Központ, 1996; Éger György: *Regionalizmus, határok és kisebbségek Kelet-Közép-Európában*. Budapest, Osiris, 2000.

⁶ MKE 1991, 212–217.

⁷ 1993-ban Zacsek Gyula és Torgyán József adott hangot ilyen képzelgéseknek, újabban pedig Raffay Ernő, ld. *Magyar Hírlap*, 2008. december 3., válaszom *uo.* december 10.

⁸ Több visszaemlékező írás mellett az Egyesült Államokban élő Várdy Béla foglalta össze a megpróbáltatások krónikáját: *Kárpátaljai magyarság csehszlovák és szovjet uralom alatt*, in *A Magyar Találkozó Krónikája*, szerk. Nadas János és Somogyi Ferenc, 23. köt. Cleveland: Árpád Könyvkiadó Vállalat, 1984, 78–94., ill. *The Hungarians of the Carpatho-Ukraine: From Czechoslovak to Soviet Rule*, in: *The Hungarians: A Divided Nation*, ed. Stephen Borsody. New Haven, CT: Yale University Center on International and Area Studies, 1988, 209–227. és *Soviet Nationality Policy in Carpatho-Ukraine since World War II: The Hungarians of Sub-Carpathia*, in: *Hungarian Studies Review*, vol. 16, nos. 1–2 (Spring-Fall 1989), 67–91.

⁹ Gabóda Béla: *A kárpátaljai magyarság politikai szervezettsége és törekvései. Valóság*, 2003. november XLVI. évf. 11. sz.; Jeszenszky Géza: *A viharszünet vége Kárpátalján? Trianoni Szemle*, 2009. július–szeptember, 100–103.

¹⁰ *Országgyűlési Napló*, 1993. május 11. Jeszenszky Géza felszólalása.

¹¹ Az utóbbi tételt állítja Meiszter Dávid és Dunay Pál, *Sikerek és kudarcok között: magyar külpolitika 1990–1994. Társadalmi Szemle*, 49. (1994. aug–szept.): 35–52. és *uo.* 50. (1995. jan.): 62–67. Az Antall-kormány külpolitikájának átfogó és rendkívül elfogult bírálata Dunay Pál: *Az átmenet magyar külpolitikája. Mozgó Világ*, 2004/2. 51–65. Erre adott válaszaim: Jeszenszky Géza: *Tanulmányok a szuverén Magyarország külpolitikájáról, Külügyi Szemle*, 4 (2005/1–2), 274–290. és *Válasz egy doktrínérnek, Külügyi Szemle*, 4 (2005/3–4), 290–293.

¹² A Jugoszláv Néphadsereg 1991. január 24-én minden kaszárnyában felolvasott napiparancsának részlete, a *Borba* január 31-i száma alapján.

¹³ Kohl szövetségi kancellár levele Antall Józsefnek, 1992. március 27. Másolata birtokomban.

¹⁴ MKÉ 1992, 179–185.

¹⁵ Uo. 192–194.

¹⁶ Uo. 213–216. A tárgyalásokról részletesebben beszámol Marinovich, *i. m.* 196–198. Ez kitér Antall és II. Erzsébet királynő találkozásaira és az uralkodó részleges magyar származásának részleteire.

¹⁷ Uo. 224–236, a hosszabb idézetek helye: 232. és 233.

¹⁸ Uo. 235–236.

¹⁹ Antall József levele George Bush elnöknek, 1992. június 10. Másolata birtokomban.

²⁰ Bush elnök levele Antall Józsefnek, 1992. július 6. Másolata birtokomban.

²¹ Uo. 242–248.

²² Uo. 249–258.

²³ Uo. 258–261.

²⁴ E négy beszélgetésről készült feljegyzés a birtokomban.

²⁵ MKÉ 1992, 263–268.

²⁶ Uo. 272–274.

²⁷ Antall József levele Václav Klaushoz, 1992. május 19., Klaus válasza, 1992. augusztus 6., másolata birtokomban.

²⁸ Antall József levele Václav Klaushoz és Vladimír Mečiarhoz, 1992. augusztus 28. Közli MKÉ 1992, 288–289.

²⁹ MKÉ 1992, 307–310.

³⁰ Jegyzőkönyv a bős–nagygyarosi vízlépcsőrendszer ügyében Londonban sorra került háromoldalú tárgyalásról, 1992. október 27. MKÉ 1992, 330–331.

³¹ Antall 1993. február 5-i leveleinek másolata birtokomban.

EGY NYELVCSALÁD JÖVŐKÉPE

Bevezetés

A világban ma mintegy 6–7000 nyelvet beszélnek. A világ nyelvi sokszínűségének csúcspontját 10–15 ezer évvel ezelőtre teszik, amikor feltételezések szerint mintegy 15 ezer nyelv létezhetett. A világ nyelveinek fele az elmúlt fél évezred alatt tűnt el. Részben a globalizációs és az ettől nem független asszimilációs folyamatoknak köszönhetően az egy nyelvre jutó beszélők száma átlagosan tízezer alatt van. Ha arra gondolunk, hogy a skála egyik végén található – a természetesen nem egységes – kínai nyelv a maga egymilliárd beszélőjével, valamint számos több száz milliós nyelv, akkor a skála másik végén rengeteg olyan nyelvnek kell lennie, amelyeknek a beszélőközössége rendkívül kicsi. Ebből következik, hogy a nyelvek túlnyomó többsége ún. kis nyelv (s ez a megállapítás nem a nyelvek minőségére, hanem csak a beszélőközösség méretére vonatkozik). Ennek a helyzetnek a következménye a nyelvek igen gyors eltűnése. Nem véletlen, hogy még az optimista jóslatok szerint is legalább a nyelvek fele tűnik el ennek az évszázadnak a végére. A pesszimista jóslatok szerint viszont a ma beszélt nyelveknek csak mintegy 10%-a marad fenn.

A világon beszélt mintegy 6–7000 nyelv zöme besorolható valamilyen nyelvcsaládba. Az ismertebb és alaposan kutatott nyelvcsaládok egyike a magyar nyelvet is magába foglaló uráli vagy közismertebb nevén finnugor nyelvcsalád. Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, milyen helyzetben vannak az uráli nyelvcsaládot alkotó nyelvek, mennyiben érinti őket a nyelvek jövőjére vonatkozó előrejelzés.

A finnugor nyelvek státusza

A finnugor nyelvcsalád nyelvei jogi státuszukat tekintve jelentős eltéréseket mutatnak. A három államalkotó finnugor nép, a magyar, a finn és az észti nyelve egyfelől az adott állam államnyelve, másfelől az Európai Unió hivatalos nyelvei közé tartozik. Szintén az Európai Unió területén beszél a szinte kihaltnak tekinthető, mert már csak néhány fő által ismert – s az UNESCO által évekkel ezelőtt kihaltként feltüntetett –, a finnhez és az észthez közelálló *lív* nyelvet, amely az EU-tagállam Lettország őshonos nyelve. A lappok túlnyomó része a három skandináv állam területén él, s csak töredékük Oroszországban, a Kola-félszigeten.

A többi finnugor nyelv, valamint a szamojéd nyelvek Oroszországban őshonosak. Jogi státuszukat tekintve két csoportra oszthatók. Az oroszországi (tag)köztársasági besorolást kapott finnugor népek nyelve – a finnhez közeli karjalai kivételével – ún. regionális államnyelv, azaz az adott köztársaságban az orosz mellett hivatalos nyelv. Ezek a Mordvin Köztársaságban az erza és a moksa, a Mari Köztársaságban a mari (cseremisiz), a Komi Köztársaságban a komi (zürjén), valamint az Udmurt Köztársaságban az udmurt (votják). (A Karjalai Köztársaságban a nyelvtörvényt nem sikerült elfogadni, mert a megfelelő föderációs törvény kimondja, hogy /regionális/ államnyelv csak az lehet, amelyet cirill betűvel írnak, márpedig a karjalai nyelvet hagyományosan latin betűkkel írók. Ez a törvény egyébként elmentmondásban áll azokkal a törvényhelyekkel, amelyek a nyelv szabad megválasztását biztosítják minden állampolgár számára a közéletben, a családi szférában, az oktatásban stb. Ez a gyakorlat alapvető emberi-nyelvi jogokat sért.)

A nyelvtörvény a finnugor köztársaságok területén az adott finnugor nyelvnek az oroszsal egyenrangú jogokat biztosít. A törvény és a valóság azonban távol áll egymástól. Ennek oka egyrészt az asszimilációs nyomás, másrészt – bár

CSÁKIGORBÓ (GÂRBĂU, ROMÂNIA).

A római katolikus kápolna romokban

(Fotó: Mihály Ferenc)

az előzőtől nem függetlenül – a finnugor népek körében erősödő etnikai nihilizmus.

Az autonóm vagy nemzetiségi körzetben élő finnugor és szamojéd népek (manysik, hantik, nyenyecek) esetében az anyanyelvnek (regionális) államnyelvi státuszt biztosító törvény nem született. Ettől függetlenül lehet őket – ha erősen korlátozott mértékben is – használni az oktatásban, a kultúra olyan területein, mint a sajtó vagy a könyvkiadás.

A csak – és esetlegesen – helyi (községi) önkormányzatban képviselt finnugor és szamojéd népek (vepszék, izsórok, lappok, enyecek, nganaszánok, szölkupok) nyelvét szintén nem védi törvény, a családi szférán kívüli használati lehetőségeik még az előbb említett eseteknél is korlátozottabbak.

A nyelvek jövőjét befolyásoló tényezők

Az oroszországi finnugor nyelvek és valamennyi szamojéd nyelv a veszélyeztetett nyelvek közé tartozik. De veszélyben van vagy lehet az önálló államiságú finnugor népek nyelve, a magyar, a finn és az észt is, ha nem is az oroszországi rokon nyelvekéhez hasonló mértékben.

A nyelvek sorsának alakulását számos tényező befolyásolja. Tekintsünk át ezek közül néhányat, elsősorban az oroszországi finnugor népekre és nyelvekre vonatkoztatva.

A lélekszám alakulása

Az 1989-es, az utolsó szovjet időszakban tartott népszámlálás adatait összevetve a 2010-es népszámlálás adataival – néhány északnyugat-szibériai nép (manysi, hanti, nyenyec) kivételével – mindenütt jelentős lélekszámcsökkenés állapítható meg.

Nép	Lélekszám 2010-ben	Változás %-ban
Mordvinok	(744 237)	-30,5%
Udmurtok	(552 299)	-22,5%
Marik	(547 605)	-15%
Komik	(228 235)	-32%
Komi-permjákok	(94 456)	-36%
Karjalaiak	(60 815)	-51%
Vepszék	(5 936)	-50,5%
Hantik	(30 943)	+40,5%
Manysik	(12 269)	+53,5%
Nyenecek	(44 640)	+31%

A nyugat-szibériai finnugor (manysi, hanti) és szamojéd népeknél tapasztalható növekedésnek a demográfusok szerint nem sok köze van a tényleges népszaporulathoz; sokkal inkább annak köszönhető, hogy az északi népeknek nyújtott támogatások elnyerése érdekében célszerű a gyermekeket valamely északi nép tagjaként anyakönyvezni még akkor is, ha a családban senki nem viszi tovább az adott nép nyelvét és kultúráját.

A lélekszámcsökkenés nemcsak a kedvezőtlen születési rátából fakad, hanem abból is, hogy az identitás gyengülésével egyre többen adják fel eredeti nemzetiségüket, s tüntetik föl magukat oroszoknak.

A létszámcsökkenés a magyarság körében is megfigyelhető Magyarországon, s még inkább a határon túli magyarok körében. Utóbbi esetben az asszimiláció is nagy szerepet játszik e negatív folyamatban.

A diaszpóra

Valamennyi oroszországi finnugor nép jelentős hányada él az etnikai hazán kívül. A legrosszabb helyzetben a mintegy háromnegyedmillió mordvin közösség van, kétharmaduk

él a Mordvin Köztársaság határain kívül. Ez a helyzet nem teszi lehetővé sem az egységes etnikai tudat, sem a kulturális közösség, sem az egységes nyelv megteremtését, illetve az egységes (állam)nyelv jogainak együttes érvényesítését.

A diaszpórajelenség nem oroszországi sajátosság, ismeretes Közép-Európában is. A magyar nép jelentős hányada él a trianoni békediktátum megszabta határokon kívül, kisebbségben.

A diaszpóralét felgyorsítja az asszimilációt, az anyanyelv feladását.

A titulás finnugor nép aránya az etnikai hazában

A komi-permjákok kivételével valamennyi oroszországi finnugor nép kisebbségben él a róla elnevezett területen (köztársaságban, autonóm körzetben).

Nép		Arány (%)
Mordvinok	(2003)	32,5%
Udmurtok	(2003)	31%
Marik	(2003)	32,5%
Komik	(2002)	25,2%
Komi-permjákok	(2002)	59%
Karjalaiak	(2002)	9,2%
Hantik	(2002)	1,2%
Manysik	(2002)	0,7%
Nyenyecsek	(2002)	
Jamal-Nyenyec AK		5,2%
Nyenyecsek	(2002)	
Dolgan-Ny. AK		7,7%
Nyenyecsek	(2002)	
Arhangelszk megye (ezen belül a Nyenyec AK nincs elkülönítve)		0,6%

A komi-permjákok 59%-át tették ki a Komi-Permják Autonóm Körzet (AK) lakosságának, ám 2005-ben ezt a körzetet egyesítették az akkori Perm megyével – létrehozva így a Permi táj nevű közigazgatási egységet –, s ezáltal a komi-permjákok aránya 4%-ra zsugorodott. (Természetesen lehetséges lett volna a Komi-Permják Autonóm Körzetet az északi szomszéd Komi Köztársasággal is egyesíteni [a két nép etnikailag és nyelvileg azonosnak mondható], ám ekkor az őslakosság aránya az új Komi Köztársaságban a jelenlegi 25%-ról közel 40%-ra emelkedett volna, s ez politikailag valószínűleg nem volt kívánatos.)

Az etnikai hazában megfigyelhető kisebbségi lét nem kedvező a tituláris nép jogainak érvényesítése szempontjából. Annál is kevésbé, mivel a finnugor népek a regionális köztársaság politikai életében még népességi részarányuknál is csekélyebb mértékben vannak képviselve. A gazdasági életben pedig – pl. mint vállalkozók – úgyszólván egyáltalán nem vesznek részt. Mindez rendkívül súlyosan érinti a nyelvhasználat kérdését.

A közigazgatási rendszer átalakítása

Oroszországban folyamatban van a közigazgatási rendszer átalakítása. A jelenleg érvényes rendszer kialakításának egyik alapelve az etno-territorialitás volt, ami az őslakos népeknek bizonyos jogokat biztosított. Az Orosz Föderációt alkotó szubjektumok számát fokozatosan csökkentették, emellett létrehozták a föderális régiókat, amelyek több szubjektumot foglalnak magukba. Így pl. a Nyizsnyij Novgorod központú régió magában foglalja a Mordvin, a Mari, az Udmurt Köztársaságot, továbbá a Csuvas, a Tatár és a Baskír Köztársaságot, valamint több orosz megyét. Ha a föderális régiók teljes mértékben átveszik a szubjektumok ma még meglévő szerepét, akkor megszűnik az etni-

kai alapú területfelosztás, meg fog szünni a (tag)köztársaságok (quasi-)államisága, a nemzeti érdekek képviselője, s megvalósul a kisebbségi ügyek utolsó (ti. 2004-ban megszüntetett hivatal) tárcanélküli miniszterének, Zorinnak az elképzelése, hogy az etno-territoriális rendszert a kulturális autonómiák rendszerének kell felváltania, lehetővé téve – a *divide et impera* elv diadalát hirdetve – valamennyi őslakos népcsoportnak valamennyi őslakos népcsoporttal való szembeállítását, akár kijátszását.

Egyes, jelentős nemzeti kisebbséggel rendelkező közép-európai államokban – amelyek egyébként az EU tagállamai – is hajlamos az uralkodó többségi nemzet rész a közigazgatási határok átszabására, különböző okokra hivatkozva, ám végső soron a kisebbségek érdekérvényesítési jogainak csökkenését elérve.

Hiányzó falupolitika

Az oroszországi finnugor népek zöme, az orosz lakosságnak pedig egyharmada falun él. Már a szovjet időkben is százával nyilvánítottak őslakos – nem csak finnugor – területeken lévő falvakat „perspektívtalannak”, ami e települések fizikai megsemmisítését vonta maga után. A Szovjetunió felbomlása után megszűntek a szinte egyetlen megélhetést biztosító mezőgazdasági termelőszövetkezetek. A fiatalok vagy a városokba költöztek, ahol nagy részük lumpenizálódott és/vagy asszimilálódott, vagy maradt a falun, s élte kilátástalan életét. Egyik helyzet sem volt kedvező a nyelv és kultúra megőrzését illetően. A falusi életet ellátási zavarok is sújtják, mind a táplálkozás, mind az orvosi ellátás terén. A falusi lakosság körében lényegesen nagyobb arányban jelennek meg krónikus betegségek, mint városban. A reményvesztett élet fokozza az alkohol- és kábítószer-fogyasztást.

Egy nép – egy nyelv?

Az oroszországi finnugor népek közül a karjalaiak, a mordvinok, a marik és a komik esetében merül föl a kérdés, hány (hivatalos [regionális állam-]) nyelve legyen egy népnek. Bár a karjalai nyelv regionális államnyelvi státuszáról nem született törvény (ld. fentebb), a Mordvin Köztársaságban az orosz mellett mind az erza, mind a moksa hivatalos nyelv, a Mari Köztársaságban ugyan csak a mezei mari a hivatalos nyelv, de a hegyi mari nyelvi változat a köztársaság nyugati részén quasi-hivatalos nyelvként használatos (oktatás, sajtó, színház). A komi és a komi-permják nyelv bár lényegében azonosnak tekinthető, mivel két külön szubjektum nyelve (volt), külön nyelvekként kezelik őket (bár a komi-permják nyelvről nem született nyelvtörvény).

Az *egy nép – két nyelv* elv alkalmas arra, hogy megossza a közösséget, akadályozza a nemzet kialakulását, s teret biztosít a *divide et impera* elv érvényesülésének, amit a politika rendszeresen ki is használ.

A magyar nyelvben – a határon túli magyarság nyelvének különböző államnyelvek hatására végbemenő változásai révén – széttartó, divergens fejlődés tapasztalható. Ez az egyébként természetes folyamat a szakszókincs területén nem kívánatos jelenség.

Az anyanyelv fejlettsége és a nyelvhasználat

A kisebbségi nyelvek jogainak korlátozása céljából gyakran elhangzik, hogy ezek a nyelvek fejletlenségük okán nem alkalmasak teljes körű államnyelvi funkciók ellátására, azaz arra, hogy az oktatás, a kultúra, a politika, a tudomány nyelvivé váljanak.

A nyelv mindig kiszolgálja a beszélő közösség igényeit. Amennyiben az igények meghaladják a nyelv ak-

tuális fejlettségi szintjét – ez a speciális szókinccset igénylő területek esetében előforduló jelenség –, tudatos beavatkozással (nyelvújítás, nyelvfejlesztés, terminológiaalkotás) ez a hiány megszüntethető. Az oroszországi finnugor nyelvek esetében az 1920–30-as években valamennyi fontos területen kidolgozták a szükséges szakszókinccset, s a nyelvek egy-két évtizeden keresztül regionális államnyelvként működhettek. Az oroszosítási folyamat megerősödésével az oroszon kívüli nyelvek egyre inkább háttérbe szorultak, ezért az utóbbi egy-két évtizedben sürgető feladattá vált egy újabb nyelvújítás. Ez több nyelv (komi, udmurt, s néhány területen a mari) esetében meg is kezdődött. Számos területen kialakították a szükséges szakszókinccset. Az asszimilációs nyomás miatt azonban egyre kisebb mértékben hajlandók a finnugor népek anyanyelvük széles körű használatára.

A helyzetből adódóan az oroszországi – s nemcsak – finnugor népek esetében sajátos diglossziát tapasztalunk: bizonyos helyzetekben (például családi körben) még a finnugor anyanyelvet használják, ám hivatalokban, a gazdaságban, a politikai életben, oktatásban automatikusan áttérnek az oroszra. Ez a nyelv térvesztését eredményezi, presztízsének csökkenését, s végső soron a nyelv feladásához vezet. Ezért arra kell törekedni, hogy a neologizmusok polgárjogot nyerjenek a nyelvben, legyen igény a nyelv széles körű használatára, s ne térjenek át – pl. politikai, tudományos témák tárgyalásakor – automatikusan az oroszra.

A három államalkotó finnugor nép magas színvonalú nyelvét illetően a probléma ott jelentkezik, hogy bizonyos területeken (elsősorban egyes tudományágakban, pl. természettudomány, műszaki és orvostudomány) a nemzetközi trendekhez való igazodás miatt egyre inkább áttérnek az angol nyelvre. Ezzel kezdetét veszi a nyelv eróziója, s a folyamatot nehéz lesz megállítani.

Viszony az anyanyelvhez

Az oroszországi finnugor népek körében végzett szociológiai, szociolingvisztikai vizsgálatok azt mutatják, hogy az anyanyelvhez való viszony függ az *életkortól* (az idősebbek nagyobb arányban vállalják s használják anyanyelvüket, mint a fiatalok), a *lakóhelytől* (a falusi lakosság jobban ragaszkodik az anyanyelvéhez, mint a városban élők) és az *iskolai végzettségtől* (minél magasabb végzettséggel rendelkeznek, annál kevésbé tartják fontosnak az anyanyelvüket, azaz annál nagyobb mértékben térnek át a többségi nyelvre). Természetesen vannak kivételek. Még nem tudni, mennyire általánosítható az a megállapítás, hogy a finnugor köztársaságok városaiban, így a fővárosokban is – szubjektív benyomások alapján ítélve – mintha bátrabban használnák a finnugor anyanyelvet, s a fiatalság bizonyos köreiben is terjedni látszik az anyanyelv használata. Ennek a jelenségnek a vizsgálata még várat magára. Mindenesetre a finnugor nyelvek jövőjének kulcsát már a finnugor népek 2004-es világkongresszusán Tallinnban tartott plenáris előadásomban is a fiatalokban láttam. Az utóbbi egy-két évtizedben felnőtt egy olyan egyetemet végzett nemzedék, amelynek egy része külföldön – Észtországban, Magyarországon – tanult, s közülük, aki hazatért, már más szemléletet képvisel, mint a korábbi generációk. A három finnugor nyelvű EU-tagállam országnak fokoznia kellene a finnugor köztársaságokban folyó humán egyetemi képzés támogatását, hogy egy új szemléletű nemzeti értelmiség alakulhasson ki, amelyik érti az anyanyelv és -kultúra megőrzésének fontosságát, s majd tudja is, mit kell ennek érdekében tennie. (Az észtek és a finnek egyébként jelentős részt vállalnak az oroszországi finnugor népek kultúrájának támogatásából, a magyar kultur- és külpolitika – valószínűleg a lakosság széles körében tapasztalható finnugor-ellenesség miatt is – még nem ismerte fel e tevékenység jelentőségét. A közelmúltban megszűnt az ún.

Göncz-ösztöndíj, amelynek révén az 1990-es évek közepétől évente öt oroszországi finnugor köztársaságból származó fiatal kaphatott Magyarországon egyetemi képzést.)

Az anyanyelvhez való negatív viszonyulást a vegyes házasságok is elősegítik. Gyakorlatilag minden finnugor-orosz vegyes házasságban az orosz az érintkezés nyelve. Alig hallani kétnyelvű családokról, azaz arról, hogy a vegyes házasságokban mindegyik fél a maga nyelvét használná a gyermekekkel való kommunikáció során. Annál többet beszélnek a kétnyelvűség állítólagos káros következményeiről.

Hasonló jelenséggel találkozunk a határon túli magyarság esetében is.

A kérdés azért fontos, mert az anyanyelv szoros kapcsolatban áll az identitással.

Feladatok

Bár Fishman fölállított egy, a nyelv visszaszorulásának, illetve eltűnésének fokozatait bemutató skálát (*GIDS = graded intergenerational disruption scale*, 1991), s elvileg ennek megfordításával a nyelvvesztés folyamatát is vissza lehet fordítani, nem beszélhetünk egységes megoldásról. Az asszimilációt, a nyelvek feladását megakadályozni képes feladatok függnek az adott nyelv politikai, jogi, társadalmi helyzetétől, a beszélőközösség akaratától.

Az oroszországi nagyobb – legalább 100 ezer fős beszélőközösséggel rendelkező – finnugor nyelvek (erza, karjalai, komi, mari, moksa, udmurt) esetében a teendők csak felsorolásszerűen:

- a meglévő nyelvtörvény érvényesítése (a karjalai esetében annak megalkotása),
- a lakosság meggyőzése az anyanyelv-használat értékéről,
- a politika meggyőzése a két- és többnyelvűség, -kultúrájúság értékéről,

- a nyelvek alkalmazási területének bővítése (pl. iskola, közélet, politika, gazdaság) – félrevezető kulisszák (stílszerűen szólva: Patyomkin-falvak) propagandisztikus építése helyett,
- anyanyelvi alapú nyelvfejlesztés.

Az oroszországi kisebb finnugor és a szamojéd nyelvek sorsát kedvezőtlenül befolyásolja, hogy

- nincs rájuk vonatkozó regionális nyelvtörvény,
- nincs kellő létszámú lakosság, amely lehetővé tenné kellő súlyú, az anyanyelvét használó értelmiség kialakulását,
- nincs elegendő, a finnugor/szamojéd anyanyelvét beszélő iskolás korú gyermek, valamint pedagógus.

Ilyen körülmények között ezeket a nyelveket rendkívül nehéz megtartani. Vannak ugyan egész kis létszámú nyelvi közösségek megmentésére irányuló, a beszámolók szerint sikeres akciók (pl. a finnországi Lappföldön élő, néhány száz lelket számláló inari-lappok körében), kérdés azonban, milyen szinten lehet megmenteni a nyelvet: az ún. konyhanyelvi szinten, vagy azon, amelyik lehetővé teszi a nyelv teljes körű használatát (iskola, közélet, irodalom, tudomány). Megítélésem szerint ez utóbbit még feltételezni is reménytelen álom.

Hasonlóan nem tartom szerencsésnek a nyelvi fürdő (*immersion*) – másutt beváltak feltüntetett megoldását. Ennek lényege, hogy a veszélyeztetett helyzetben lévő nyelvet már nem beszélő fiatalokat hosszabb-rövidebb időre csak ezen a nyelven beszélő közösségbe viszik, ahol a gyermekek a nyelvet elég gyorsan elsajátítják. Ám ez a megoldás is – igaz, látványos – pótcselekvésnek bizonyul, ha hazatérve a nyelvet nem lehet használni sem a családban, sem az óvodában vagy az iskolában, sem a szűkebb és tágabb társadalomban.

A magyar nyelvet illetően – számos ország gyakorlatainak megfelelően – nyelvvédő stratégiára van szükség (ld. az ún. Glatz-téziseket, Szépe György professzor kiegészítő

A II. Vatikáni Zsinat (1962–1965) hatása:
A purista elv érvényesülése

(Fotó: ICOMOS)

A zsinat előtti állapot...

...a zsinat utáni állapot

...a zsinat utáni állapot

javaslatait, Balázs Géza professzor erre irányuló tevékenységét stb.).

Nyelvstratégiára van szükség, amely átfogja az anyanyelv fejlesztésével kapcsolatos feladatokat, felvázolja az anyanyelv jövőképét (ezek megtalálhatók Balázs Géza több kiadványában).

Nyelvstratégiára van szükség, amely kitér a határon túli magyar nyelvállapotra – természetesen az érintett magyarság képviselőivel folytatott egyeztetések alapján (nem elfeledve, hogy a kisebbségi kérdés nem egy adott állam belügye).

Nyelvstratégiára van szükség, amely tartalmazza a hazánkban élő nemzeti kisebbségek nyelvének védelmét, a többségi nyelvhez való viszonyukat.

S nyelvstratégiára van szükség, amely szívem szerint foglalkozna – legalább a nyelvrokon – veszélyeztetett nyelvek megmentésének kérdéseivel is.

El kell érni, hogy a tudomány nyelve a magyar legyen (emlékezve arra, hogy a Magyar Tudományos Akadémiát 1825-ben a tudományok és művészetek magyar nyelven folyó művelése érdekében alapították meg). Finnországban hasonlóan aggasztó a helyzet – a tudomány nyelve egyre inkább az angol lesz. Erős az angol nyelv nyomása az észtre is – amit még csak fokoz az észtré népcsoport alacsony (egymilliós) lélekszáma.

Megfelelő külpolitikával el kell érni, hogy a határon túli magyarok esetében az emberi-nyelvi jogoknak megfelelő nyelvtörvényt alkossanak s azt tartsák is be.

Egy lehetséges megoldás

A fentiekből kitűnhetett, hogy a finnugor anyanyelv jövője attól függ, sikerül-e elérni, hogy magas presztízsű helyzetekben tömegesen használják. A nemzetközi tapasztalat azt mutatja, ha egy nyelv az oktatás nyelvává válik, emelkedik a presztízse.

Az iskola annál is inkább az utolsó mentsvár, mivel a családokban egyre kisebb mértékben használják a finnugor nyelveket. S amióta a nemzeti iskolákat még az 1960-as években megszüntették, csaknem nullára csökkent a finnugor nyelven folyó oktatás.

Egy 2010-ben a Collegium Fenno-Ugricum¹ által kezdeményezett és eszmeileg Pusztay János által vezetett, de gyakorlatilag Oroszországban megvalósított egyéves lefo-

¹ A 2008-ban a Nemzetek Háza égisze alatt Pusztay János kezdeményezésére megalapított, Badacsonytomaj telephelyű Collegium Fenno-Ugricum (CFU) célja, hogy az oroszországi finnugor népek számára segítséget nyújtson nyelvük, kultúrájuk megőrzésében, presztízsemelő programokat kezdeményezzen és valósítson meg – együttműködve az oroszországi finnugor népek szakembereivel –, valamint megismertesse a finnugor népek kultúráját mind a finnugor népekkel, mind a finnugoron kívüli világgal.

Ennek érdekében szervezünk nyári egyetemeket, konferenciákat, adunk ki tudományos, tudományos-ismeretterjesztő munkákat, szépirodalmi műveket, kezdeményezünk közös projekteket.

Csak az említés szintjén: még 2008-ban elindult a *Bibliotheca Fenno-Ugrica* program, amelynek keretében eddig hét oroszországi finnugor népről (karjalai, komi, komi-permják, mari, mordvin, udmurt, vepsze) jelent meg tudományos-ismeretterjesztő kismonográfia oroszul és – ami még fontosabb – kinek-kinek az anyanyelvén. Nem egy esetben ez a könyv volt az első tudományos-ismeretterjesztő munka az adott nyelven. (Célszerű volna a sorozatot egyrészt kiterjeszteni a többi finnugor nyelvre, másrészt a megjelent köteteket angolra fordítani. Erre pénzühiány miatt eddig nem kerülhetett sor.)

Elindítottuk a *LiteratUral* irodalmi sorozatot, amelyben eddig egy-egy komi, mari, udmurt költő antológiája jelent meg, de egy József Attila-válogatás is udmurt nyelven.

A CFU mintegy 5000 kötetes szakkönyvtárral, továbbá internetkapcsolattal és videokonferencia-berendezéssel van felszerelve. Ez utóbbi lehetővé teszi a költséghatékony kapcsolattartást mind a hazai, mind a külföldi partnerekkel.

lyású projekt – a *Terminologia scholaris* – keretében kidolgoztattuk az öt legnagyobb oroszországi finnugor nyelven (erza, komi, mari, moksa, udmurt) tíz – már fél évszázada csak oroszul tanított – iskolai tantárgy szakszókincsét, hogy ezáltal lehetővé váljon valamennyi tantárgy finnugor anyanyelvű oktatása. A projektet – az oroszországi Regionális Fejlesztések Minisztériumán keresztül – az Európai Unió támogatta. (Csak zárójelben: a magyar tudományos élet támogatására hivatott fórumon a projektet elutasították.)

A projektben négy oroszországi finnugor tagköztársaság (Komi, Mari, Mordvin, Udmurt) egyeteme vett részt – Marina Fegyinának, az idő tájt még a sziktkvári (Komi Köztársaság) egyetem tanszékvezetőjének koordinálásában, Alekszej Rodnyakovnak, a szaranszki (Mordvin Köztársaság) egyetem munkatársának közreműködésével.

A munka fázisai: valamennyi érintett nyelven szakértői munkacsoportok kialakítása; a jelenleg használatos orosz nyelvű tankönyvekből a szakszavak kiírása, orosz nyelvű annotációval való ellátása; az anyag megküldése a négy köztársaságban működő koordinátoroknak; a szakszókincs elkészítése, az annotációk lefordítása; az elkészült terminológiai kiegészítések benyújtása az adott köztársaság terminológiai bizottságának; jóváhagyás után technikai szerkesztés, végül az 50 kiegészítő kinyomtatása.

A kiegészítők szerkezete: valamennyi kötetben megjelent a projekt eszmei irányítójának a projekthez fűzött előszava; a szótári részben az első hasámban közöltük a terminust az adott finnugor nyelven, a második hasámban a terminus orosz fordítását, a harmadik hasámban a terminushoz fűzött annotációt az adott finnugor nyelven. A szótárakat egy orosz–finnugor nyelvű regiszter zárja.

A projekt választ ad néhány, a nyelvek állapotát, illetve a szakembereknek az anyanyelvükhöz való hozzáállását firtató kérdésre. Az 50 kiegészítő anyagának nyelvészeti elemzése folyamatban van, az eredmények 2012 őszén

megjelennek. Már első áttekintésre is látszik, hogy a komi és az udmurt nyelvfejlés, terminológiaalkotás magas színvonalú. Valamelyest elmarad ettől a szinttől a mari nyelv fejlesztése. A két mordvin nyelv (erza, moksa) állapota aggasztó, alig néhány százalékban fordul elő anyanyelvű terminológia. Nincs kizárva azonban – az annotációk nyelvezete alapján feltételezve –, hogy a szakemberek lelkiismeretlen hozzáállásának tudható be a rossz eredmény. A két mordvin nyelv esetében újra kell írni a szótárakat. Ha e nyelvek állapota ténylegesen ennyire kedvezőtlen, akkor nyelvújításra van szükség. Az elemzésben megadjuk a többi oroszországi finnugor nyelvből véve a megoldási mintákat. Amennyiben erre nem kerül sor, a két mordvin nyelv egy-két nemzedéken belül teljesen kiszorul a használatból, közleltű szóval: kihal.

■ A projekt folytatásaként sürgősen meg kell kezdeni a tantárgyak anyanyelvű tankönyveinek elkészítését a terminológiai szótárak felhasználásával – a két mordvin nyelv kivételével. Ezzel egyidejűleg hozzá kell látni a pedagógusok továbbképzésének, hogy készek és képesek legyenek tantárgyukat anyanyelvükön tanítani. (A projekt gyakorlati eredménye, hogy egy-két köztársaság néhány iskolájában kísérletképpen megkezdődött néhány tantárgy anyanyelvű oktatása – s a beszámolók szerint a kísérlethez mind a pedagógusok, mind a tanulók lelkesen viszonyulnak.)

■ Kívánatos volna, ha Magyarország – Észtország és Finnország példáját követve – a jelenleginél lényegesen nagyobb támogatást nyújtana az oroszországi finnugor népeket támogató programokhoz. A tankönyvprogram támogatása jelentős hozzájárulás volna a világ nyelvi-kulturális sokszínűségének megőrzéséhez. A finnugor népekkel való kapcsolaterősítés pozitív szerepet játszhatna a magyar-orsz kapcsolatokban is. A tankönyvprogram támogatása – figyelembe véve a mai kor technikai lehetőségeit – nem igényel nagy költségeket. Elegendő volna, ha a már meglévő és

használatban lévő orosz nyelvű tankönyveket lefordítanak a finnugor nyelvekre, és elektronikus formában terjesztenék, rengeteg nyomdaköltséget takarítva meg. A támogatással Magyarország – ha már a program hazánkból indult – jelentősen növelné presztízsét a finnugor népek körében, s nem kerülne e kezdeményezés erkölcsi haszna más országokba.

Ha a projekt az előbbieket szellemében folytatódhat, akkor elkerülhető lesz egy újabb, ezúttal nem az oroszok által épített Patyomkin-falu keletkezése, s az előállított nyelvi anyag nem csupán arra lesz jó, hogy terminológus szakemberek számára elemzendő anyagként szolgáljon.

Jövőkép?

A fentiekben nem egy nyelv, hanem egy egész nyelvcsalád helyzetét mutattam be vázlatosan. A jövőkép nem rózsás.

A világban tapasztalható sajnálatos tendenciáknak (globalizáció, asszimiláció) köszönhetően nyelvcsaládunk számos, Oroszországban ma még valamilyen mértékben beszélt nyelve belátható időn belül eltűnik.

A viszonylag nagyobb lélekszámú, legalább 100 ezer fős közösségek nyelve még megmenthető, vagy legalább lassítható az asszimilációs folyamat.

A veszély még az önálló államiságú finnugor népek nyelvét is fenyegeti. Mivel ezekben az esetekben a politikai körülmények, továbbá a nyelv fejlettsége és széles, bár nem hiánytalan alkalmazási köre biztosítva van, s van elegendő nagyságú beszélőközösség, a veszély elhárítható. Az észak már kidolgozták a nyelvstratégiájukat (az elsőt a szombat-helyi Uralisztikai Tanszék adta ki, az újabbat Pomozi Péter – megfelelő kommentárokkal ellátva).

A magyarnyelv-védő stratégia megalkotása kötelességünk. Magyarország egyszersmind mintaadó szerepet is játszhatna a veszélyeztetett nyelveket támogató programok-

kal, segítve ezzel a világ nyelvi-kulturális sokszínűségének megőrzését, amelynek a biodiverzitásra is jelentős hatása van. Nem beszélve arról, hogy ezzel a támogatással rokon nyelvek megmentéséhez járulhatunk hozzá.

Az itt bemutatott projekt meggyőző minta lehetne mind Oroszországban, mind a világ más tájain a veszélyeztetett nyelvek asszimilációs folyamatának lelassítására, netán megállítására.

(A vitaindító előadás szövege a Finnugor Népek VI. Világkongresszusán, mely 2012. szeptember 4–8. között lesz Siófokon.)

PUSZTAY JÁNOS

AZ ÉPÍTETT ÖRÖKSÉG VÉDELMEBEN

Változó társadalom – változó műemlékvédelem?

A Magyar Tudományos Akadémia által az 1840-es évek közepétől többször szorgalmazott műemléki hatóság létrehozásának első lépéseként 140 évvel ezelőtt, 1872. április 4-én vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelettel született meg az első hazai műemlékvédelmi intézmény, a Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága, törvényi szabályozás híján az elnevezésében is hangsúlyozott ideiglenes jelleggel. Neve a műemlékek fenntartásáról rendelkező törvény 1881. évi elfogadását követően Műemlékek Országos Bizottságára változott, ezen a néven működött 1949 végén történt megszüntetéséig. A műemlékügy több évi hanyattatását követően 1957-ben jött létre az Országos Műemléki Felügyelőség, amely fokozatosan a tudományos vizsgálatok, építészeti tervezés, szakhatósági munka („műemlék-felügyelet”), kivitelezés, szakrestaurálás komplex szervezetévé épült ki. A rendszerváltást követően a felügyelőség 1992-ben már műemléki hatóságként, de komplexitása nem kis részét elvesztve – több feladatát társintézményekbe szervezték ki – Országos Műemlékvédelmi Hivatallá alakult át, 2001-ben pedig egy sor más tevékenység (régészet, műtárgyvédelem) felügyelete, továbbá különböző kulturális nyilvántartások (film, sajtó, színház), valamint a Nemzeti Kegyeleti Bizottság betagozódásával Kulturális Örökségvédelmi Hivatal lett belőle.¹

Az intézményes műemlékvédelem 140 éves története – minden más hosszú életű intézményéhez és tevékenységéhez hasonlóan – felfelé ívelő korszakok és krízisek váltakozásából áll össze. Az első komoly válság 1919 után következett be, amikor az ország területének kétharmadával elveszett az

addigi munka alapját képező középkori műemlék-állomány zöme is, ami ráadásul egybeesett a Tanácsköztársaság utáni vizsgálatok kontraszelekción személyi következményeivel. A kilábalásra 1934-ig kellett várni, amikor a bizottság elnökévé kinevezett Gerevich Tibor szakhivatallá szervezte azt át, felkészült fiatal szakemberekre alapozva az újragondolt feladatok ellátását. Az újabb krízist, másfél évtized múlva, a bizottság 1949. évi megszüntetése, majd a tevékenység kísérletezgető ide-oda csatolása jelentette – közben 1952-ben a kulturális tárca helyett az építészetéhez került át a műemlékvédelem felügyelete. A kilábalás ekkor jóval hamarabb bekövetkezett, az Országos Műemléki Felügyelőség 1957. évi megalakításával. Ennek személyi bázisát a harmincas évek szervezőmunkája során indult szakemberek és az 1950-es évek generációjának lelkes fiataljai alkották.

Az 1980-as évtizedre már elveszett a lendület, stilárisan egyhangúbbá vált a produkció, ezt azonban még sok szempontból képes volt ellensúlyozni a fejlődő tudományos részleg munkájának eredményessége. Az érzékeny megfigyelő – a művészettörténész Marosi Ernő – azonban már 1990-ben érzékelte az előző évtized problémáit, az építészet egyre erősebb dominanciájához kapcsolódó, paradoxnak ható tény, hogy a tudományos szempontok a kutatási sikerek ellenére is háttérbe szorultak a helyreállítások tervezése és kivitelezése folyamatában.² A politikai változásokat is figyelembe vevő proféciai – több mint húsz év távlatából – megdöbbenő előrelátásról tettek tanúságot. Ami azonban 1990-ben legalább még a választak lehetőségét ígerte, mára egyetlen múltbeli folyamat kedvezőtlen folyamánnyaként áll előttünk: a magyar műemlékvédelem történetének harmadik, eddig leghosszabb válságát éli. A szervezettel és a jogszabályokkal való folyamatos kísérletezgetés során előbb egyeduralkodóvá vált a hatósági munka, a tevékenységet is elszegényítően kiszervezésre került, és ezáltal végképp ellenőrizhetetlenné vált az építészeti tervezési tevékenység,

majd 2011-től egy váratlan huszárvágással leválasztották a központi hivataltól, és a megyei kormányhivatalokban atomizálták a műemlék-felügyeleti tevékenységet is.

A már a magyarországi műemlékügy születésénél bábkodó és a későbbi műemléki tevékenységhez is mindig több szállal kötődő Akadémiának mai érintettsége nem merül ki Marosi Ernő akadémikus rendszeres állásfoglalásaiban.³ Érzékelve a jelenlegi válságos helyzetet, a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia – egyfajta segítségként – 2011 márciusában nemzetközi konferenciát szervezett az MTA Művészettörténeti Bizottságának és az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottságának szakmai segítségével *Az épített örökség védelmében. Változó társadalom – változó műemlékvédelem?* címmel. A konferencia előadásaiból összeállított kötet példás gyorsasággal, még az év végén, az MTA anyagi támogatásával meg is jelent. A külföldi előadók meghívására a brit, az osztrák, a francia és a norvég kulturális intézetek segítségével kerülhetett sor. A program szervezésében oroszlanrészt vállalt a kötetet is szerkesztő Ferch Magda.

A konferencia alapvető célja a jelen helyzet felvázolása volt, bemutatva a műemlékek és az annál szélesebb körű épített örökség fenntartásának problémáit, a műemlékvédelem erőfeszítéseit, tevékenységének különböző oldalait, az építészethez, a gazdasági élethez fűződő viszonyát. Hangsúlyos szerepet kaptak az esetleg felhasználható, sikeres nyugat-európai történéseket ismertető vagy éppen a szomszédos államok magyar vonatkozású emlékeinek gyakran hányatott sorsát elemző külföldi vendégek.

Az előadók esetenként közelebbre vagy távolabbra visszatekintve kitértek a mai helyzet előzményeire is. A helyzetértékelés nem lett volna teljes a műemlékvédelem elvi alapjainak jelzése nélkül sem. A nem kizárólag magyarországi problémák nem kis része abból is adódik, hogy egyre kevésbé lehet beszélni a műemlékvédő tevékenység elveit illetően meglévő társadalmi és tudományos konszenzusról.

Ehhez kapcsolódik *Műemlékvédelem a változó világban* című eszmetörténeti esszéjében – a nemzetközi műemlékvédelmi szervezet, az ICOMOS 1965. évi alapításától vázolt folyamatokba ágyazottan – az osztrák Wilfried Lipp művészet-történész, a konferencia idején az ICOMOS egyik alelnöke, a műemlékvédelem filozófiájának alighanem legnagyobb mai teoretikusa. A hazai tapasztalatoknak is megfelelően a műemlékek anyagi valójukban történő megőrzése helyett igen erős a hangsúlyeltolódás a látvány irányában, alapvető cél a tömegigény kiszolgálása. Lipp rámutat arra, hogy a globalizálódó világ vezérelvei, a kezdeményezés, az ideiglenesség, a változás a műemlékvédelem konzervatív – mert megőrző, konzerváló! – szemléletmódjával ellentétben állnak, de a megőrzés elvét a műemlékvédelem soha nem adhatja fel, hiszen akkor nem nevezhetné magát többé műemlékvédelemnek.

A művészettörténet-tudomány műemlékekkel kapcsolatos mai szemléletmódját alapvetően a 20. századi műemlékvédelem programadói, például a német Georg Dehio (1850–1932) és az osztrák Alois Riegl (1858–1905) gondolatai határozzák meg már jó száz éve. A magyar műemlékvédelem egyre kiterjedtebb válságának egyik forrása az az egyre világosabban körvonalazódó eltérés, amely a tudományos kontrollt megkerülhetetlennek tartó Dehio megfogalmazta „konzerválni, nem restaurálni” művészettörténeti követelménye és a sorra hiteltelenné bizonyuló, megépített rekonstrukciók igénye között feszül (messze nem kizárólag csak Magyarországon). A művészettörténeti kérdésfeltevések alapját az jelenti, hogy a műemlékállomány a művészettörténet, az építészettörténet tudományának nélkülözhetetlen forrásbázisa, amelynek időről időre történő újraértékelése a tudomány alapvető joga és kötelessége. Ha azonban nem biztosított az emlékek fennmaradása, az újraértékelés, a változó elképzelések közötti választás lehetősége vesz el örökre a jövő kutatói generációi, az elgondolkodás, az átélés lehetősége pedig a nagyközönség számára. Nem csupán a karbantartás, a hely-

reállítási hiányából fakadó lassú pusztulás fenyegeti a műemlékeket, hanem a túlzó, sokszor tudománytalan rekonstrukciókat hajszoló, történelmietlen politikai reprezentáció és az egyedül a befektetés gyors megtérülését szem előtt tartó turisztika radikális beavatkozásai is.

Az egész konferenciaprogram szervezésében is fontos szerepet játszó Marosi Ernő az épített örökség újabb keletű terminológiája helyett a hagyományos műemlékvédelem kifejezést használta vitaindító előadásában (kivéve a címet: *Kinek az öröksége?*), amelyben a műemlékek védelmének lassan két évszázados – de az újkorban már sokkal régebben kialakult művészetfogalom egyetemességén, az interpretáció közösségén alapuló – hagyományos koncepciójának mai érvényességét vizsgálta. A műemlék mint „művészeti emlék” megköveteli a művészeti nyelv „olvasásában”, az interpretációban jártas közönség meglétét – a jelen konfliktusai éppen azt mutatják, hogy ennek az értő közönségnek a társadalmi súlya nem mindig elegendő az emlékek kellő védelmének biztosításához, a műemlékekkel való bánásmód „illemszabályainak” egy „neveletlen” korban való betartatásához. A kezelés alapja nem lehet más, mint a minden művészeti alkotást meghatározó minőség – a történetileg ránk hagyományozódott emlék továbbadásához szükséges új, a mai használatot elősegítő hozzátételek megítélésének sem lehet más az alapja, mint azok színvonala. A címben feltett kérdést a szerző több szempontból járja körül. Így a művészet egyetemességén alapuló „világművészet” elképzelésre adott műemléki válaszként vizsgálja a világörökség kategóriáját, utalva arra a veszélyre is, amely annak „szuperműemlékek” együtteseként való felfogásából, a figyelem és a pénzügyi eszközök esetleg aránytalan elosztásából következhet. Marosi, felemlítve a vallásos kultuszokat felváltó emlékkultusz Riegl-től eredő tézisét, elemzi a vallási kultuszok épületei hordozta közösségi identitás történeti változásait. A feltett kérdés szempontjából azonban nem megkerül-

LYONBAN MINT NYITOTT KÖNYVBEN OLVASHATÓ A VÁROS
KÉTEZER ÉVES ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE.

Ennek a háznak a homlokzatán is megfigyelhetők a 13., a 16. és a 19. század stílusjegyei. Mindegyik fontos, mindegyiket megtartották (Fotó: Didier Repellin)

hető kérdéskör a nemzetek és nemzetállamok közötti viták problémája, amelyek során például a közép-európai új nemzetállamok „örökségpolitikája” elősegítheti a műemlékek fizikai fenntartását. A változások azonban kihatnak a magyar művészettörténet-írás alakulására is: a korábban egyetlen – akár a kialakuló műemléki szervezet analógiájaként – központosított egységként felfogott történeti Magyarország az utóbbi időkben művészetföldrajzi régiók hálózataként kezd körvonalazódni,⁴ segítve a Kárpát-medence mai nemzetállamainak szaktudományos együttműködését. Pozitív fejlemény, hogy a helyhez kötött kulturális örökség történetileg változó etnikai és politikai földrajzi helyzetéből adódó vitás kérdések megoldására alkalmas eszközként jelent meg néhány éve (2005) a Faróban megfogalmazott, jelenleg Magyarországon a parlamenti elfogadás küszöbén álló, Európa tanácsi keretegyezmény⁵ örökségközösség fogalma.⁶

Az elvi és gyakorlati problémákat a tudomány szemzőgéből vizsgálta Somorjay Sélysette művészettörténész, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal tudományos részlegének vezetője. Előadásának címe – *Műemlékvédelem zsákutcában* – határozott állásfoglalás a terminológia kérdésében, egyben pedig világosan utal a Marosi Ernő által felvázolt, fentebb már említett választak közti választások kudarcaira. Az írás a másfél évszázados folyamatok rövid vázlatával indul, hivatkozva Marosi 1990-es írására is, majd a műemléki kutató szempontjából boncolgatja a mai helyzetet és az ehhez vezető utat – láttelele a problémák belső, hivatali természetének részletesebb ismeretéből adódó példákkal nyújt betekintést a vitás helyzetekbe.⁷ Képekkel is illusztrált esettanulmányai között ott sorakozik az esztergomi Vármúzeum túldimenzionált fejlesztési projektje és a nyírbátori várkastély épülettorzóját neoreneszánsz palotává kiépítő pályázat. Az eszterházi kastély kutatása által napvilágra hozott, élénk hatású, meggyőző rokokó színezést a nagyközönségre és a helyi lakosságra hivatkozva nem volt haj-

landó vállalni az építetű Műemlékek Állami Gondnoksága, helyette egy valamikor ideiglenes megoldásként felhordott, az előkerűlt apró nyomok alapján egészében nem is meghatározható homlokzatfestés steril hatású utánérzése került a falakra. A korábbi idűszak mintaszerű helyreállításai is megkérűdűjelezűdhetnek, például a Pécs melletti Málomban a töredékes Árpád-kori falképeket úgy állítják újra helyre, hogy elpusztult részeiket mintegy eredetiként festik fel, miközben a magyarországi Árpád-kor egyik legfontosabb emlékcsoportja, a székesfehérvári királyi prépostsági templom eurűpai színvonalú és jelentűsűgű kűfaragványai múzeumi bemutatásának ellehetetlenűlése/ellehetetlenítűse néhány szakemberen kívűl nem foglalkoztat senkit.

Problémás esetek sora – végűl legalább egy sikeres példa is – alkotja a művészettűrtűnet kolozsvári professzorának, Kovács Andrásnak, a MTA kűlsű tagjának *Kastélyrekonstrukciűk Erdélyben* címmel közreadott helyzetképét. Az I. világháborű óta eltelt közel évszázadnyi idűszakban valójában egyetlen olyan korszak sem található – beleértve a jelent is –, amelyben a gazdasági és társadalmi létalapjukat veszített kastélyok, a politika segítségével, tűrtűneti és művészeti értékűknek megfelelű mértékű gazdasági és méltò színvonalú építészeti figyelmet kaptak volna. A példák egy része jól mutatja, hogy a kettű nem választhatò el egymástòl: a gondos tudományos elemzésekre támaszkodò, értò tervezű nélkül a helyreállításra fordított pénz igen komoly rombolásra képes.

Az erdélyi templomok műemlékvédelmérűl beszámolò Mihály Ferenc restaurátor a problémákkal naponta szembesűlű „terepmunkás”, egyike annak a néhány elkötelezett szakembernek, akiknek két évtizedes munkája nyomán vakolat alòl feltárt középkori falképek és az ismeretlenségbűl kiemelt, újkori templomi faberendezések gazdag egyűttűsével gazdagodott a Kárpát-medence keleti, északkeleti része,⁸ egyben csak a 19. század végének falképfeltárásaihoz mérhető új ismeretanyaggal a művészettűrtűnet-tudomány.

A restaurátorközösségnek, amelynek Mihály Ferenc is tagja, vezérelve a konzerválás, vagyis az emlékeknek a feltárási állapotukban történő állagbiztosítása a hosszú távú megőrzés érdekében, egyben a restaurálási költségeket feleslegesen növelő kiegészítő értelmezések, retusok, belefestések kerülése. Írásában ezt a szemléletmódot az épület-helyreállítások egészére kiterjeszti: a rendelkezésre álló közpénzek igen korlátozott volta akkor hasznosulna legjobban, ha a műemlékgondozás vezérelve a folyamatos karbantartás, illetve a helyreállító beavatkozásoknak a feltétlen szükségesre történő minimalizálása lenne. A gyakran ismeretlen emléktanyag gazdagsága és a rendelkezésre álló anyagi források szükségessége azonban még ezzel a szemlélettel sem teszi lehetővé az épített örökség egészének helyreállítását, ezért alapvető feladat a jóval olcsóbb felmérés, dokumentálás felgyorsítása; ennek a romániai műemlékvédelem éppen úgy nyertese lenne, mint a magyarországi tudomány. Elismerésre méltó, ahogy a feladatot, néhány jellemző példával megvilágítva, függetleníteni javasolja az egyes műemlékek nemzetiségi kötődésétől – itt valójában a Farói Egyezmény már említett *örökségközösség* fogalmával találkozunk a gyakorlatban.

A gazdasági kérdésekre is figyelő restaurátor javaslataiban ott munkál a pénzügyi lehetőségekhez való alkalmazkodás reális megközelítése. A kötet szövegeiben és képanyagában is ott sorakoznak annak példái, hogy a feleslegesen elvert pályázati vagy kormányzati pénzek Magyarországon éppúgy, mint Romániában, komoly, a műemlékek eredeti állagát érintő pusztításra képesek. Értelmes módon felhasználva a sosem elegendő pénz is sokkal több helyszínre, több épület helyreállítására lenne elegendő. A műemlékvédelmet érintő gazdasági kérdések azonban korántsem merülnek ki ebben a döntéshozók számára sajnos egyáltalán nem nyilvánvaló gondolatban. Tamási Judit⁹ régész, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal elnöke *A kulturális örökség társadalmi és gazdasági haszna* című előadásában azokat

a nemzetközi – angol, francia, norvég – adatokat sorolta, amelyek a kulturális örökség megőrzése érdekében befektetett összegek gazdasági fejlődést és munkahelyteremtést generáló, ráadásul hosszú távon is fennmaradó, kedvező hatását mutatják. Hasonló magyarországi vizsgálatokra egyelőre mód sincs, mivel a műemlékekre fordított források a költségvetésben nem jelennek meg külön tételként, kimutathatatlanul beleolvadnak az építésügy adataiba. Nagyon fontos az is, hogy a gazdasági haszon mellett a társadalmi haszon is jelentős – az európai összetartozás-érzés erősítésével, a közösségek kiterjedt dialógusával kapcsolatban itt újra előkerül a Farói Egyezmény és az örökségközösség. Írása második részében Tamási Judit vázlatosan ismerteti hivatalának egy a külföldi tapasztalatokra is támaszkodó, örökségalapú fejlesztési programra tett javaslatát.¹⁰ Közben rámutat arra is, hogy ha itthon nem is, de Franciaországban és Norvégiában már ismertek azok az adatok, amelyek a gazdasági problémák idején az örökségvédelemre fordított többletforrások pozitív válságkezelő hatását igazolják: az örökségi beruházások, fajlagosan nagy munkaerőigényük miatt nagyobb infrastrukturális befektetések nélkül képesek nepebb szakembergárdát foglalkoztatni. Ez utóbbi kérdés egy egész előadásnak is témája volt, a Magyarországon már nem először szereplő Terje Nypan szociológus a norvég tapasztalatokat mutatta be részletesebben.

A műemlékekkel foglalkozó hazai konferenciáknak ritkán vendégei gazdasági szakemberek, ha esetleg mégis, leginkább egy-egy terv vagy program beruházói szokták elmondani elképzeléseiket, többnyire az azok megvalósítását korlátozó vagy nehezítő műemlékvédelem vagy régészet szigorát kifogásolva. A konferencia szervezői most túl akartak lépni ezen az egyáltalán nem természetes korláton, és meghívták előadónak Csaba László közgazdász akadémikust. Az *épített örökség védelme és a gazdasági stratégia* című írása saját meghatározása szerint egy esszé, amely az

örökségvédelem szakmai köreihez és a szélesebb közvéleményhez kíván szólni egy nagy ívű áttekintéssel, a részletes adatsorok és dokumentálás elhagyásával. Ebből következően valóban közérthető, kifejezetten érdekes a szöveg, amely szerzőjének a műemlékvédelem szakterületén való olvasottságát is jól mutatja. Az írás alaptézise igazi zene a műemlékvédők fülének: „bár korántsem szükségszerű, de létre lehet hozni azt a gazdasági közeget, amelyben a távlatos kormányzati és nemzetstratégia, az önkormányzatok tervei, a civil szféra aktivitása és az üzleti élet együtt nemcsak önfenntartóvá, hanem a foglalkoztatás és a jövedelemtermelés tartósan fontos terepévé teheti az ország területén ma még meglévő, Európában sok tekintetben egyedülálló épített örökséget – méghozzá évtizedes távon és környezetiileg is fönnttartható módon.” Ehhez az szükséges, „hogy fokozatosan és folyamatosan létrejöjjön a hosszú távú és egybehangolt megközelítés, az építészeti és a gazdasági szempontok harmóniája”. Bár a 2011 telének végén elhangzott előadás szerint is „sok esetben már az utolsó pillanatban vagyunk”, a megvalósulás esélyei sajnos a látlelet és a feladat meghatározása óta is egyre romlanak. Az akkor vázlatosan értékelt kormányzati programok nem hozták meg a remélt eredményeket, a gazdaság mutatói azóta javulás helyett jócskán romlottak. Ha akkor úgy látszott, hogy „a felsorolt tervekből [...] még mindig nem látható távlatos kibontakozási stratégia, amelyben az épített örökség védelme szélesebb gazdasági program keretében lenne megalapozható”, ez egy évvel később még inkább igaz. Csaba László szerint az állami döntésekben a lobbierdekek mellett a leggyakoribb hivatkozási alapként megnyilvánuló költség-hatékonyság azt jelenti, hogy „a politikai osztály legalább egy évtizede beteges izgulékonyságban szenved”, vagyis „a döntésekben a rövid távú szempontok uralkodnak”, ez kedvezőtlen egy olyan távlatos terület számára, mint az épített örökség védelme. Hozzátehetjük, hogy már a távlat

nélküli tűzoltás szempontjából is: a „beteges izgulékony-ság” következtében a magyar örökségvédelem területén a munka és a munkaidő beosztása már egy hétre előre sem tervezhető. A jelentős forráskivonás és létszámcsökkentések következtében például a Csaba László által joggal hiányolt, pontos ingatlankataszterek, ezen belül a védelem tárgyaira vonatkozó, naprakész számítógépes nyilvántartások – ezekből lennének kiolvashatók a „mi mennyi” jogos kérdésére adott válaszok – továbbra sem állnak rendelkezésre. Leállt például a szakemberek és a laikusok tájékozódását egyaránt szolgáló műemlékjegyzékek kiadása,¹¹ a létszámcsökkenések következtében erősen lelassult a még hiányzó megyei kéziratok összeállítása is.

Csaba Lászlónak a feladat megoldhatóságát feltételező optimizmusa azért nem teljesen légből kapott. Ő maga is utal rá, hogy a konferencián bemutatott külföldi tapasztalatok igazolják, hogy „nemcsak az álmodozások világában” lehetséges a siker. Didier Repellin, a franciaországi Lyon főépítésze, műemlékvédelmi főfelügyelő – a két feladat ilyesfajta összekapcsolása nálunk nem csupán az államigazgatási összeférhetetlenség okán elképzelhetetlen – városát egy kétezer éves, nyitott könyvhöz hasonlította. Ebben jól olvasható az egyre újabb centrumok köré szerveződő település építészete, urbanisztikája és városvezetése, amelynek társadalmi kötődését az építészeti örökség mindig takarékos kezelése és továbbhagyományozása jelentette – ennek a történeti folyamatnak és szemléletnek a különleges voltát ismerték el a világörökségi címmel. Anthony D. F. Streeten, az English Heritage regionális igazgatója az angliai műemlékvédelem elegáns és meggyőző eszközeként mutatta be az „örökség-kör” igen kifejező folyamatábráját. Ez különösen a helyi döntések, a közös célokért vállalt erőfeszítések összehangolásának szintjén jelent segítséget: a történeti környezet megértéséből következik a felismerés, hogy az érték; a pozitív értékelés ma-

gával hozza a megóvás óhaját; a megóvás folyamata segít az örökség élvezetében; az élvezetből pedig következik a mélyebb megértés igénye. Ebben az írásban is megjelenik a történeti környezet megőrzését célzó befektetések hosszú távú gazdasági tevékenységet generáló hatása, és feltűnik a nemzeti szervezeteknek, a helyi hatóságoknak, a magántulajdonosoknak és az önkéntes szektornak Csaba László által hazánkban valójában még csak vágyként körvonala-zott, a kiúthoz nélkülözhetetlen együttműködése. Bertrand Chevalier, a francia Troyes urbanisztikáért felelős alpolgármestere helyzetképe alapján a helyi hatóságok örökségvédelmi szempontból egyébként sikeres, hosszú távú támogatási programja sem bizonyult elegendőnek ahhoz, hogy a város értékes történeti magja képes legyen megtartani az azt használni képes és akaró lakosságot. Javulás akkor következett be, amikor a folyamatban szerepet vállalt az állam is, továbbá a városkép külsődleges megóvása kiegészült a lakáspolitikai tervezéssel és a lakóépületekben az igényeknek megfelelő lakásokat biztosító belső felújítással. A város az állam szakmai intézményeivel együttműködve végzi a védett területen folyó munkálatokat, és közösen vigyáznak arra, hogy ne épülhessen ott a környezetbe nem illő épület.

Egy a környezetébe nagyon nem illő, budapesti épület tervének konkrét problémája ott munkált az egész konferencia hátterében. A tervezett belvárosi beruházásnak a magyarországi média és a budapesti közvélemény – a tetejére elgondolt „buborék” nyomán – a Bécsi utcai „Zeppelin-projekt” gúnynevet adta. Az előbb öt, majd három ház lebontásával összevonhatónak gondolt, nagyméretű telken egyetlen hatalmas, jóval a történeti környezet fölé magasodó épület megálmodó, angol sztárepítész vázlataira alapozó beruházás egy a kerületi önkormányzattól erősen támogatott befektetői kör erőfeszítései eredményeként 2010 őszére már a megvalósulás küszöbére jutott. Megtörtént az egyik épület – a főváros első, az eredeti térképezés és díszítés jelentős részét

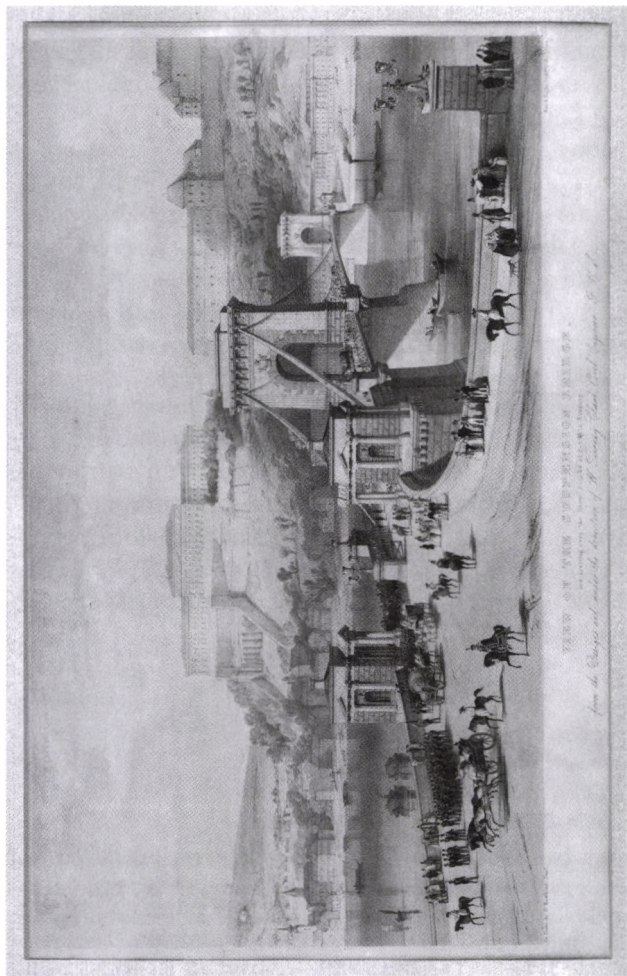
máig megőrző nagyáruháza – helyi védettségének puccs-szerű feloldása, és a központi tervtanács is a terv mellett foglalt állást. Mivel a tervezett épület a budapesti világörökség helyszín látképébe kedvezőtlen módon jelent volna meg, és erősen rombolta volna a védett történeti városszövetet, a folyamatok jogi szabálytalanságaira is hivatkozó Kulturális Örökségvédelmi Hivatal elutasító döntést hozott. Ugyanakkor a projekt méretei és városképet romboló hatása ellen többször és több módon is protestált a civil szféra, valamint igen nagy volt az építészzakma ritka egységben kifejezett felháborodása Gulyás Zoltán emblemikus Chemolimplex-székházának tervezett bontása és a központi tervtanács ehhez nyújtott támogatása miatt. A projekt és/vagy hasonló jellegű – nemcsak budapesti, vagy akár csak magyarországi – társai ellen több előadó is szót emelt a konferencián, így Ertsey Attila építész, a Magyar Építészaknara alelnöke, és Schneller István építész, Budapest volt főépítésze, valamint riportfilm-bejátszással is hangsúlyozottan szerepelt a téma az épített örökség védelméről a konferenciához kapcsolódóan rendezett, Oskó Judit építész, televíziós szerkesztő-riporter által vezetett vitában is. A lejegyzett vita alkotja a konferenciakötet utolsó szövegegységét.

Nem véletlen, hogy a „Zeppelin-projekt” egész oldalas látványterve bekerült a kötet végén elhelyezett, 63 oldalnyi, másfél száznyinál több színes kép alkotta illusztrációs blokkba is. A képek túlnyomó része a kötet írásaihoz kapcsolódik, de az előadói kör, a közönség és a kerekasztalvita is képi dokumentálást nyert.

Bármennyire kritikus is a helyzet, igazságtalan lett volna, ha a konferencia a magyarországi műemlékvédelmet kizárólag egy megoldatlan problémátömegként jelenítette volna meg. A civil és az önkormányzati szféra, a kultúrán alapuló építészeti, műemlékvédelmi, művészeti program szerencsére nem kizárólag Nyugat-Európában lehet működőképes. A Bécsi utcai tervek szöges ellentétét jelenti például a

veszprémi Vár utca 3., 5. és 7. együttese, amelyet Vass László magángyűjteményének befogadására alakítottak át a Tűztorony lábánál, egy értékes és népszerű kiállítási helyszínnel gazdagítva a város kulturális és turisztikai kínálatát. A kötet számára a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémiának a programban részt vevő két tagja, Turányi Gábor építész és Megyik János képzőművész vetette papírra a megvalósítással kapcsolatos gondolatait. Egy másik, a siker reményében még csak tervezett kulturális fejlesztés lehetőségét vázolja Takács Imre művészettörténész, az Iparművészeti Múzeum főigazgatója. A világhírű múzeumépület ugyan mára szinte romokban hever (közben a lechneri életmű részeként felkerült Magyarország világörökségi várományosi listájára), de megindulhat a műemléki helyreállítást egy átgondolt múzeumi átalakítással és bővítéssel összekapcsoló tervezési munka. A cél a műemléki értékeket és az ugyancsak nemzetközi jelentőségű múzeumi gyűjteményeket világszínvonalon bemutató, korszerű múzeum létrehozása, az eddig még soha meg nem valósított, nagyszabású állandó kiállítással, amely az ókeresztény emlékektől a középkori és az újkori Európa alkotásain, valamint az iszlám és a Távol-Kelet gazdag múzeumi anyagain át a kortárs iparművészet és formatervezés produkciójáig ívelne – beleértve természetesen az időnként egészen kiemelkedő magyarországi művek nemzetközi összefüggésekben történő bemutatását is.

A konferencia létrejöttének akadémiai indíttatása, a programban való részvételre felkért akadémikusok, tudósok, művészek szerepvállalása, a helyszínként szolgáló, Országház utcai akadémiai kongresszusi terem mellett az akadémiai háttér a gondosan megformált konferenciakötet kialakításában is tetten érhető. A címlapjához felhasznált, angol művész készítette litográfia a Széchenyi István kezdeményezésére épült Lánchidat ábrázolja, őrzési helye pedig az MTA Művészeti Gyűjteménye. A fejezeteket elválasztó lapokat díszítő és az egyes tanulmányok végét jelölő építé-

GEORGE II. HAWKINS (1809–1852) SZÍNES LITOGRAFÍAJA
A pest-budai Láncút, 308×490 mm, MTA Művészeti Gyűjtemény

szeti rajzok többségét is az Akadémia könyvtárának és kéziratárának anyagából, illetve az Akadémia által megjelentetett, 19. századi kiadványokból válogatta a kötetet tervező Horányi Károly.

Nem láthatunk a jövőbe, így nem tudható, vajon a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia konferenciája, tartalmas és szép kötete valamikor a műemlékvédelem jelenlegi válságából való kilábalás egyik első jeleként fog-e megjelenni a tudománytörténeti elemzésekben, vagy pedig néhány év múlva nem lesz-e az akkori helyzethez képest visszavágyott, egykori „szebb múlt” tanúja. Jó lenne hinni, hogy az első változat lesz az igaz.

(Az épített örökség védelmében. Változó társadalom – változó műemlékvédelem? [L'Apologie du patrimoine architectural. Société en changement – protection du patrimoine en changement? The Protection of Architectural Heritage. Changing Society – Changing Concepts of Historic Monuments Protection?]) Nemzetközi konferencia, 2011. március 1–2. Szerk. Ferch Magda. Budapest, Széchenyi Művészeti Akadémia, 2011. 306 o., illusztrált.)

LŐVEI PÁL

Jegyzetek

¹ A magyar műemlékvédelem első száz évének szentelt, nem hivatalos egyetemi tankönyvvé, egyben könyvritkasággá lett tanulmánykötet: *A magyar műemlékvédelem korszakai – tanulmányok*. Szerk. Bardoly István, Haris Andrea. Budapest 1996.

² Marosi, Ernő: *Ungarische Denkmalpflege am Scheidewege! Kunstchronik* 43 (1990) 574–582.; Marosi Ernő: *Válaszúton a magyar műemlékvédelem! Pavilon* 6. Budapest 1991. 2–8.

³ Marosi Ernő: *Konzerválni, restaurálni, rekonstruálni*. A kulturális örökséggel való bánásmód a művészettörténetben. In: *Akadémiai műhely. Közgyűlési előadások 1999*. Szerk. Beck Mihály et al.

Budapest 2001. I. 49–54.; Marosi Ernő: *Forrásfoglalás. Restaurálások Székesfehérvárott, Esztergomban és Visegrádon a 2000. évben. Buksz 13* (2001) 348–362.; Marosi Ernő: *Drei mittelalterliche Schlüsseldenkmäler der Kunstgeschichte Ungarns – restauriert. Székesfehérvár, Esztergom, Visegrád im Jahr 2000. Acta Historiae Artium XLII* (2001) 255–281.; Marosi Ernő: *Az Európai Unió a várromok ellen? In memoriam castris Diósgyőr? Műemlékvédelem LV* (2011) 123–128.

⁴ *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541.* Szerk. Mikó Árpád, Takács Imre (kiállítási katalógus) Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 1994; *A középkori Dél-Alföld és Szer.* Szerk. Kollár Tibor. Szeged 2000; *Építészet a középkori Dél-Magyarországon. Tanulmányok.* Szerk. Kollár Tibor. Budapest 2010.

⁵ 199. sz. Európa Tanácsi Keretegyezmény a Kulturális Örökség Társadalmi Értékéről. Ford. Fejérdy Tamás. *Műemlékvédelem LIV* (2010) 125–130.

⁶ Gabi Dolff-Bonekämper: *National – Regional – Global. Alte und neue Modelle gesellschaftlicher Erbe Konstruktionen. Acta Historiae Artium XLIX* (2008) 235–241.; Gabi Dolff-Bonekämper: *Nemzeti – regionális – globális? A társadalmi örökségkonstrukciók régi és új modelljei.* Ford. és utószó: Marosi Ernő. *Magyar Szemle 18* (2009) 1/2. 35–50. [A fordító megjegyzései: 48–50.]

⁷ Ld. még: Somorjay Sélysette: *Tendencies in Historic Building Preservation in Hungary Today. Practice, Consequences, responsibility. Acta Historiae Artium XLIX* (2008) 255–264.; a műemlékvédelmi tudományos munka utolsó két évtizedéről készített, friss helyzetkép: *A műemlékvédelem tudományos feladatai és szervezeti keretei* (1990–2010). Összeállította: Haris Andrea. In: *Magyar Műemlékvédelem XV.* Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest 2011. 129–143.

⁸ Lángi József–Mihály Ferenc: *Erdélyi falképek és festett faberendezések 1, 2, 3.* Budapest [2002], 2004, 2006.

⁹ Tamási Judit azóta lemondott elnöki posztjáról. (A szerk.)

¹⁰ Időközben megjelent egy általa összeállított örökségvédelmi – jelentős mértékben műemlékvédelmi – stratégia tervezete is: Tamási Judit: *Hogyan építsünk a múltból jövőt? A kulturális örökség védelme mint állami feladat 2011–...* In: *Magyar Műemlékvédelem XV.* Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest 2011. 145–161.

¹¹ Az utolsó országos jegyzék 1990-ben jelent meg. A teljesen újírt, a korábbiaknál részletesebb, minden objektumot legalább egy fényképpel is bemutató megyei kötetek közül eddig megjelent:

Magyarország műemlékjegyzéke. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, Budapest; *Heves megye.* Szerk. Bardoly István, Haris Andrea. 2005. 176 p.; *Jász–Nagykun–Szolnok megye.* Szerk. Bardoly István, Haris Andrea. 2005. 80 p.; *Nógrád megye.* Összeáll. Borossay Katalin. Szerk. Bardoly István, Haris Andrea. 2005. 136 p.; *Bács–Kiskun megye.* Összeáll. Borossay Katalin. Szerk. Bardoly István, Haris Andrea. 2006. 128 p.; *Komárom–Esztergom megye.* Összeáll. Haris Andrea. Szerk. Bardoly István, Haris Andrea. 2006. 151 p.; *Zala megye.* Összeáll. Nagy Veronika. Szerk. Bardoly István, Haris Andrea. 2006. 128 p.; *Tolna megye.* Összeáll. Csejdy Júlia. Szerk. Lővei Pál. 2006. 136 p.; *Fejér megye.* Összeáll. D. Mezey Alice. Szerk. Bardoly István, Haris Andrea. 2008. 192 p.

ILLYÉS – BARTÓK – ELVIS

1

1982. június 14-én avatták fel Párizsban Bartók Béla szobrát. A Varga Imre készítette bronzszobrot, amelynek több másolata is létezik, Budapest városa ajándékozta Párizs városának abból az alkalomból, hogy ott, a XV. kerületben közterületet neveztek el a magyar zeneszerzőről. Maga Jacques Chirac (előzőleg miniszterelnök, később majd elnök, akkor éppen Párizs főpolgármestere) mondta az ünnepi beszédet, a rá mindig jellemző lendülettel és beleérzéssel. Meghökkenett, emlékszem, hogy milyen hosszan időzött el a *Kossuth-szimfóniánál*, alaposan elemezgetve ezt az akkoriban szinte soha nem játszott művet, amelyet Bartók huszonkét éves korában írt, és amely szenvedélyes magyarságának a kifejeződése kívánt lenni.¹ Remek beszéd volt, csak ámultam, hogy milyen pazar beszédírói vannak Párizs polgármesterének. Harmincan-egyvenen hallgattuk, többnyire magyarok, büszkén, hogy Párizs elismeri Bartók nagyságát.

Egy év sem telt el, amikor, 1983. április 16-án, a *Le Monde*-ből értesültem arról, hogy meghalt Illyés Gyula. A place de la République-on vettem meg a lapot, valamikor kora délután, mentem pár lépést, azután megnéztem a címlapot; ott, az első lapon kezdődött a cikk, amely tudatta, hogy meghalt a nagy magyar költő. Döbbenetes pillanat volt. A döbbenetem kettős. Az első, persze a gyászé, nem gondoltam volna, hogy máris elmegy, hiszen erősnek, nagyon hosszú életre születettnek látszott. A másik viszont a hír helyének szolt,

* Szávai János írását, a kulturális paradigmaváltás gondolataival, vitaindítónak szánjuk. Várjuk a témáról szóló írásokat. (A szerk.)

mert hát hogyan kerül magyar költő neve egy mértékadó politikai világlap első oldalára? Bár a lap hetente egyszer megjelenő irodalmi melléklete, a *Le Monde des Livres* színvonalas, jól tájékozott, valamiképpen szintén mértékadó. Azt hiszem, így visszapillantva még inkább, mint akkor, hogy a kiemelés, a tiszteletadás nem annyira a Párizsban persze jól ismert és nagyra becsült költőnek, drámaírónak, prózaírónak szólt, mint inkább a szellemi jelenségnek, vagy csak egyszerűen: a jelenségnek, az emblematis figurának, aki a hivatalos Magyarországgal szemben a másik Magyarországot jelképezte. És képviselte.

A *Le Monde* cikkének előzménye alighanem François Mitterrand elnök előző évi magyarországi látogatása. Ennek az útnak leglátványosabb pillanata az volt, amikor a francia elnök együtt reggelizett, négy szemközt, Illyés Gyulával. Egyenrangú programként a hivatalos találkozókkal.

Mitterrand ugyanis tudta jól, hogy a szimbolikus helyek és gesztusok nem kevésbé alakítói a történelemnek, mint a nyílt erőszak vagy a hagyományos politika. A trianoni politika örököse meghallgatta a határokon belüli és a határokon kívüli magyarok szószólóját. Konklúzióját, amely feltehetőleg már a reggeli során elhangzott, a nyilvánosság előtt tíz évvel később mondta ki. Eszerint a trianoni béke igazságtalan volt, de következményeinek megváltoztatása, ez 1991-ben hangzik el, éppoly igazságtalan volna.

Párizsban két közterület viseli jeles magyarok nevét, mindkettő muzikusét. Húsz évvel a Square Béla Bartók elnevezése előtt egy X. kerületi tér a Place Franz Liszt nevet kapta.² Budapesten 2011. április 29-én Tarlós István főpolgármester javaslatára közterületet neveztek el a rock királyáról. Az indoklás szerint Elvis Presley 1957. január 6-án, amikor fellépett a CBS televízió legendás vasárnap esti Ed Sullivan show-jában, Magyarország anyagi támogatására hívta fel a 30–35 milliósra becsült nézőközönséget. Elvis karrierje, amely alighanem egyet jelent a rock világrul-

mának kezdetével, 1954-ben indult, és a király nagyjából a magyar forradalommal egy időben vált a 20. századi zene megkerülhetetlen centrumává. Az Elvis Presley park Budapest II. kerületében található, a Margit hídhöz közel, a park növényzete egyelőre nem hasonlítható a Square Béla Bartókéhoz.

2

Illyés Gyula egy olaszországi körút során, 1947. január 4-én a következőket jegyzi fel naplójába: „Tegnap Ungaretti a versfelolvasás után: Amit Bartóktól a zenében, azt hallottam a verse ritmusában.”³ Illyés Gyula *Bartókja*, az életmű egyik fontos darabja, 1955-ben jelent meg.⁴ A nagyszabású vers – látható, hogy tudatosan – Vörösmarty Mihály *Liszt Ferenchez* című 1841-es költeményének a 20. századi párja: alapszituációja azonos a romantikus költő verséével. A költő – mindkét költő – a nép (Vörösmarty olykor a nemzet) nevében szólítja meg a magyarság nagy hírű és mindenütt ismert képviselőjét, tőle vár segítséget, támogatást, útmutatást.

Van-e hangod e beteg hazának / A velőket rázó húrokon? – kezdi Vörösmarty, hogy azután a második strófában még részletesebben kifejtse, miért várna segítséget Liszt Ferenctől, aki a *világ zenésze*, de aki bárhová jusson is, *mindig hű rokon* marad. *Sors és bűneink a százados baj, / Melynek elzsibbasztó súlya nyom; / Ennek láncain élt a csüggedett faj.* Vörösmarty apokaliptikus képet ad a hazáról, de a haza keserves helyzetét, melynek jellemzői a *kihalt vágy* és az *elpártolt remény*, majd talán az egész világban ismert és elismert zenész megváltoztathatja. Lisztől *dalt* vár az őt megszólító költő, *szilaj zenét*, amit a *hírhedett zenész* velőket rázó húrokon szólaltat majd meg. A zenének ezek szerint hatalma van, a zenész megszólaltatta *hang*, a *zengő* vagy *hatalmas* húrokon megszülető *dal* hallatán az *ősök lelke*, mondja a vers, *viasszaszall* az unokákba, s

akkor újra fölébred a honszerelem, *Mely ölelve tartja a jelent.* Illyés Gyula Bartókjának versbeszélője nem a költemény elején, hanem csak a harmadik strófában szólítja meg a *szikár, szigorú* zenészt, a *hű magyart*. Itt helyezi el a költő a Liszt Ferencre vonatkozó legnyíltabb utalást, a *hírhedett* jelzőt, idézőjelben méghozzá, hogy az egy évszázad alatt bekövetkezett jelentésváltozás, vagyis a szó pejoratív jelentésűvé válása, ne hangzohassék félreérthetően. Előtte nagyon határozottan, az első strófa első két sorában, megjelöli a szituációt, vagyis a két oldalt, ha akarjuk, a két tábor: túloldalt a *nekik*, a beszélő oldalán a *nekünk*. S hogy ne legyenek kétségeink a *mi* és az *ők* kilétéről, a második strófa elején megismétli a két kezdő sort. „*Hangzavart!*” Azt! *Ha nekik az, / ami nekünk vigasz!*...

De kik azok, akiknek Bartók zenéje pusztán hangzavar? Utal a költemény nyilvánvalóan a korabeli helyzetre, vagyis az 1950-es évek elejének kultúrpolitikájára, amely igyekezett Bartók életművét a zenei életből kiszorítani, vagy csak részlegesen oda beengedni.⁵ De utal természetesen az értetlenekre is, hiszen a Bartók-jelenség elutasítása már a zeneszerző fellépése óta s azóta is folyamatosan megfigyelhető. A Bartók-zene fogadtatásának kettősségéről olykor maga a komponista is beszámol. 1909-ben például, amikor Berlinben ő maga vezényelte első zenekari *Szvitjét*, a következőket írja tanárának, Thomán Istvánnak: „A hatás afféle volt, mint Pesten a valceré. Két tábor; egyrészt pisszegés, másrészt lelkesedő tapsvihar, 5-szörös kihívás.” Ugyanaznap (január 3-án) Freund Etelkának is hírt ad a koncertről. „A hatás bombaszzerű, szenzációt keltő volt. Nagy opposzió küzdött valamivel nagyobb lelkesedéssel, ami utóvégre 5-6 kihívást eredményezett.”⁶

Időben közelebről véve a példát: naplójában Kertész Imre beszámol egy 2001-es budapesti Boulez–Bartók-konцерtról, pontosabban a maga reakcióiról.⁷ „A koncert folyamán lassan teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy Bartók mindmáig nem vert gyökeret a magyar kultúrában.” De az

ilyesmi, vagyis Bartók gyökértelensége, hogy az ördögbe válhat nyilvánvalóvá egy zenekari hangversenyen? Ráadásul a hirtelen állításra még hirtelen teória is épül. „Magyar gyökerekből táplálkozik, és Magyarországon idegen maradt.” Két állítás: az első, melyet maga Bartók is terjesztett, általánosan elfogadott vélemény, bár vitatható, a második bizonyításra szorulna. Kertész Imre Bartók helyzetét emblematikus mintának tekinti: „csak azt akarom mondani, hogy földönfutó itt mindenki, aki korszerű nyelven korszerű igazságokat árul.”⁸

Pedig mindig is voltak hívei, méghozzá többnyire a legjobbak közül. József Attila 1937-ben – teljesen természetesen, vagy pedig mert imponálni akar – egy Bartók-koncertre invitálja Kozmutza Flórárt, azzal büszkélkedve egyúttal, hogy tud jegyet szerezni.⁹ Illyés Gyula pedig egy korabeli naplójegyzetében arról emlékezik, hogy a Vigadóban, ugyancsak egy Bartók-hangverseny után futott össze József Attilával, akivel akkoriban éppen hűvös volt a viszonya.¹⁰

Az 1955-ös nagyméretű *Bartók*-versben Illyés utal is, rögtön az első strófában, a hangversenyteremre – *ne legyen béke, ne legyen derű / a bearanyozott, a fennen / finom, elzárt zeneteremben, / míg nincs a jaj-sötét szívekben*. S következhet Bartók Béla zenéjének versbeli leírása. A költő a disszonanciát emeli ki ebből a zenéből, majd mindig a tárgyi világból vett képek segítségével. A hegedű, a zongora, a torok mind olyan hangot ad, mint a *Földre hullt / pohár fölcattanó / szitokszava*, vagy mint a *fűrész foga közé szorult / reszelő sikongató jaja*, s ehhez hasonlóan: *egymásra csikorított / vasnak s kőnek szitok- / változatai*. De olykor elvontabban is: *pokolzajt zavaró harci jaj / vagy nem sokkal utána: sikoly*.

Az Illyés-vers Bartók Bélája a népzeneből veszi ihletét, s olyan disszonáns, diszharmonikus muzsikát teremt, mely által *a nép szólal újra – fölségesen*. Ez a sikollyá transzformálódott zene nagyon mélyről jön, s nagyon magasra tart: *volt törvény abban, hogy éppen e nép / lelke mélyéből, aho-*

*vá leszálltál, / hogy épp e mélység még szűk bányatoroka / hang-
tölcserén át küldted a sikolyt föl / a hideg-rideg óriás terembe,
/ melynek csillárjai a csillagok? A nép (ötször fordul elő) az
egyik kulcsszó ebben a versben: tőle indul a nagy zenész, s
később hozzá jut majd vissza.*

A művész, akárcsak a beszélő, a *mi* része, vagyis a *népé*.
A *vágyott* harmóniát (*a rendet, igazit*) csakis az ő segítségével
érhetjük el, *mi emberek*. Az első számú kulcsszó azonban,
természetesen, a *zene*. Eleinte csak kerülgeti a vers a döntő
jelentőségű szót, azután a kilencedik, utolsóelőtti strófában
kétszer is elhangzik, *hogy zene, zene, zene*, majd egy sorozat,
olykor tudatosan ellentmondásos jelző következik, egészen
a strófa végéig, felsorolva, hogy milyen hatással lesz – a
magyarságra? a népre? – ez a *szabadító... káromlással imádkozó, /
... /; ez a sebezve gyógyulást hozó, / jó meghallóit eleve / egy jobb
világba emelő zene – ...*

EGY JÓ PÉLDA: A HÁROM ROMOS HÁZBÓL (VÁR UTCA 3., 5., 7.)

...FELÉPÜLT KORTÁRS MŰVÉSZETI MÚZEUM VESZPRÉMBEN.

A város adta a telket, Vass László cipésmester műgyűjtő a képeket

(Fotó: Hajdú József)

A korszak, amelyből kiutat hozhat a bartóki zene, kifejezhetetlenül keserves. A 20. század nem más, mint büntetés, írja naplójába, az új évet köszöntve, 1950-ben Márai Sándor.¹¹ Ilyés helyzetképe hasonlatos: *Mert olyanokat éltünk meg, amire / ma sincs ige*, mondja a versbeszélő a nyolcadik strófa elején, *amire ma sincs szó*, ismétli meg a végén. De van hozzá zene és van festmény: *Picasso kétorrú hajadonai, / hatlábú ménjei / tudták volna csak eljajongani, / vágatva kinyeríteni, / amit mi elviseltünk, emberek.*

3

De hogyan segíthet meg bennünket Bartók zenéje? A vers kétféle zenéről beszél, az egyik könnyűzene, mely *léha vigaszt / húz a fülembé*, a másik a bartóki zene. A zene hatásának ez a kettőssége már Platónnál megjelenik. Az *Állam* Szókratésze szerint: a zene vagy „jó rendet hoz magával”¹², vagy „folytatja a bűvöletet, idővel egyre jobban megolvasztja és egyre folyékonyabbá teszi, míg végül egészen kiolvasztja, s – mint az inakat – kimetszi az indulatot a lélekből, s ezzel magát puhadárdássá teszi.”¹³ Ilyésnél az egyik oldalon a *hazugul szép ének*, a *kuplé-dal* vagy a *verkli futamok*, a másikon az igazi zene. A kétféle zene kétféleképpen működik: a vers szóhasználata szerint az egyik elfed, a másik felfed. *Mert növeli, ki elfödi a bajt* – mondja ki a hetedik strófa szállóigévé vált sora, míg viszont a másik oldalon ismét megszólíttatik a hol művésznek, hol meg orvosnak aposztrofált Bartók: *Te megbecsülsz azzal, hogy fölfeded, / mi neked fölfedetett, ...* A vers itt ugyanazzal a szópárral él, mint amelyet Martin Heidegger használ a fecsegést a mondással (a logossal) szembeállítva a *Lét és időben*. A fecsegés elfedi, s ezáltal radikálisan eltávolít bennünket a lényegestől. Ezzel szemben, a másik oldalon „a logosz igazléte azt jelenti – fejt ki a filozófus –: a létezőt, amelyről szó van, rejtettségéből kiemelni és mint nem-rej-

tettet láttatni, *felfedni*.¹⁴ Heidegger persze a beszédet, a szót vizsgálja, a *Bartók* viszont a zenét. De Illyésnél, mint másik, hasonló témájú versének címe mondja, a zenének szava van,¹⁵ s a *Bartók*ban is megjelenik a zene szavakban kifejezhető jellege: *Beh más beszéd ez! / Emberi, nem hamis!*

A nagy zenész fölfedi számunkra a jót, a rosszat, az erényt, a bűnt, oly módon méghozzá, hogy közben *mint egyenlőkkel* beszél velünk. A vers *Bartók*jának a muzsikája valahogy úgy működik, mint az arisztotelészi *phobosz* és *eleosz*,¹⁶ amelyek végül a *kathariszsz*hoz vezetnek. *Ím, a példa, hogy ki szépen kimondja / a rettenetet, azzal föl is oldja* vagy az utolsó strófában: *beh különös, beh üdvös írt adsz / azzal, hogy a jaj / siralmát, ami fakadna belőlünk, / de nem fakadhat, mi helyettünk / – kik szív-némaságra születtünk – / kizenged ideged húrjaival!* Hans-Georg Gadamer az *eleosz* jelentését boncolgatva ezt írja: „A német *Jammer* (siralom) szó azért jó ide, mert ez sem csupán a belső állapotot jelenti, hanem annak kifejezését is (a jajpanaszt).¹⁷”

4

Illyés Gyula nagyszabású verse határozott kontúrokkal állít elénk egyfajta *Bartók*-képet. Az a *Bartók* Béla, akivel a vers befogadója találkozik, a néptől jött s a néphez visszatérő *hű magyar*, aki a hazug harmóniát (*elfed*) kerülő disszonáns zenéjével (*fölfed*) képes csodát tenni, s a *baj* és a *jaj* után (a szó ötször fordul elő a versben) *egy jobb világba* emelni bennünket.

A Csalán utcai *Bartók* Emlékházban, *Bartók* 1926 és 1940 közötti otthonában, a második emeleti kiállításon láthatók a zeneszerző egykori bútorai, kevés kivétellel parasztbútorok, melyeket az első erdélyi kutatóútján megismert asztalosmester, Péntek Gugyi Gyula készített. Illyés Gyula tihanyi háza szintén parasztbútorokkal megrakott. Faragott, színesre festett bútorok mindkét helyen, egyenes hátú faragott székek,

melyeken nem igazán kényelmes az ülés, a Csalán utcai házban Bartóknak még a zongorája, egy Bösendorfer előtt is ilyen szék áll. A koncertzongora és a kemény parasztszék párosítása feltehetőleg nem Bartók Béla, hanem a kiállítás rendezőjének a leleménye, de ez az együttes találó lelemény: a szék Bartók népi vonzalmait, a Bösendorfer a klasszikus zenei hagyományhoz való szerves kapcsolódását jelzi.

Bartók 1903 szeptemberében a németországi Gmundenből édesanyjának küldött levelében a következőket írja. „Kell, hogy minden ember, midőn férfiúvá fejlődött, megállapítsa, minő ideális cél érdekében akar küzdeni, hogy eszerint alakítsa egész munkálkodásának, minden cselekedetének mineműségét. Én részemről egész életemben minden téren mindenkor és minden módon egy célt fogok szolgálni: a magyar nemzet és a magyar haza ügyét.”¹⁸ Ha végigtekintünk Bartók Béla pályáján, akkor világosan kirajzolódik előttünk tevékenységének hármas irányultsága: az első az előadóművészi karrier, a második a zeneszerzés, a harmadik pedig, 1907-től fogva, a népzene gyűjtése és tudományos feldolgozása. Zongoraművészi karrierje 1899-ben kezdődik, s töretlenül folytatódik egészen az amerikai emigrációig. A Zeneakadémiára is a zongora tanszak tanáraként került be 1906-ben. Zeneszerzői munkája természetesen mindenkor központi helyet kapott életében. De a népzene, mely szenvedélyesen érdekelte, legalább olyan fontos volt számára, mint a másik kettő. Thomas Mann-nak, aki 1937-ben budapesti látogatásakor a lakásán keresi föl, nem a saját zenéjéről beszél, holott abban az évben született a nagyszerű *Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre*, hanem népzenei felvételeket forgat le az írónak és feleségének.¹⁹ Amerikai emigrációja is a népzene-kutatás jegyében kezdődik, alig koncertezik, a zeneszerzést félreteszi, s minden energiáját a Columbia egyetemen (ahol Visiting Professornak nevezik ki) kapott ideiglenes feladatára összpontosítja; Milman Parry szerb és horvát felvételeit jegyzi le és rendezti sajtó alá 1941 és 1943 között.

Bartók zsenialitása nyilvánvalóan zeneszerzői munkásságában nyilvánul meg elsősorban; jelentős, mint zongorista, de azért csak egy a sok közül, jelentős, mint folklorista, de a szűk szakmán kívül ez a tevékenysége csak keveseket érdekel. Mint zeneszerző viszont kétségkívül a 20. század egyik legnagyobbja, ha nem a legnagyobbja. A kérdés mármost az, hogy műveinek meghatározó eleme-e a népzene (ez esetben nemcsak a magyar, hanem a szomszéd népek zenéje is), vagy pedig ez az életmű lényegileg „a zenetörténet nagy hagyományaiból, az egykorú zeneművészet egyetemes fejlődésének szerves részeként *bontakozott ki*”.²⁰

Thomas Mann, amikor a *Doktor Faustus*ban megírja a 20. század nagy (fiktív) zeneszerzőjét, Adrian Leverkühnt, akkor főleg Arnold Schönberg figurájából és zeneszerzői módszeréből, az atonalitásból indul ki. A *Doktor Faustus* keletkezéséből tudjuk, Thomas Mann, amerikai évei alatt, gyakran konzultált Theodor Adornóval és magával Schönberggel, hogy minél hitelesebben formálhassa meg Leverkühn alakját. Bartók viszont egyáltalában nem került a látókörébe. Talán nem is tudta, hogy akkor már Amerikában él ő is.

Egy 1931-es előadásában, amely *A parasztzene hatása az újabb műzenére* címet viseli, Bartók nagyon pontosan meghatározza, hogy mi a különbség a két nagy modern zeneszerzői áramlat között. A parasztzene, amelyet – a városi népzeneétől eltérően – esztétikai szempontból magasrendűnek minősít, többféle módon is meghatározhatja a modern zeneszerző műveit. Lehetséges, hogy a komponista csak kísérettel látja el a kölcsönvett zenét, elképzelt, hogy csak mottónak használja, a harmadik lehetőség pedig – itt Igor Sztravinszkij a példája –, ha a zeneszerző maga talál ki egy olyan témát, amelynek jellege megegyezik a parasztzene szellemével.²¹ A tematika azonban, mármint a népzene, csak viszonylagosan fontos. Bár egy tekintetben mégis az, mert a népzene, mint idézet, alapvetően tonális jellegű, tehát nem fér össze az atonális, a dodekafon zenével.

A negyedik variáció – az érett zeneszerző ars poeticája szerint – mindkét forrásból merít. „Nem az a fontos, hogy milyen származású témát dolgozunk fel – mondja előadásában Bartók Béla –, hanem hogy hogyan dolgozzuk fel azt. És később: a megformálás a tulajdonképpeni alkotás... az igazi tehetség erőpróbája. Ezért mondhatjuk: a népi zenének csak akkor van művészi jelentősége, ha nagy formáló tehetség kezén tud a magasabb műzenébe áthatolni és arra hatni.”²² Előadása elején Bartók fel is sorolja azokat a szerzőket, akik nagy formáló tehetségek, s felhasználtak műveikben népi témákat: Bach és Beethoven kezdi a sort, következik azután Chopin, Liszt, Muszorgszkij, Dvořak, Grieg és Smetana.

A közvetlenül népzenei ihletésű művek eszerint utóbb fokozatosan átadják helyüket azon kompozícióknak, amelyek az életmű csúcsát jelentik. De a népzene azok legtöbbszörén is nyomot hagyott. Ha az amerikai éveket tekintjük, a *Concertóban* is, az 1945-ös *III. zongoraversenyben* is megszólal a klasszicista struktúrán belül egy-egy magyar dallam. A *Concerto nagyzenekarra* negyedik tételében a *Szép vagy, gyönyörű vagy, Magyarország* átigazított dallama²³, a zongoraverseny harmadik tételében pedig „egy magyar népi táncdallam változata” szólal meg. Bónis Ferenc szerint arról a népdalról van szó, melynek szövege pontosan ráillik Bartók akkori állapotára. *Jaj Istenem, minek élek, / Ha a semmitől is félek. / Száraz levél megszörrenik, / Bennem a vér meghidegszik.*²⁴

5

A nagy magyar zenészeket igazán emberi kvalitásuk miatt szerettem meg és tiszteltem elsősorban – mondja Illyés 1967-ben. – Tulajdonképpen Bartókról írt versemben is a zeneszerző karakterét, az emberi mivoltát akartam bemutatni, mert hisz a zenei képességét távolról és nem szakértőként tudom csak követni.²⁵

1952-ben, amikor Márai Sándor Bartók példáját felhozta, mint az életében nem kellően becsült, de halála után teljességgel elismert művészet²⁶, akkorra Bartók zenéje már véglegesen és mindenütt meghódította a hangversenytermeket. A művészet világában Bartók Béla a legelismertebb, a legkiemelkedőbb magyar.

Olyan alkotó ugyanakkor, akinél semmi szükség a szerző és a közéleti-köznapi ember szétválasztására, Bartóknál a homo aestheticus és a homo ethicus egy és ugyanaz. Ahogyan szeretjük. Bartók magyar, népi forrásból merít, de nemcsak a magyarból, hanem a szomszéd népek zenéjéből is. Bartók elutasítja, nagyon élesen még hozzá, a totalitarizmust. Bartók ikon, a legjobb, amit a magyarság a világnak, s egyúttal saját magának adhat. Ahogyan Illyés Gyula költeménye is sugallja.

Minden nemzetnek szüksége van ikonokra, vagy Karl Jaspers szavával, laikus szentekre, akikhez igazodni lehet, akik eligazítanak a sűrű, sötétlő erdőben, ahol járunk, példának felmutathatók, egyrészt a magunk számára, másrészt akkor, amikor a nemzet külföldi képét próbáljuk alakítgatni. Bartók Béla ilyen lehetett volna, a vers is lényegileg erről beszél. De Bartók nem lett nemzeti ikon, bár 1955-ben talán még lehetett volna. Van ugyan Bartók Rádió, ötvenként Liszt-Bartók-zongoraversenyt (olykor csak Liszt-versenyt) rendeznek Budapesten, és a zeneszerző képmása fölkerült 1983-ban az 1000 forintos bankókra, igaz, mindössze másfél évtizedre, mert 1998-ban már Mátyás király váltotta. De iga-zi kultusza nincsen.

Hogy miért? Alighanem azért, mert az 1955 óta eltelt évtizedekben megváltozott a zene fogalma. Ami összetartozott: a fölfedésre hivatott irodalom, képzőművészet, zene, az időközben szétvált. Ami Bartóknál a *népies műzene*, Illyés Gyula versében a *kuplé-dal*, a *verkli futamok*, vagy ha régebbi példát akarunk, Thomas Mann *Varázshegyében* a tüdőbetegeket mulattató fúvószene, amely annyira nem tetszik Settembrininek, az Elvis óta fokozatosan átadta helyét a rockból kiinduló és ki-

terebélyesedő, az egész földkerekséget hangzásvilágába záró, a technikát fölhasználó és a technikát meghatározó zenének, amely ma már a fölfedő irodalom kísérőjeként és társaként él közöttünk. A magyar irodalom derékhada, a legigényesebbek is, ebben a hangzásvilágban keresik referenciáikat. A ma domináns zenei világ sokszor elegyíti, legalábbis szándéka szerint, a népzene, a dzsessz, vagy akár a komolyzenét; így lett például az Esterházy Péter által 2010-ben Aegon társdíjasnak jelölt Lukács Miklós cimbalmos az eredeti komolyzenészből a magyar etnodzsessz kiemelkedő alakjává, mintegy ellenkező irányú utat bejárva, mint a Bartók-kortárs, a városi műzenétől, vagyis a cigányzenekartól Bachig és Sztravinszkijig eljutott Rácz Aladár. Temesi Ferenc most megjelent *Bartók-regényét*²⁷ is Lukács, azután Dresch Mihály szaxofonos, és a Török Ádám-féle minitrió (önmeghatározása szerint „a magyar progresszív rock-blues egyik legismertebb és legsikeresebb együttese”) fellépése harangozza be, mintha Bartók legfőbb érdeme az volna, hogy – más szerzőkkel ellentétben – betagozható az írók által is legitimált új zenei világba. És ekként talán megmenthető.

Íroniával átjárt világunkban pedig mindennél nagyobb szükségünk volna követhető mintákra, nagy teljesítményt fölmutató, hiteles személyiségekre. Bartók Bélára azonban már aligha számíthatunk. Akkor pedig, első látásra, nem marad más, mint a nevesincs Megasztár. De marad azért talán más is. Bartók félig parodisztikus, de az ironia megfordítása után szívből fakadó *Szép vagy, gyönyörű vagy, Magyarország* (a torz és az ideális), és Illyés Gyula versének kulcsmondata: *Mert növeli, ki elfödi a bajt.*

SZÁVAI JÁNOS

Jegyzetek

¹ Illyés Gyula hasonlóan látja Bartók alakját. *Bartók nekem a győztes szenvedély* – jegyzi föl 1973 februárjában. *Élete végéig az a szenvedélyes magyar maradt, akiként Kossuth-rajongó fiatalkorában, ifjan figyelmet akart kelteni az iránt, amire az életét tette.* Illyés Gyula: *Naplójegyzetek, 1973–74*, Budapest, Szépirodalmi, 1990. 57.

² Van még az említetteken kívül egy Rue de Budapest és egy Place de Budapest, mindkettő Párizs IX. kerületében.

³ Illyés Gyula: *Naplójegyzetek, 1946–1960*. Budapest, Szépirodalmi, 1987. 167.

⁴ A versidézetek Illyés Gyula: *Hűtlen jövő*. Válogatott versek. Válogatta Csoóri Sándor. Budapest, Nap Kiadó, 2002; és *Vörösmarty Mihály összes költeményei*, Bp., Osiris, 1998. c. kötetekből valók.

⁵ Illyés a naplójában 1973. február 12-én ki is mondja: *A vers csak szögtöréssel szól Bartókról; igazából a személyi kultusz idejéről beszél. Magukra is vették.* *Naplójegyzetek, 1973–74*. 97.

⁶ *Bartók Béla levelei*. Sajtó alá rendezte Demény János, Budapest, Művelt Nép, 1951. 87.

⁷ Kertész Imre: *Mentés másként*, Budapest, Magvető, 2011. 182.

⁸ Kertész Imre i. m. 129.

⁹ Illyés Gyuláné: *József Attila utolsó hónapjairól*, Budapest, Szépirodalmi, 1987. 117–118.

¹⁰ I. m. 118.

¹¹ Márai Sándor: *A teljes Napló, 1950–51.*, Budapest, Helikon, 2009. 7.

¹² Platón: *Állam*. In: *Összes művei II.*, Budapest, Európa, 1984. 188.

¹³ I. m. 212.

¹⁴ Martin Heidegger: *Lét és idő*, Ford. Vajda Mihály et al., Budapest, Osiris, 2007. 50. Az eredetiben *Verdecken (elfed)* és *Entdecken (felfed)*.

¹⁵ *A zene szava* először az *Új versek* c. 1961-es kötetben (Budapest, Szépirodalmi) jelent meg, vagyis ez a vers későbbi, mint az 1955-ös *Bartók*.

¹⁶ Sarkady János fordításában *félelem és részvét*. Arisztotelész: *Poétika*, Szeged, Lazi, 2004. 16.

¹⁷ Hans-Georg Gadamer: *Igazság és módszer*. Ford. Bonyhai Gábor, Budapest, Osiris, 2003. 161.

¹⁸ Idézi Újfalussy József: *Bartók Béla*, In: Szabolcsi Bence–Tóth Aladár: *Zenei lexikon, Budapest, Zeneműkiadó, 1965. 159.*

¹⁹ Thomas Mann levele Demény Jánosnak. Közli dr. Kovách Géza a *Nyugati Jelenben*, 2003. április 26–27.

²⁰ Újfalussy i. m. 166.

²¹ Illyés Gyulának hasonlóképpen Igor Sztravinszkij a hivatkozási pontja. *Sztravinszkij legvadabbnak, azaz legmerészebbnek ható zenéje tele volt ismerős elemekkel, s ezek szinte kézen fogták a tájékozatlant. Igor Sztravinszkij zenéje éppúgy a parasztdalokból, a nép művészetéből merített ihletet, irányt, mondjuk bátorítást, mint a század elején annyi nagy alkotó költő és regényíró is Európa sok táján.* Illyés Gyula: *Kedves lemezeim*. In: *A költő felel*, Budapest, Szépirodalmi, 1986. 263–264. Az idézett szöveg egy 1967-es rádiófelvétel lejegyzése.

²² Bartók Béla: *Mi a népzene?* www.mek.oszk.hu/05200/05222/gmbartok0005.html

²³ Itt egy sokat vitatott átvételről, vagy inkább újraírásról van szó, ugyanis az idézett dallam nem népzene, hanem városi műzene, pontosabban Vincze Zsigmond és Kulinyi Ernő 1922-es *A hamburgi menyasszony* c. operettjének egy dala. Ezt az akkoriban népszerűvé vált dalt írja újra, metrumváltásokkal, román kolindadallamok ritmusképletét alkalmazva Bartók. A téma részletező összefoglalása: Stachó László: *Szép vagy, gyönyörű vagy... Magyarország*. In: *Muzsika*, 2006. május.

²⁴ Bónis Ferenc: *Ötvenegy kommentár Bartók amerikai élet-képeihez*. *Hitel*, 2006. szeptember. 63–64.

²⁵ Illyés Gyula: *A költő felel*. 265.

²⁶ Márai Sándor: *A teljes Napló, 1952–1953*, Budapest, Helikon, 2009.

²⁷ Temesi Ferenc: *Bartók*. Budapest, Alexandra, 2012.

VERS

ILLYÉS GYULA: BARTÓK

„Hangzavart”? – Azt! Ha nekik az,
ami nekünk vigasz!
Azt! Földre hullt
pohár fölcattanó
szitok-szavát, fűrészfoga közé szorult
reszelő sikongató
jaját tanulja hegedű
s éneklő gége – ne legyen béke, ne legyen derű
a bearanyozott, a fenn
finom, elzárt zeneteremben,
míg nincs a jaj-sötét szivekben!

„Hangzavart”! Azt! Ha nekik az,
ami nekünk vigasz,
hogyan van, van lelke még
a „nép”-nek, él a „nép”
s hangot ad! Egymásra csikorított
vasnak s kőnek szitok-
változatait bár a zongora
s a torok fölhangolt húrjaira,
ha így adatik csak vallania
a létnek a maga zord igazát,
mert épp e „hangzavar”,
e pokolzajt zavaró harci jaj
kiált
harmóniát!

Mert éppen ez a jaj kiált
 mennyi hazugul szép éneken át –
 a sorshoz, hogy harmóniát,
 rendet, igazit vagy belevész a világ;
 belevész a világ, ha nem
 a nép szólal újra – fölségesen!

Szikár, szigorú zenész, hű magyar
 (mint annyi társaid közt – „hirhedett”)
 volt törvény abban, hogy éppen e nép
 lelke mélyéből, ahová leszálltál,
 hogy épp e mélység még szűk bányatorka
 hangtölcséréen át küldted a sikolyt föl
 a hideg-rideg óriás terembe,
 melynek csillárjai a csillagok?

Bánatomat sérti, ki léha vigaszt
 húz a fülembé;
 anyánk a halott – a bucsúzó ne
 kuplé-dal zengje;
 hazák vesztek el – ki meri siratni
 verkli futamokkal?
 Van-e remény még emberi fajunkban? –
 ha ez a gond s némán küzd már az ész,
 te szólalj,
 szigorú, szilaj, „agresszív” nagy zenész,
 hogy – mégis! – okunk van
 remélni s élni!

S jogunk van
 – hisz halandók s életadók vagyunk –
 mindazzal szembenézni,
 mit elkerülni ugysem tudhatunk.

Mert növeli, ki elfödi a bajt.

Lehetett, de már nem lehet,
hogy befogott füllel és eltakart
szemmel tartsanak, ha pusztít a förgeteg
s majd szidjanak: nem segítettetek!

Te megbecsülsz azzal, hogy fölfeded,
mi neked fölfedetett,
a jót, a rosszat, az erényt, a bűnt –
te bennünket növesztel, azzal,
hogy mint egyenlőkkel beszélsz velünk.
Ez – ez vigasztal!
Beh más beszéd ez!
Emberi, nem hamis!
A joggal erőt ad a legzordabbhoz is:
a kétségbeeséshez.

Köszönet érte,
az erőért a győzelem-vevéshez
a poklon is.
Ím, a vég, mely előre visz.
Ím, a példa, hogy ki szépen kimondja
a rettenetet, azzal föl is oldja.
Ím, a nagy lélek válasza a létre
s a művésze, hogy megérte
poklot szenvednie.
Mert olyanokat éltünk meg, amire
ma sincs ige.

Picasso kétorrú hajadonai,
hatlábú ménjei
tudták volna csak eljajongani,
vágatva kinyeríteni,
amit mi elviseltünk, emberek,
amit nem érthet, aki nem érte meg,
amire ma sincs szó s tán az nem is lehet már,

csak zene, zene, zene, olyan, mint a tietek,
példamutató nagy ikerpár,
zene csak, zene csak, zene,
a bányamély ős hevével tele,
a „nép jövő dalával” álmodó
s diadalára ápoló,
úgy szabadító, hogy a börtön
falát is földig romboló,
az ígért üdvért, itt e földön,
káromlással imádkozó,
oltárdöntéssel áldozó,
sebezve gyógyulást hozó,
jó meghallóit eleve
egy jobb világba emelő zene –

Dolgozz, jó orvos, ki nem andalítasz;
ki muzsikád ujjaival
tapintva lelkünk, mind oda tapintasz,
ahol a baj
s beh különös, beh üdvös írt adsz
azzal, hogy a jaj
siralmát, ami fakadna belőlünk,
de nem fakadhat, mi helyettünk
– kik szív-némaságra születünk –
kizenged ideged húrjaival!

1955

A BÚCSÚZÓ KÖLTŐ JELENLÉTE

Nagy Gáspár posztumusz kötete, a *Sárfelirat* versei alapján a költő búcsújáról kellene szólnom. Ehhez azonban a búcsúzás alanyáról, a költőről kell először valamit mondanom, meg kell határozni, ki is volt az a férfiú, akinek utolsó verseit áttekintve azzal próbálkozom, hogy összefoglaljam, miként nézett szembe az életének távlatot adó elmúlással.

Ezért a magam Nagy Gáspár-képével kezdem, előrebocsátva, hogy abban sok fölöttébb szubjektív vonás is lesz. Nemcsak azért, mert költőről valójában nem is lehet objektívan beszélni, hanem mert – mint annyi más szerencsés társamat – engem is hosszas kapcsolat kötött hozzá: először a kora hetvenes években, debreceni egyetemi éveim elején, tehát majd négy évtizede találkozhattam vele. Rögvest hozzá kell tennem ehhez azt is, hogy barátjának nem merem magam nevezni. Akkor talán megtenném, ha élne, de így komolyan veszem Szabó Dezső intését, akitől tudjuk, a költő sírján dudva és barátok teremnek. Annyit azonban le kell szögezmem: a kapcsolat természete baráti volt, de térben és időben ezernyi oka volt annak, hogy a köznapi értelemben vett barátkozás elmaradt. Az okok között az idő hiányán túl egyfajta szemérem is volt. De a sok dedikáció, elmélyült vagy éppen könnyed beszélgetés emléke ezt a kapcsolatot így is máig elevenné teszi.

Első találkozásunk idején Nagy Gáspár versei sorozatban jelentek meg az *Alföldben*. Akkoriban nem volt szokás, hogy pályakezdő költők munkáit ilyen, határozott állásfoglalást jelentő megnyilvánulásban adja közre egy folyóirat. Roppant intenzív indulás volt az övé, és ezt néhány évvel ifjabb kortársaként nemcsak örömmel láttuk, hanem valamiféle megfoghatatlan biztatást is éreztünk e tényben. Ezt az érzést már akkor erősítette, hogy érezkelhettük azt a mély emberi és irodalmi barátságot, amely az akkor oktatói pályáját kezdő, oly sokunkra nagy szellemi és erkölcsi hatást tevő, ugyancsak kortársunknak éreztett Görömbei Andrással kötötte össze. Az ő barátságuk akkor azt az utólag nem mindenben igazolható elképzelést erősítette bennünk, miszerint az igazi irodalom több,

mint irodalom, és hogy *csak* az az igazi költészet, amelyiknek a tétje nagyobb, mint a versek. Amiben van igazság, de azt abszolútnak tekinteni persze túlzás. Utólag nehéz eldönteni, hogy mi volt vonzóbb: az irodalom vagy az irodalmon túli tét. Hogy ez utóbbi nem volt csekély, azt nemcsak a kortársi és baráti irodalomkritika érzékelte, de egy másfajta figyelem is.

„A BRFK [Budapesti Rendőr-főkapitányság] III/III osztály adatai szerint [Nagy Gáspár] alaposan gyanúsítható ellenséges írói tevékenység kifejtésével, antimarxista nézetek terjesztésével, ellenséges célzatú illegális csoportok létrehozásával. Tevékenysége népköztársaságunk államrendje ellen irányul, elsősorban ideológiai és kulturális területen a fellazító politikában nyilvánul meg.” – idézte Görömbei András egy valahai szerzőtől, aki nem csekély érzékenységgel fogalmazta meg a maga állásából fakadó álláspontját.

A megállapítás ugyan alapvetően pontosan tükröz egy helyzetet, mégis minden elemében hamis. Ezt alighanem a szöveg szerzője is tudta. Ha ugyanis a megfogalmazott vádak tényszerűen bizonyíthatóak lettek volna, akkor Nagy Gáspár bíróság elé kerül, és igen súlyos büntetés vár rá. Rákosiék fénykorában egy ilyen tartalmú vádirat legalább két pontja önmagában is halálos ítéletet vonhatott maga után, nem szólva a megemlített „ellenséges célú illegális csoportok” résztvevőinek kiosztható, nem csekély büntetési tételekről.

A szöveg záró mondata azonban rögvest visszavesz a megelőző kijelentés súlyából. A „fellazító politika” a kor ideológiai és hatósági tolvajnyelvében kifejezetten azt az elsődlegesen a hidegháború korszakának vége felé kialakított nyugati politikát jelentette, amely a bolsevista rendszerek megdöntése helyett azok eróziójának gyorsítását célozta. Ennek folytán a fellazítóra semmilyen konkrét cselekmény nem bizonyítható, megnyilvánulásainak dinamikája, sugallata alkalmas arra, hogy gyöngítse a rendszer alapjait. Ekkoriban a Kádár-rendszer eresztékei már önmagukban is előregedőben voltak. Így aztán a hatóság a verbális fogcsattogatás ellenére is tudomásul vette, hogy a lázítás más, mint a lazítás.

Ám a fenti szöveg fogalmazója ettől függetlenül jól érzékelte, hogy Nagy Gáspár szelíd költészete mögött a hatalmi berendezkedés radikális elvetése húzódik meg. És ha a költő illegális sejteket nem is szervezett, a költészetének csoportképző ereje volt. Általa találkozhattak össze akik hasonlóan éreztek, gondolkod-

tak. Vagyis Nagy Gáspár verseinek költészetén túli jelentésük volt, ahogy az irodalom is határozott közéleti tartalmakat közvetített, bizonyos összefüggésben kvázi-politikai jelentést kapott. Nemcsak a III/III-asok, hanem a civilek számára is. Vagyis az éber szolgálatos megfigyelők okkal vették észre, hogy a dolgok az ő szempontjukból veszélyes fordulatot vettek. Nagy Gáspár versei (de, maradjunk Debrecenben, Görömbei András vagy éppen Tamás Attila némely órái) sokunk számára az irodalmat akkoriban közéleti, politikai, nemzeti, erkölcsi önmegvalósítás-pótlékká is tették, amely megfoghatatlanságában a hétköznapokban engedélyezettnél magasabb, bár nem ajándékba adott szabadságfokot biztosító térséget jelentett. Nem igazi szabadságot, de mégis olyan próbapályát, ahol meg lehetett próbálkozni a szabadságért folytatott harccal. Az akkori világ megosztottságában, ahol a *mi* és az *ők* fogalma, számomra legalábbis, nagyon világosan elvált egymástól, a kapcsolat Nagy Gáspárral azonnal a hivatalos elvárásokkal szemben egy másfajta értékrend alternatíváját jelentette, amely mellé állni felszabadító élmény volt. És nem kevesen álltak itt: Nagy László, Csoóri ugyanezt jelentette, de hasonlót éreztünk pl. Pilinszky vagy Weöres Sándor verseit olvasva is, annak ellenére, hogy az ő „alternativitásuk” egészen másként működött.

Az évek múltak, a rendszer csendesesen kókadózott, a szellemi kapcsolatok rögzültek, jártuk a magunk útját. Nagy Gáspár írta a verseit, ütközött olykor a hatalommal, csendesesen működött a „mi” és az „ők” (vagy „azok”?) megosztottsága.

Nagy Gáspárral e szerkezeten belül volt még külön okunk is a szolidaritásra: akkoriban kevesen viseltük ezt a napkeleti bölcsek egyikétől kölcsönzött nevet. Pszichológiailag bizonyított tény, hogy az ilyesféle névazonosság mással nem igazolható pozitív előítéletet kelt az emberekben. Ezt mi a szakma megerősítése nélkül is éreztük, igaz, hogy az összetartozás-érzetet más tényezők is megerősítették. Mindenesetre rendre el is játszottunk azzal a nem túl igényes szójáttékkal, hogy pártot alapítunk. Ha mást nem is, de Gás-párt, sőt *Gáspártot*. (A *tulipánt-tulipántot* népi kifejezés mintájára.)

Ez idő tájt úgy gondoltam, és azóta is így látom, hogy Nagy Gáspár számára a kezdetektől kezdve nem igazán az irodalom, nem a költészet volt a világon a legfontosabb dolog. De ebben az összefüggésben nem kell feltétlenül és főleg nem kizárólagosan politikai tartalmakra gondolni. A politika csak (csak?) annyiban

fontos, hogy esetenként az igazság felé vezető úton a legdurvább akadály. Ám ha valaki így gondolkodik irodalomról és költészetről, akkor az nem igazán „irodalmi költő”, és ez recepcióját is meghatározza.

Nem hiszem, hogy Nagy Gáspár valaha azt gondolta volna, hogy ő „az úr, a vers csak cifra szolgál”. Nem gondolhatta, és nem mondhatta, mert mélyen megélt katolikus hite okán tudta, hogy Úr csak egy van, és a költő, meg a versei örüljenek, ha Őt szolgálják. Ennek, a saját személyiséget ugyan le nem fokozó, de az egyéni lét korlátait, esetlegességét is látó hitnek meghatározó szerepe lett költői látásmódjában. Elsősorban azzal a világlátással, hogy az ember a maga egyediségében, egyedi példány voltában is egy nagy egész része. Része a világ kozmikus rendjének, a földi létnek, az emberiségnek, nemzetének – és az e helyzetéből következő alázat nélkül még önmagáig sem juthat el.

Nagy Gáspár irodalmi pályaképében kifejeződő életútja eszerint alakult. A rendre elszoruló torkú kortársak között ő rendkívül termékenynek bizonyult. Ennek egyik oka az volt, hogy köznapi és szellemi élete eseményeire reflektálva (talán csak Juhász Gyulához hasonlítható gyakorisággal) nagyon sok, hagyományosan alkalminak mondható verset írt. Nem menekült egy konstruált világba, arról írt, ami körülvette. Akár egy olimpiaközvetítésben látott tornászlanýról (lásd: *Szaltószabadság*, vagyis: *Csak nézem Olga Korbutot*), vagy írókról, költőkről, művész- és másféle barátokról, mesterekről, cimborákról, családról, a család krónikájáról. Ezek a versek, bár alkalmakhoz kötődtek, korántsem voltak esetlegesek. Olyan történésekhez, emberekhez, eseményekhez kapcsolódtak, melyek valamilyen módon belső életének részeivé váltak, ahova viszont csakis értékrendjének szűrőjén keresztül juthattak. Vagyis, miközben önmagának, lírai énjének az irodalomban szokásostól eltérően nem tulajdonított meghatározó jelentőséget, mégis minden szava, metaforája, sora személyiségéből nőtt ki. A verseiben megjelenő *alkalom* pedig maga volt az élet, az ő élete, az alkalmi versek pedig az élete margójára írt glosszák.

Azt hiszem, hogy Nagy Gáspár tökéletesen tisztában volt költészete természetével. Sohasem akart a szó irodalmias értelmében *nagy* költő lenni. Nem a hírt, a költői dicsőséget kereste, hanem a maga üdvösségének útját. A katolicizmusban nagyon fontos szerepe van az életszentség fogalmának, amely nem nagy tettekben,

különleges teljesítményekben, mártírumban mutatkozik meg, hanem a mindannyiunk számára elérhető tökéletesedésben, az emberben meglévő isten-képmás keresésében, megmutatásában. Az irodalomkritika, esztétika ezt a fogalmat nem ismeri, bár például valami hasonlóra Mikszáth utal egy kis írásában, amelyben arról tűnődik, hogy a nemzeti irodalmakban nem a korszakot nyitó, iskolát teremtő, született zsenik szerepe a döntő, hanem a kismestereké, a derékhadé, amelyek irodalmi kultúrát teremtenek. Például azt hozza, hogy ha Shakespeare szerbnek születik, és valami csoda folytán így is megteremti életművét, attól a szerb irodalom ugyanott tartana, ahol akkor (tehát Mikszáth idejében) tartott.

Nagy Gáspár nem akarta újjáteremteni a magyar költészetet, ellenben költői életszentséget hordozva, maradandó értékeket teremtvé kultúrát épített. Verskultúrát is, hiszen annak a népi hagyománynak volt a folytatója, amelynek már nem a parasztság, nem az irodalmi folklorizmus volt a tartalma, hanem a közösségi gondolkodás, a nemzeti örökség folytatása, a magunk értékeihez való hűség – mai nyelvünkön, bárki számára befogadhatóan. És ezzel az eszközrendszerrel olyan történeti, erkölcsi, metafizikai tartalmakat jelenített meg, amelyek eleve politikai jelentést is kaptak. Ezt a jelentést nem értelmezői magyarázták bele, hanem ő kényszerült rá, hogy végső soron és esetenként politikai tartalmakat jelenítsen meg. Ezek mindennapi önbecsülésünk megőrzéséhez elengedhetetlenül szükségesek voltak. Mert a költészetnek ugyan nem feladata a politizálás, de nem mondhat le az igazságról. És ha egy közösséget a hatalom hazugságra kényszerít, akkor az e közösséghez tartozó költőnek elemi kötelessége igazat írni. Nagy Gáspár ezt a feladatot magától értetődő hősiességgel vállalta. Költészetének művészi mérlegét ezért nehéz tisztességgel megvonni: mert tudatosan volt egyszerűen több és kevesebb, mint pusztán irodalom.

Mi sem mutatja ezt pontosabban, mint az, hogy legismertebb versének, verseinek elemi erejét a politikum adja. Ezáltal lett nemzedékének legismertebb költője. Azt, hogy valaki ilyesmit írt le, hogy *„egyszer majd el kell temetNI / és nekünk nem szabad feledNI / a gyilkosokat néven nevezNI”* – olyanok is hallották, akik iskolai tanulmányaik végeztével többé egyetlen verset sem olvastak...

Aztán eljött az itt említett temetés ideje, némely gyilkosok megnevezése – de az a *társadalmi* katarzis elmaradt, amit a *vers* olvasói annak idején megélték. Ez a hiány már maga is egy kis halál volt.

És elveszett az a megtalált és megszenvedett szerep, amelyben a diktatúra világában a költő szél ellenében is tudott vitorlázni. Posztumusz kötetében Csoóri Sándor betegágya mellől tudósítva (*Éjjel a megváltó hó*) számol be Nagy Gáspár a költőbarát gondolatairól, arról a kínról, amibe bele kellett betegednie: „a szenvedés gyökerét kereste / amikor azt mondta: a diktatúrát / a tiltásokat el lehetett ép lélekkel viselni / de ezt az elmúlt tizenöt évet... / az árulások csalódások hegyláncai alatt / össze lehet roskadni...”

Arról nem ír, mit jelent, ha nemcsak barátnak hitt szövetségesek válnak árulóvá, hanem az ellenfelek is. Van annál rosszabb, hogy meghitt társak köpenyegük fordítását követően idegenek lesznek: az, ha valahai ellenfelek csak úgy, tényleges változás nélkül egyszer csak küzdőtársaknak mutatják magukat. Az ilyen győzelem rosszabb a vereségnél, mert visszamenőlegesen vonja kétségbe a harc és az áldozatok értelmét.

Azt hiszem, hogy röviden így tudom összefoglalni annak a költőnek világát, lényét, gondolkodását, akinek posztumusz kötet kapcsán a búcsújáról szerettem volna szólni. De ez a kötet nem a búcsúzása: talán néhány sor van benne, ami erre utal, az is tény-megállapítás. Ezt a könyvet nem lehet odailleszteni a magyar „halálköltészet” hagyományához, a közelmúlt olyan elköszönéseéhez, mint amilyen Petri György vagy Orbán Ottóé volt.

Nagy Gáspár búcsújában az a főemelő, hogy nem búcsúzkodik. Sőt: ő búcsúztat, ahogyan annyiszor. A maga halálával keveset foglalkozik. Igaz, posztumusz kötetében nemcsak az utolsó év versei kaptak helyet, az az év már fizikailag sem nagyon tette lehetővé, hogy sokat írjon, a könyvben jó néhány korábban született (néhány szoros kivétellel), kötetben meg nem jelent költemény olvasható.

Egészében a *Sárfelirat* világa nem különbözik a költő más kötetététől. Témái, nálam szorgalmasabb vagy ráértőbb ember talán ki is tudná számolni, nagyjából ugyanúgy szóródnak, mint más kötetekben. Szerelem, búcsúztatók, közéleti és más aktualitások, politikum és – mondhatnám természetesen, sorsának kötelezettségét teljesítve – 1956 amelynek fél évszázados jubileuma közelgett. Néhány kép a gyermekkorból, a szülőfalu világából, azzal az elemző pontossággal, amely olyan nagy sikert hozott a *Halászóembert* közreadó Oravecz Imrének. Egészében véve, ha a kötet élén, a cím alatt nem állna ott, hogy posztumusz versek, ha nem intene erre a fekete előzéklap és a könyvjelző, akkor nem sok okunk lenne,

hogy e könyvben a búcsú motívumát keressük. A címet is utólagos, máshonnan való szomorú tudásunk értelmezeti ebben az összefüggésben, noha az maga nagyon is illik a költő metaforateremtő nyelvi játékosságához, gondoljunk pl. csak a *Mosolyelágazásra* vagy a *Szabadrabokra*. És ha a versek hangütését nézzük, a *Tudom, nagy nyári délután lesz* sokkal inkább mutatkozhatna halálközeli kötetnek, mint a *Sárfelirat*. Ha Nagy Gáspár búcsújáról, az életről való leszakadást vizsgáló verseiről, azok gondolatiságáról, metafizikájáról általában akarnék (egyszer talán még akarok is) értekezni, akkor nem ez a kötet volna a kiindulópontom, sokkal inkább a halála előtt egy évtizeddel született verseinek világa. Egyébként emlékszem is egy akkoriban, a *Kortárs* szerkesztőségének bejáratában állva folytatott hosszas beszélgetésünkre. Arról beszélt, hogy rettenetes hónapokat él: majd minden héten érkezik egy-egy gyászír. Ebből az időszakból való az a verse, amelyből nem állom meg, hogy legalább ennyit ne idézzek: „*Naponta jönnek rossz jelek / barbár és szelíd figyelmeztetések / hogy nem vagyunk halhatatlanok – / mindegyikünk vénen s akár fiatalon / már a végső szörny torkában ragyog.*” Szívem szerint idézném tovább is. De annak érzékeltetésére ennyi is elég, hogy lássuk: a halál akkor is alkalmas költői téma, ha nincs még túl közel. (Igaz, mindig nagyon közel van.)

Az említett „szelíd figyelmeztetések” nagyon is szigorúak: barátok, neves és névtelen, közeli és távolibb ismerősök halála. A másoké, akiknek elvesztése nemcsak mindennapos hiányt jelent. És, ahogyan azt annyian megírták, a saját halálánál, ami után már nem fáj semmi, nagyobb hiány, amit mások elvesztésével él meg az ember. (Igaz, ez a sok veszteség készíti fel saját halálára is.) Nagy Gáspárnak országnyi baráti köre volt: ráértett erre a III/III-as jelentés empátiás szövegezője, amikor valaha egyenesen illegális csoportok létrehozójaként mutatta be. Ha jogilag nem is állt így a helyzet, az embereket összehozó, világképükben, vágyaikban rokon egyénekből a belé vett bizalomban egyéjszervező ereje sokak barátjává tette: így sokakat veszített el, majd sokak veszítették el őt is.

A halál élménye amúgy Nagy Gáspár költészetében a kezdetektől jelen volt, ahogyan az olyan, gondolkozásmódjának hagyományait még őrző közösségben, mint amelyben ő is felnőtt, a halál természetes része volt a mindennapoknak. Ugyanezt sugallta a keresztény gondolkodás is. De a korai versekben a halál mégis inkább általános tényező, nem közvetlen fenyegetés. A fordulópontot

Nagy Gáspár költészetében e téren az a sokszor megírt megrendülés hozta, amely Kormos István halálát követte. Kormosról tudjuk, hogy mind emberi, mind költői-irodalmi értelemben meghatározó szerepet játszott Nagy Gáspár pályájának formálódásában. Hirtelen halála ugyanilyen hatást gyakorolt egyik legfontosabb emberi élménye, a halálélmény alakulásában is: a sokkoló veszteség feldolgozásában Kormos filozófiája, kesernyés életszeretetének síron túli sugárzása is segített neki. Az élet mulékonyságának természetességét már tudomásul vette addigra, de Kormos arra is figyelmeztette, hogy „minden nap ajándék”. Nemcsak az élet vége felé, hanem már akkor is, amikor az ember még nem fordult evilági pályája célegyenesébe...

Kormosnak ez a tanítása az utolsó év verseiben is megjelenik, így a kötetet nyitó H betűvel jelölt költemények első darabjában is: „*Amióta tudván tudom a sorsom / hallgatólagosan egyezséget kötöttem / a Halál angyalával (vagy ördögével) / ő nem említi a nevem /s én sem beszélek róla senkinek*” – kezdődik ez a vers. Érdeemes volna alaposan végigelemezni, de csak egyetlen fordulatára hívom fel a figyelmet. „*Tudván tudom*” mondja sorsáról, ami egyfelől azt jelenti: az az ismeret, amelyet betegsége diagnosztizálásával kapott, nem volt új számára, csak hirtelen különös aktualitást nyert. Másfelől a konkrét betegség kimenetelével kapcsolatosan sem voltak illúziói: ami nem jelentette, hogy ne akart volna meggyógyulni. Egészében azonban nem a vég, hanem letagadhatatlanul és így *várhatóan* közeli időpontja volt számára új ebben a helyzetben.

Sokan emlékezhetünk arra a 2006 májusi napra, amikor éppen Németh László első egészalakos szobrának avatóján lett rosszul. Utána napokig, talán hetekig aggódva vártuk a kórházi híreket. Eközben úgy tűnt, és ezt a *Sárfelirat* versei is megerősítik, hogy csak egyvalaki maradt nyugodt: az, akinek hátralévő ideje volt a tét. Ebből a tartásból sugárzott az a fölény, amellyel a hívő ember kiszolgáltatottságában is sorsa ura marad.

Mert hiszen „tudván tudva” nem volt már sok kiszabott idejéből. És ennek jegyében is tudott úgy élni, olyan méltósággal, mint tette egész életében. Az maradt, aki volt, ekkor is ugyanolyan tiszta szívvel siratta el az előresietőket, mint hosszú évtizedeken át. Mert a mások halála veszteség, fájdalom – a hívő ember saját halála azonban egy másfajta, teljesebb létbe való átmenet. Ezért nem elmúlásról, hanem (el)válásról beszél a H sorozat 10. versében. A *válás* első

jelentése szerint *élők* elszakadása: van, aki még marad, és van, aki már egy másik életbe kezd. Aki nem értené rögvest, annak el is magyarázza: „...a megválást gyakorlod / és csak erre a semmiségre / maradt gondod / hogy átkelj átérj / oda ahová / kezdettől készülődteél”.

Nem kellene ennek kifejezésére nagy szavak: nagy hit kell. Az élettől való megválás csak annak ilyen egyszerű, aki számára bizonyosság Jézus biztatása: „*Atyám házában sok hely van, ha nem úgy volna, megmondtam volna, hiszen azért megyek, hogy helyet készítssek nektek.*”

Ez is egy külön kutatási téma lehetne: az evangéliumi utalások Nagy Gáspár költészetében. Ezeknek a természetessége a legszembeötlőbb: olyan maguktól értetődően jelennek meg, mint az anyanyelv legegyszerűbb kifejezései. Így lesz német fordítójából „a magyar irodalom szolgálóleánya”, így jelenik meg sok helyen a hálótívum, amely nemcsak az emberhalász apostolokra, nemcsak az őskeresztények Krisztus-szimbólum halára, hanem az irodalomban önálló életet nyert jelképre is utal (gondoljunk először József Attilára, Pilinszkyre). De félreérthetetlen a *H (8)*-ban is: „*Szakadatlan lengnek, / ringnak a hálók: / Oldani? Kötni? / Bezárni? Kinyitni? / Szakadatlan... a hálók: / drága kötelmek.*”

Ezekben a versekben összeér az Evangélium, annak nyelvteremtő és a magyar nyelvet is termékenyítő ereje – és az, ahogy mindez az irodalomba épült. Így jelenik meg a utalásokban, ajánlásokban Dsida és Kosztolányi, egy gyermeki hitet őrző és egy szabadgondolkozóból az Úrhoz hajló költő.

Azt hihetnénk, hogy a halni készülő a búcsúzást vagy a hagyatkozást tekinti végső feladatának. Ez a kötet, csak ismételni tudom, nem ezt mutatja. Persze, a közhelyek ereje hatalmas: mi sem kézenfekvőbb, mint az, hogy rávetítjük ezt az értelmezést egy posztumusz kötetre. Így minden gyermekkorára való emlékezést, minden társadalmi, történeti üzenetet hordozó vers egy lehetséges testamentum részeként kap értelmet. De e megoldás választása előtt gondoljuk meg: minden valamirevaló vers végső összefoglalás, és mint ilyen, az elmúlással szembeszegülő monumentum. Ezért indokolatlannak tartom, hogy a búcsú gondolatának túlzottan nagy jelentőséget tulajdonítsunk a búcsú idején született versek értelmezésekor. Ha nem tudnánk, amit tudunk, hogy milyen kötet van a kezünkben, aligha gondolhatnánk, hogy valamiféle végső összegezés tanúi vagyunk, hogy elmúláson túli palackpostának tekintsünk verseket. És

akkor egyszerűen olvasnánk őket, és tetszenének, vagy elégedetlenkednénk, vitatkozni akarnánk velük. És hatásuk alatt akár arra is biztatnánk a pályája zenitjére jutott, de még nem őszikéire, hanem a nagy összefoglalásra készülő költőt, hogy csak folytassa gyermek-kora emlékeinek versbe töltését, hogy bátran kísérletezzon a különös hangulatú, üzenetű politikai apokrifek írásával, és így tovább. Tennék ezt azért, mert ez a sokféle vers, a maga természetes alakulásával nem a halálközeli létről, hanem a pusztuláson, sérüléseken, a mindennapi halálokon diadalmaskodó életről szól.

GRÓH GÁSPÁR

NEMZET ÉS EMLÉKEZET

Pócza Kálmán könyve nagy segítséget jelent a tájékozódni kívánó közönség számára abban, hogy felfedezhessék: az emlékezetpolitika máshol is kényes pont. Ráadásul a nemzeti emlékezet kérdéseiben a számunkra nemcsak gazdaságilag, de szellemi értelemben is meghatározó Németország meg hasonlottsága kísértetiesen emlékeztet a hazai vitákra. A közös történelmi múlt miatt a viták alapkérdései hasonlóak: bűnös-e a társadalom vagy nem bűnös? Értelmezhető-e, használható-e egyáltalán a szó hagyományos értelmében vett *nemzet* fogalma, vagy pedig teljes újradefiniálásra van szükség?

Megalapozottnak tűnő vélekedés, miszerint az emberi lét egyik meghatározó jellemzője a hosszú távú memória, az emlékezet. Valamennyi emberi közösség, sőt emberi kapcsolat alapvető meghatározója (az érzelmi és az érdekezésszerűságon túl) a közös élmények birtoklása, illetve azok értelmezése. Egy nemzet önmagáról alkotott képének, identitásának talán legmeghatározóbb alkotóeleme, hogy hogyan gondolkodik a közös élményekről, a közös tapasztalatokról, a közös múltról. A kiindulóponton túl az eredetmitoszok jelölik ki ugyanis azt a hozzávetőleges keretet is, amelyen belül a nemzet értelmezni tudja viszonyát a külvilággal, és a legfontosabb kérdésre, a „miértre” válaszokat tud adni. Ebből a szempontból tekintve a történetírás története nemcsak egyszerűen gondolkodás-történet, hanem a nemzeti sorskérdésekre adható (illetve adandó)

válaszok története is. Így a történetírás néha szorosabban, néha pedig lazábban, de mindenképpen kötődik a politikához. Nem véletlen tehát a könyv címében szereplő „emlékezetpolitika” kifejezés. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a történetírás elszakadna a tudományos módszerektől – nem is szakadhat, hiszen a múltbeli valósághoz való lehetőség szerinti hűség a legbiztosabb módja annak, hogy a közösség a megfelelő válaszok irányában induljon.

A szerző a fentiek tekintetében logikailag vitatható állítást tesz, amelyet érdemes közelebbről is szemügyre venni. „A politikai nyilvánosság a kilencvenes években nem ahhoz járult hozzá, hogy a tudósok a legalapvetőbb rankei módszertant (forráskritika) megőrizve újrafogalmazzák a tudományosság kritériumait, hanem arra törekedett, hogy a tudomány a nyilvánosság kritériumait (új információ; provokativitás; botrány; személyes motivációk kutatása; könnyen érthető, monokauzális magyarázatok) vegye át. A szakma a kilencvenes évek közepén-végén megjelenő amerikai botránykönyveket (Goldhagen, Finkelstein) egységesen »kiátkozta«, mivel azok a látszat ellenére nem feleltek meg a szakma által bevett kritériumoknak.” A német–amerikai történeti kérdéseket csak a partvonal mellől ismerve, az egyébként igen gazdag bibliográfiát segítségül hívva, hogy egyrészt Goldhagen *Hitler készséges hóhérai*, és Norman Finkelstein *A holokauszt-ipar* című könyveiről van szó. A két könyv teljesen eltérő szempontból íródott: Goldhagen jószereivel a teljes németység a tömeggyilkosságokban nemcsak tevőleges, de akaratlagos részvételét próbálta bizonyítani, míg Finkelstein a másik oldalról, a németségtől a holokauszt címén alaptalanul kiszarolt pénzekről írt. A második könyv nemzetközi vihart kavart, s az, hogy a német történetész-céh igényeinek nem felelt meg, nem csoda: hiszen nem szigorúan vett történelemkönyvről van szó, hanem egy olyan tényfeltáró munkáról, amely inkább riportkönyv, mint történeti mű. A Goldhagen-könyv kapcsán folytatott vita azonban mélyebben érintette a német közvéleményt, és benne a történetész szakmát is. A németység egészének bűnössége fokozatosan épült be az egész európai és az amerikai köztudatba, akár az olyan filmek keresztül is, mint a *Piszkos tizenkettő* vagy a *Becstelen brigantik* (amely utóbbi abszurditása, képregényszerűsége nem nyilvánvaló mindenki számára). Hogy ez a német történeti gondolkodásban is mély nyomokat hagyott, azt mutatja, hogy a vitában jószereivel egy történetész, Ernst Nolte magányos küzdelemre kényszerült, illetve

a legjobban a Wehrmacht-kiállítás kapcsán kibontakozott vita. Két nem német történésznek kellett rámutatni a kiállítás fonákjaira, és a tudományosság szempontjainak teljes semmibe vételére. Van benne valamiféle keserű ironia, hogy amikor a második világháborús Nagy Szövetség nemcsak szétesett, hanem egyes résztvevői meg is szűntek, a német közvélemény egy olyan narratívát fogadott el vitaképesnek, amely a nemzeti létet alapjaiban kérdőjelezi meg. Ez részben a történetírás hibája is, hiszen ahogy a könyv szerzője is megállapítja, a „hatvannyolcasok” céljai közé a nemzeti mítoszokat romboló társadalomkritika, nem pedig egy pozitív kollektív identitás kialakítása tartozott.

A másik fontos kérdés a nyelv. Itt nem is arra az ismeretleméltetnek nevezhető problémára gondolok, hogy egyáltalán a jelenkori nyelv képes-e leírni a múltat, hanem arra, amit a szerző a „*linguistic turn*” fogalmával definiál. A könyv szerint Németországban nem ment végbe, pontosabban „Németországban alig érezhető hatással volt a történetírásra”. Megállapítható viszont, hogy Magyarországon egy másfajta *linguistic turn* a mai napig várat magára: a marxista történetírás nyelvezete, fogalmi rendszere még mindig uralja az egyetemi tankönyveket. Ismét csak a szerző megállapítására kell felhívni a figyelmet, amely részben a hazai helyzetet is tükrözi. Az említett fogalmi-nyelvi készlet használói lényegében a történelem vége felől magyarázzák a történelmet, társadalmi utópiák és absztrakt fogalmak alapján ítélik meg a múlt (és a jelen) felett.

Mindenesetre a könyv szerzője nagy feladatra vállalkozott. A történetírás történetének kutatása nehéz kihívás. A szerző bemutatja az elmúlt két évszázad német történetírását, és nem különböző jelzőkkel illeti a történetírókat (mint ahogy az akár itt-honi tankönyvekben olvasható: „haladáselvű”, „antiklerikális”, „nacionalista”), hanem engedi, hogy maguk a történetírók beszéljenek. Mindezt történeti kontextusba ágyazva teszi, így tehát az olvasó lépésről lépésre figyelemmel tudja követni a németek önmagukról alkotott képének változását.

Ebből a szempontból különös fontosságra tesz szert a könyvborítón látható, a német romantikát idéző kép (Horváth Krisztián festménye). Furcsa, vékony fagyökerekkel itt-ott összekötött hasadékok egy havas, téli erdőben. A borító mintegy szimbolizálja azt a jelenséget, amely a könyv lapjain is felbukkan – azt, amely a hazai közéletben gyakran bunkósbotként jelenik meg: a megosztottságot.

Gyakran elfelejtjük, hogy számos európai országban is megvolt az a szellemi kettősség, amelyet itthon a kádári néprfrontos egység örökösei borzalomnak láttatnak. Gondoljunk Oroszországban a zavadnyikok és a szlavofilok vitájára, vagy a két Franciaország létezésére. És valóban, a történet eleje valószínűleg valahol Franciaországhoz, 1789-hez kapcsolódik. Nem véletlen, hogy a német történetírás megalapozását a könyv szerzője is a francia háborúk utáni korszakhoz kapcsolja. A 19. század első harmadától, Ranke munkássága nyomán bontakozott ki a német történetírás első és sokáig uralkodó paradigmája, amelyet csak az 1945-ben észlelt nemzeti katasztrófa kérdőjelezett meg.

A „megosztottság” félrevezető fogalom: egyrészt alapkérdésekben, nehéz döntési helyzetekben, majd az emlékezet kezelésében lennie kell egy nemzeti minimumnak, de amíg ez kikristályosodik, a „megosztottság” vitái mutatják a közösség összetartozását, azt, hogy a közös dolgokat valakik rendezni akarják. Így a német történészvita is jelentős, rendezetlen kérdéseket hozott a felszínre. Hasonlóság áll fent itt Magyarország viszonylatában is: átfogó történészvita még nem volt, de viták igenis voltak. Emlékezzünk csak a „felszabadítás vagy megszállás” kérdéskörére, vagy egyes személyekhez kapcsolódó vitákra (pl. Kisbarnaki Farkas Ferenc rehabilitációja). Ezek a kisebb viták lényegében ugyanazokat az alapkérdéseket járták körbe. A két legnagyobb horderejű vita itthon kétségtelenül a sokáig parázként lappangó '56-os vita volt. („Kinek a forradalma?”), majd a Terror Háza Múzeum megnyitása kapcsán elemi erővel kirobbanó, többéves harc. Ebben a tekintetben a magyar közvélemény és a szakma jobban vizsgázott: a vitát kirobbantó Nolte szinte teljesen magára maradt, bár a vita utáni rendeződés – talán a Wehrmacht-kiállítás polarizáló hatásának is köszönhetően – elindult. Póca a történészvita három fő kérdését a következőképpen látja: „1. A kommunista és náci diktatúra közötti kauzalitás kérdése. 2. A kommunista és náci diktatúrák összehasonlításának lehetőségessége és szükségessége. 3. Egy pozitív nemzeti öntudat kialakításának lehetőségessége és szükségessége.” (70.) Az, hogy ezekben valamiféle rendeződés elindult, a történelemről folytatott németországi közbeszédet csak felületesen ismerők számára mindenképpen megnyugtató közlés. Aktuális áthallásai vannak egy korábbi német történészvitának, amelyet Martin Broszat módszertani útkeresésnek szánt eredetileg. Ennek lényege a

mikrotörténet-írás és a generalista megközelítés közötti különbségek. Az egyéni élethelyzetek vizsgálata és az egyes döntések morális értékelése a jelenlegi „ügynökvita”, azaz a magyar állambiztonsági múlt rendezése kapcsán kétségtelenül fel kell hogy merüljön.

A könyv erőssége éppen az, ami látszólagos gyengesége: az, hogy nem rövid és tömör – azaz áttekinthető. Nem fóliáns méretű, a tudományosság kritériumait sokszorosan túlteljesítő munka, amiben el lehetne veszni, hanem ahogy a szerző talán felesleges szerénységgel megjegyzi: „kismonográfia”. Ha valaki rövid úton és gyorsan tájékozódni akar a német történetírás változásairól, állapotáról, akkor a könyv friss szemlélete és érthető stílusa nyomán megteheti. Így tisztább képet nyerhet a máig élő, kétféle interpretációról és a köztük húzódó, egyelőre áthidalhatatlan árokról.

(Pócza Kálmán: *Emlékezetpolitika. Múltfeldolgozás és történelemtudomány Németországban. Budapest, Attraktor Kiadó, 2011. 125 o.*)

MÁTHÉ ÁRON

EGYHÁZI ÉS POLITIKAI HATÁRVIDÉKEK

A rendszerváltás zűrzavaros idejének eszmei kavargásában sokszor és sokféle formában vált a közbeszéd tárgyává az egyház és a politika kapcsolatának kívánatos vagy éppen kerülendő milyensége. A szocializmus évei után a magyar társadalom egy része valósággal rácsodálkozott arra a lehetőségre, hogy a politika ne elenséget lásson a történelmi egyházakban; támaszkodjon munkájukra és kétezer éves tapasztalatukra. Majd nagyon rövid idő alatt a lehetőségeknek ez a résnyire megnyíló gazdag tárháza többféle nézetet is képviselő véleményformáló tekintélyek hatására ismét bezárult, legalábbis látszólag. A baloldali médiumok a világnézeti semlegesség fontosságát harsogták, az egyházat a templom falai közé akarták szorítani, és hamarosan megjelent a „hívek tartsák el az egyházakat” vélekedés is, amellyel az agóniája előtt álló liberális párt tíz éven keresztül rendszeresen végighaknizta a baloldali és kereskedelmi sajtót – véletlenül éppen az egyszázalékos adófelajánlások idején. A sors iróniája, hogy a konzervatív kormányzat

kósza ötlete ellen – „a pártokat tartsák el a tagjaik” – éppen azok a levitézlett egykori liberális politikusok ágáltak a leginkább a közelmúltban, akik éveken keresztül az egyházak költségvetési finanszírozásának megszüntetését követelték.

Ez már a múlt, az viszont a jelenünk része, hogy a félbemaradt rendszerváltozás ezernyi sarkalatos kérdéséhez hasonlóan az egyház társadalomban betöltött szerepéről sem lett nemhogy bármiféle konszenzus, de még a legalapvetőbb problémák felvetése sem történt meg. Igaz, nem ez az egyetlen ilyen terület: a legtöbb és legfélelmetesebb „csontváz” ugyanis a látszattal ellentétben nem a gazdasági ruhásszekrényből esik a fejünkre, bár a pénzscapok részleges elzárásával átrendezett terep már a kormányváltás előtt félelmekkel töltötte el a baloldali megmondóembereket.

Sokkal mélyebb problémák láthatók a kulturális kánon tekintetében. A kibeszéletlenség szinte hétről hétre, hónapról hónapra új hullámokkal görgeti maga előtt a magyar rendszerváltás megoldatlan problémáit. Az irodalmi vagy a művészeti élet politikai szándékoknak megfelelő kánonjának érinthetatlensége vagy a magyar történelem értelmezési kereteinek megváltoztatása most már menetrendszerűen válik a közbeszéd részévé. Az alaptörvény preambuluma, a nemzeti alaptanterv által akár csak ajánlott (!) irodalom kérdése, Nyíró József – végakarátának megfelelő – szülőföldjén történő újratemetetősége (!) mind-mind hatalmas, országos viharokat kavaráó problémákká váltak. Sőt, húsz évvel a rendszerváltás után még 1956 megítélésével kapcsolatban sincs egyetértés, és nemhogy a bűnösök valódi elszámoltatása nem történt meg, de még csak a pártérdemek miatt osztott kiemelt nyugdíjak megnyirbálására is 2012-ig kellett várni.

Valami ugyanis megállt, elmaradt a kilencvenes években. És bármilyen különös vagy hihetetlen, de 2012-ben a hazai könyvtárosok levelezőlistájukon azon vitatkoznak, hogy egyáltalán odaadhatók-e az olvasóknak Szabó Dezső művei – ami másképpen megfogalmazva azt jelenti körülbelül, nem kellene-e betiltani, hogy senki ne férjen hozzá. A pedagógusok egy része tiltakozik az ellen, hogy Wass Albertet akár csak megemlítsék az irodalomórákon, a történelemtanárok közül pedig sokan úgy vélik, hogy, mivel Horthy fasizmusba sodorta az országot, hiba lenne a Trianon utáni gazdasági konszolidációt a féldiktatórikus rendszer eredményének elfogadni. Hazai és külföldi aggódók sajnálatukat

fejezik ki a magyarországi Horthy-kultusz erősödése miatt – ami-re egyébként néhány provinciális jelenség, emléktábla, kisméretű szobor a bizonyíték. A *Népszava* publicistája a *Székelly himnusz*on gúnyolódik, a nemrég elhunyt kiváló zenetörténész, Dobszay László jogos kritikát megfogalmazó glosszáját csonkán és pontatlanul idézve. Mindez azt mutatja, hogy a Magyarországra záporozó támadások után ocsúdó társadalom lassanként felhajtja a szőnyegét, hogy kitakarítsa az évtizedek alatt odasöpört szemetet. Egyelőre azonban csak a por száll.

Nincs ez másként a történelmi egyházaknak a társadalommal és a kormányzattal való kapcsolatának területén sem. Rengeteg elméleti és gyakorlati alapon megfogalmazott cikk, tanulmány, könyv foglalkozott az elmúlt húsz évben ezzel a kérdéssel. A törésvonalak jól láthatóvá váltak, kialakult egy markáns szocialista, liberális és egy jobboldali gyakorlat. Mindezek ellenére a legkevésbé sem rendeződött – mert talán teljes egészében sohasem rendeződhet a kérdés. A szakrális és a profán világ ugyanis minden szétválasztási törekvés ellenére átjárják egymást, még ha ezt sokan tagadják is. A szekuláris tendenciákat részben elutasító keresztény hívők a válást nem a hétköznapi élet vagy az ünnep egy részének tekintik, hanem a teljes emberi valóságnak. Ezért képtelenség a kereszténységet visszaszorítani a templomok falai közé vagy a sekrestyébe.

És hogy mennyire rendezetlen ez a kérdés, azt a közelmúlt számtalan eseménye is jól mutatja. Nem különösebben meglepő a baloldali pártoknak a történelmi egyházak hitelességét kikezdeni akaró szándéka, amely azonban a politika és vallás sokszor hirdetett elválasztásának igényével ellentétes. Az MSZP-ből történt távozásával a politika peremvidékére szorult Gyurcsány Ferenc érdekköréhez tartozó Egymillióan a Magyar Sajtószabadságért facebook-csoport azért írt nyílt levelet Erdő Péter bíborosnak, hogy határolódjon el a Kereszténydemokrata Néppárt Prohászka Ottokárral kapcsolatos állásfoglalásától. Vagyis egy politikai kezdeményezés arra buzdított, hogy a magyarországi katolikus egyház feje, az esztergomi érsek határolódjon el egy politikai párttól. Az érv pedig az, hogy a KDNP nagyra értékeli az 1927-ben elhunyt székesfehérvári megyéspüspök életét, akit a *milla* antiszemitának és lényegében protofasisztának, az új egyházi törvény alapján épp hogy csak elfogadott hitipari kezdeményezés, a Hit Gyülekezete *Hetek* című lapja hungaristának tart. Vajon a nyílt levél törvény-

telen „határátlépés”, vagy csak a politikai homokozó megmosolyogtató jelensége, amikor az egyik erő a másikat akarja lejáratni a tanár bácsi előtt? Esetleg a szokásos (akár még biblikus előzményekkel is rendelkező) csapda: ha a bíboros elhatárolódik, gyengíti a keresztény (?) jobboldalt, ha nem, hitelteleníti saját magát, főként az Élet Menetén mondott beszédét.

És vajon mondhatja-e a politika, hogy tegyék ezt vagy azt a történelmi egyházak? Bizonyos szinten biztosan, hiszen a törvénykező hatalom által megalkotott jogszabályok jelentik az egyházak működési kereteit; ez másként nem is lenne lehetséges. De azt, hogy határolódjanak el valamitől – vagy éppen álljanak oda valami mellé –, nem túl szerencsés kérni. Még akkor sem, ha az egész nemzet szempontjából fontos dologról van szó. Kovács Zoltán sokat bírált kommunikációs államtitkár egyik látványos kudarcba fulladó próbálkozása az volt, hogy levélben kérte fel a történelmi egyházak vezetőit: június 4-én, a nemzeti összetartozás napján húzzák meg a harangokat. A három nagy történelmi egyház vezetője, Erdő Péter bíboros, Bölcskei Gusztáv püspök és Gáncs Péter elnök-püspök visszautasította a kezdeményezést, arra való hivatkozással, hogy a harangok istentiszteleti alkalmakkor, illetve liturgikus rendhez kapcsolódóan szólnak.

Az eset némi zavarodottságot keltett mind a politika köreiből, mind a hívek között. Sokféle mégiscsak harangoztak, hiszen a történelmi egyházak vezetői nem tiltották meg templomaikban a harangozást, csupán annak a politika nyomására történő központi elrendelésétől zárkóztak el. Úgy látszik, a határokat – jobb- és baloldalon egyaránt, de az egyházak részéről is – még tanulni kell.

FÁY ZOLTÁN

VÁLSÁGLENYOMATOK

Az idei filmszemlén szerepelt két filmösszeállítás. A TT Film-műhely fikciós rövidfilmekből készítette a *Magyarország 2011-et*, a Magyar Dokumentumfilm-rendezők Egyesülete pedig a *Töredékek 2010–11-et*, amely lényegében dokumentumfilmtervek, be nem fejezett filmek részleteiből állt össze. Kizárt dolog, hogy a két

műhely egyeztetett volna, mégis mindkettő bevallott célja az volt, hogy figyelmeztessenek a filmszakma tarthatatlan helyzetére. Voltak, lehetek persze más szándékok is, de azokról később szólnék.

A *Magyarország 2011* rendezői többségükben a rendszerváltás után feltűnt fiatalok, de szolidaritásból azért jelen vannak a „nagy öregek” közül is néhányan. Különös, de a rendezők mindannyian alulteljesítenek önmagukhoz képest. A legkevésbé talán Kocsis Ágnes, aki megható hajléktalantörténetét a tőle megszokott érzékenységgel, szigorúsággal, pontos karakterekkel jeleníti meg. S az ő története legalább fedi a címet, mert a hajléktalanokat érintő, vitatható rendelet valóban 2011-ben vagy 2010-ben készült. Pálfi György eredeti látásmódja, szarkasztikus humora most is működik. Ha filmet nem lehet csinálni, hát elkészíti a főcímet, áthallásokkal, beszélő nevekkal. Jeles András azonban gondolatfutamával egyszerűen átbújt a léc alatt.

Hogy ilyen brutális formában mi az aktualitása Mészáros Márta, a rendező által legalább fél tucatszor feldolgozott anyaság utáni vágy és csecsemőgyilkosság motívumának, azt meg nem mondom. A Moszkva tér ugyan 2010-ben lett Széll Kálmán tér, de Török Ferenc filmje mégis olcsó, harsányan elfogult politikai poén. A téren nap mint nap átvonuló elesett emberek képeit Orbán Viktor beszéd-részleteivel poentírozza. Adódik a kérdés: szociális érzékenységét, a magyar társadalomért való aggodását ugyan miért nem fejezte ki az elmúlt években forgatott játékfilmjeiben – *Isztambul*, *Overnight* – a rendező? Azok miért voltak amolyan „euro-pudingok” – Andrzej Wajda kifejezése a koprodukciós filmekre –, amelyekben jelzésértékűen sem jelentek meg az itt és most gondjai?

Kérdésem volna Jancsó Miklóshoz is, aki etüdjét az Illatos úton forgatta, és azt mondja: „Itt nem forgatni, ordítani kéne.” Ugyan miért nem ordított az elmúlt évtizedekben, amikor egyik blódlíjét a másik után forgatta? Az a valóban vérlázító telep ott áll ötven éve. Ugyan miért nem kérdezte sem Medgyessy Pétertől, sem Gyurcsány Ferentől, hogy „Uraim, Önök mit hazudnak itten?” Miért hagyta, hogy a magyar filmgyártást a bankok kezére játsszák és lenullázzák?

Ráadásul mindez Tarr Béla égisze alatt zajlik. Nos, ez a legszomorúbb, hiszen ki ne tudná jobban, mint Tarr Béla, hogy amiket itt vetítenek – kevés kivétellel –, nem filmek. Hogy egy amatőr filmszemlén többségüket maga is kizsúrizné? Kilóg a lóláb vagy inkább a kecskeláb, mint Forgács Péter minősíthetetlen dolgozatá-

ban. „A szabad film is lehet rossz” – írja a *Népszabadság* cikkírója, s ez egyszer egyetérttek vele. Nem is írtam volna a *Magyarország 2011-ről*, mert annyira ízlésem és szemléletem ellen való, ha nincs alkalmam ugyanitt vetítve látni a *Töredékek 2010–11-et*. A dokumentumfilm-kezdemények, részletek ugyanis anélkül, hogy ezt ráírnák a filmre, annyi felelősségérzetet, aggodást, alázatot mutatnak az ország sorsa iránt, hogy még inkább aláhúzzák a másik hamisságát, felületességét, végső soron felelőtlenységét.

A MADE megszerkeszthette, megszőrthette volna szigorúbban is a filmeket. Kevesebb több lett volna, bár érthető a szándék: megmutatni, mennyi minden vár megvalósításra a műhelyben. A lényeg, hogy vannak felejthetetlen percek. Dénes Gábor szervátültetésre váró, élni akaró fiatalasszonya akár egész estés dokumentumdráma lehetne. Mohi Sándor táborozó cigánygyerekei, Gulyás János a vörösiszap-katasztrófában hirtelen felnőtté vált gyerekei, Kisfaludy András uzsorásokkal szembeszálló polgármestere mind-mind megfilmesítésért kiáltó sorsok, s mind tükrözik, hogy miben élünk, milyen gondokkal küszködünk Magyarországon. Nem 2011-ben, de legalább két évtizede, amióta nem tudunk, nem tudunk élni a szabadsággal. De kíváncsvá tesznek a többiek is. Dékány István megszállott amatőr filmesének élete vagy Péterffy András filmje Szóts Istvánról éppúgy megérdemelné, hogy elkészülhessen, mint Siflis Zoltánnak a szerbiai bombázások alatt rögzített, de máig be nem fejezett filmje. S ami nagyon fontos, bár mindkettő a gyengébb anyagokhoz sorolandó, hogy a MADE felvette a szólásszabadság melletti tüntetést s az Élőlánc Magyarországért demonstrációt is. Mert mindkettő Magyarországon történt 2010–11-ben. Nézve az összeállítást, a néző arra gondol, minden támogatást meg kellene adni, hogy dokumentumfilmek készülhessenek és juthassanak el a nézőkhöz. Döbbenetes a különbség a két összeállítás szemlélete között; hogy mennyi a „meg nem gondolt gondolat” az elsőben és mennyi a felelősség és az alázat a másodikban.

Talán mert a kultúráról és a hazáról nem lehet választási ciklusokban gondolkodni. Érvényesen biztosan nem.

TÓTH KLÁRA

A GYŐR-KISMEGYERI ISTENI IRGALMASSÁG BENCÉS TEMPLOMA

Négy és fél éves kemény munka nyomán, melyet Bartók Ferenc OSB, a templom plébánosa vezetett, elkészült Győr-Kismegyer, Győr déli elővárosának, kertvárosának temploma. A pannonhalmi főapátsághoz tartozik, Várszegi Asztrik főapát 2011. szeptemberben szentelte fel. A megyeri kis temető szélén, Napóleon 1809-ben vívott győztes csatájának hadszínteréhez és az ott emelt emlékműhöz is közel épült fel a 19. század óta ott álló kis kápolna mellett. Ez a kápolna a híveket már nem tudta befogadni, ezért volt szükség az új templomra.

Amikor ennek fényképét megláttam, azonnal elhatároztam, hogy meg kell nézmem. Már a homlokzat monumentális pilléreinek diszkrét aszimmetriája, nemkülönben a templom épülettömegének szokatlan méretei-arányai érdekes-értékes megoldásra utaltak. Úgy érzem, hogy a látogatásom során tapasztaltak még várakozásomat is felülmúlták. Úgy tudnék találoán fogalmazni, hogy a templom belső tere építészeti élményt nyújt. Méretei, arányai szokatlanok, a templomtér belmagassága 14 méter! Néhány lépcsőfokkal emelt padlózatán áll az oltár, mögötte téglabordázattal mozgalmassá varázsolt falfelület mutatkozik. A rajta függő, hársfából faragott nagy feszület uralja a templomtér látványát. A feszületre kis tetőnyíláson át fény sugárzik. Az oltártól jobbra, az oldalsó fal ablakán át pillantás nyílik a régi kápolna tornyára, az ablak kávája ehhez igazodva lett sarkítva. A templomtér fenséges hatását az áttört főhomlokzaton át bevetődő fénysugarak fokozzák.

A templom kubusza és tere nagy hasábhöz hasonlít, a finom aszimmetria ennek merevségét teljesen feloldja: a tetőgerinc által meghatározott, a térben mutatkozó középvonallal párhuzamosan, de kissé oldalt vezet az út az oltárhoz. A bal oldali és jobb oldali padsorok ezért különböző szélességűek. Az aszimmetria a templom főhomlokzatán is megmutatkozik. A magas pillérek váltakozó távolságban állnak egymástól, de szinte nem is lehet észrevenni, hogy nem a középtengelyben van a bejárat. Erre a – még csak tervben és reményben élő – plébániaszárny csatlakoztatása miatt funkcionálisan is szükség volt. Kívül és belül jó hatást kelt ez a szokatlan megjelenés.

A templom egésze Szent Benedek regulájának a puritanizmusát tükrözi. Az oltár felett függő korpuszon kívül is értékes képzőművészeti alkotások egészítik ki a belső architektúrát. A tűzománcos Jézus-képpel díszített keresztelőkút és az ugyancsak tűzománc technikával készült keresztút négyzet alakú stációi Hertai Mária festőművész értékes művészeti alkotásai. A térhez jól illeszkednek a hívők míves asztalosmunkáról tanúskodó padsorai és az egyszerű kocka alakú ülések, melyek a miséző pap és mellette a ministránsok üléseként szolgálnak. Történeti érték a barokk Mária-szobor, mely a templomter bal oldali falát ékesíti.

Architektúra és képzőművészet együttese engem ebben a templomban arra a Hans Sedlmayr művészettörténésznek az *Entstehung der gotischen Kathedrale* című könyvében kifejtett gondolatára emlékeztet, mely szerint a középkorban a templomépítészet a mennyország ígérétevel annak gyönyörűségét kívánta megeléjezni.

A templom építésére 2004-ben meghívásos tervpályázatot hirdettek, két különböző felfogásból eredő koncepció vetélkedett egymással. Az először preferált tervet, mely a régi kápolna megszokott látványának respektálása érdekében az új templomot részben a terepszint alá süllyesztette volna, végül mégis elvetették és helyette a Balázs Mihály és Somogyi-Soma Katalin építészek által készített terv szerint építettek. Ez a megvalósított terv is értékeli a régi kápolna kedves látványát. Ezért is mondtak le a tervezők ennél a nagyon is határozott megjelenésű új templomnál torony építéséről. Mert – mint említettük – a kápolna tornyát a reá irányuló ablakkal vizuálisan bevonták az új templomba, a kápolna tornya így az új alkotásban is megjelenik. Az utcáról nézve pedig az új templom homlokzatára erősített, a párkány fölé emelkedő és így az égbe mutató kereszt helyettesíti a második tornyot.

A templom mögött, de attól mégis elválasztva helyezkedik el a kolumbárium. Ennek révén simul bele a templomtest az enyhén emelkedő terepbe, ennek révén csatlakozik a régi kis temetőhöz és néhány kerti lépcsőfokkal a kápolnához. A templomhoz illeszkedő plébániaépület a tervek szerint az utcavonaltól a templomig épülne fel, az utcáról lenne közvetlenül megközelíthető. Erre azonban még várni kell.

Úgy ítélem, hogy a mai magyar templomépítészetnek egyik igen figyelemreméltó alkotása, a pannonhalmi bencés szellemnek mintegy a városba érkezett futárja áll most Győr város déli peremén.

RÉSZLET

ELŐLRŐL...

OLDALNÉZETBŐL

BELSŐ ARCHITEKTÚRA
(Fotók: Kubinszky Gábor)

HOGYAN NEM LETT BUDAPEST REGIONÁLIS KÖZPONT?

Nemrégén ezeken a hasábocon *A Malév kemény földet érésének tanulságai* címmel egyebek mellett arról írtam, hogy a térségünkbe tartozó nemzetek közötti gazdasági versengésben az utóbbi időben teret veszítettünk (*Magyar Szemle*, 2012. 5–6. szám). Ha volt tehát olyan ambíciónk, hogy az egyenként kis-közepes méretű nemzetgazdaságok térségi központjának rangját megszerezzük, akkor azzal belátható időre jobb leszámolnunk. Megengedem, nehéz egyértelműen megállapítani, hogy melyik gazdaságnak mekkora a befolyása, vonzása egy adott térségben. Ennél egy fokkal világosabban lehet látni egy város nemzetközi vonzereje vagy annak hiánya dolgában, mert fogalmilag és statisztikailag jobban elemezhető ügyről van szó. A magyar tulajdonú légitársaság hirtelen felszámolásának taglalásakor már szóba hoztam fővárosunk fejlődésének ügyét; ennek a témának a részletesebb kifejtése olvasható az alábbiakban.

Kezdjük annak megkérdésével: remélhette-e valaki komolyan, hogy a magyar főváros a kelet-közép-európai régió gazdasági vagy szellemi központjává válik? Hiszen Budapest metropolisznak kicsi, noha egy közepes méretű, tízmilliós lakosú országnak talán túl nagy.

Nos, igen, két évtizede még gondolhattuk azt, hogy Budapest néhány lényeges gazdasági vonatkozásban kiemelkedik a kelet-közép-európai országok fővárosainak sorából. Ami akkor nem is hangzott túlzottan ambiciózusnak, tekintettel a választékra. Pozsony? Az éppen akkor megszűnőben levő Csehszlovákia másodfővárosa, Bécshez vérszesen közel, nem ígérkezett komoly versenytársnak. Talán Bukarest, a ceaușescu-i építészeti örökséggel megterhelve, elhíresülvén a kóbor kutyák nagy számáról? Varsó? Jellegtelenné homogenizálta a szörnyű pusztítások utáni újjáépítés a kommunista korszak elején. Belgrád? Ugyan, a haraggal széthulló Jugoszlávia romjain újjászervezett országukban a szerbek az 1990-es évek elején elnyúló gazdasági, társadalmi és politikai krízissel küszködtek, majd véres konfliktusokba keveredtek a térségükben, szembekerültek a Nyugattal, és nemsokára Duna-hidat bombázott le a NATO. Zágráb csak egy fokkal állt jobban; egy há-

borús feszültségben élő országnak volt a fővárosa. Ljubljana, az Alpok tövében? Kicsi, némileg kiesik a meghatározó földrajzi útvonalakból.

Maradt tehát Budapest, és persze Prága. De a cseh főváros – amint azt ott sűrűn elmondják – nyugatabbra fekszik Bécsnél: valóban közép-európai város. Az átalakuló, forrongó térség viszont keletebbre található. Márpedig a regionális központ fogalmilag azt jelenti, hogy közel esnek hozzá földrajzilag, érzésben, hangulatban, anyagi és szellemi infrastruktúrában azok a tájak, ahol a dolgok megtörténnek. Központ az, ahova a komoly üzletembernek és adminisztratív vezetőnek, politikusnak érdemes elmennie, ha befolyásos tényezőkkel akar találkozni; ahol a pénzt és a tudást birtokló személyiségek természetesen előfordulnak; ahol a fontos ügyek eldőlnék.

Mondhatja erre valaki: az igazán fontos ügyek ma sem a térségben dőlnek el, hanem távoli hatalmi központokban: Brüsszelben, Washingtonban, New Yorkban, Berlinben. Ez akár igaz is lehet nagy általánosságban, de a globális központok léte nem kizárja, mint inkább feltételezi az alközpontok meglétét. A gazdaság világában mindenképpen így van ez: a nagy, koncentrált pénzügyi piacok mellett (New York, London, Tokió, Frankfurt) tartósan fennmaradnak az olyan erős térségi kisugárzású alközpontok, mint Milánó, Barcelona, Amszterdam, vagy éppen Bécs.

Igen, Bécs vált valamikor az 1970-es éveket követően olyan térségi központtá, ahonnan elérhető volt mind fizikai infrastruktúrával, mind emberi kapcsolatokkal az akkor még éppen csak erjedőben levő keleti térség. Ausztria ugyan még nem volt a nyugat-európai integrációs közösség tagja, majd csak 1995-ben kerül be az unióba, de gazdasági és kulturális értelemben egyértelműen a Nyugathoz tartozott, miután a szovjetek 1955-ben kivonultak. Ilyen minőségében Bécs ideális helyszíne lett azoknak a befektetőknak, elemzőknek, kutatóknak (és nyilván a hírszerzőknek is), akik a kommunista vezetés alatt álló térséggel foglalkoztak, és e társadalmak további megnyílását várták, arra készültek. A Nyugat utolsó állomása, ahonnan könnyen el lehetett érni a csak félig megnyílt keleti gazdaságokat. Innen nézve pedig a Nyugat első állomása volt Bécs: fejlett és rendezett ország, amely azonban megőrizte nehezebb sorsú szomszédai iránti affinitását, már csak a valamikori Monarchia nyújtotta közös múlt és gazdasági-szellemi keret miatt

is. Az osztrák politikai és üzleti elit ügyesen kezdte építgetni keleti kapcsolatait, például az akkor már súlyosan eladósodott magyar kommunista rezsimnek nyújtott üzleti hitelekkel, vegyes vállalatok létesítésével. Az akkor kialakított kapcsolatok később nagy ugrást, gyors üzleti penetrációt tettek lehetővé a politikai rendszer megváltozása pillanatában. Bécs bankjai szorgosan forgatták a keleti államok ügyfeleinek tőkét; majd hamar eljött az a pillanat, amikor az osztrák bankok erős jelenlétet építettek ki az átalakuló keleti gazdaságokban.

De ezzel előrefutottam. Ausztria gazdasági fejlődése igazi sikertörténet: a nyugatnémet gazdasággal a háta mögött évtizedeken át gyorsan modernizálódik, és az 1995-ös uniós csatlakozást követően tovább gyarapodik. A legfrissebb (2011-es) adatok mutatják, hogy európai mérce szerint is gazdag országról van szó: az Európai Unió átlagát száz százaléknak véve az osztrák egy főre jutó bruttó hazai termék (GDP) 129 százalék. Ez a német és holland szint, meghaladja a megfelelő francia, angol vagy belga mutatókat, és kétszerese a magyarnak. Az már inkább a mi gyengeségünket mutatja, hogy míg a rendszerváltozás környékén – történelmileg érthetően – az akkori osztrák szint felét sem értük el, majd lassan közeledni kezdtünk a fejlettebb szomszédunkhoz az 1990-es évtizedben, a kétezres évtized közepétől már megállt a magyar konvergencia. Ez része a nagyobb problémának, az egész magyar társadalom és gazdaság lendületvesztésének, de odatartozik a címben szereplő kérdéshez is. Budapest nem tud kiemelkedni, ha az ország egésze ütemet veszít, és megfordítva: sikeres főváros nélkül nyilván egyetlen az ország fejlődése. Holott éppen Bécs és az osztrák példa mutatja, hogy a nagy, globális folyamatokban nyílik tér és alkalom a sikeres alkalmazkodásra.

Egyébként nincs különösebb titka a sikernek, mármint nehéz lenne megnevezni egyetlen olyan tényezőt, amely mindent eldönt. Ami látható: az osztrák gazdaság már évtizedek óta imponálóan szélesan diverzifikált szerkezetben képes nőni és gazdagodni. Feldolgozóipara, olajipara, építőipara, téli és nyári turizmusa, kulturális életének gazdagsága, pénzintézeteinek mind erőteljesebb terjeszkedése jelzi azt, hogy miként találta meg magának a sikeres gyarapodás modelljét az ország.

Az osztrák bankok és biztosítók nagy lendülettel építették ki a jelenlétüket tőlük keletebbre és délre, kihasználva az akkor még

elégtelenül monetizált valamikori tervgazdaságoknak a pénzügyi szolgáltatások iránti igényét. A magyar, román, szlovák, ukrán, szerb családok hamar felfedezték a fogyasztói és lakáshitelezés nagy előnyeit: a nyugati háztartásokhoz hasonlóan kezdtek eladó-sodni (csak éppen gyorsabban, és nyilván felkészületlenebbül). A piacgazdaság logikájának megfelelően a hitel iránti kereslethez hamar megjelent a pénzkínálat; a pénzügyi termékek nyújtásában az osztrák intézmények élen jártak. A főbb osztrák bankok nyereségének egyre komolyabb hányada származott már a valamikori kommunista térségből, a keleti kapcsolat egészen a 2008-as pénzügyi zavarokig komoly hasznot hajtott az osztrák gazdaságnak.

A minta azonban – mutatis mutandis – másolható. És kezdtek is másolni, hiszen ahogy az ÖMV belépett a térség szénhidrogéniparába, a Raiffeisen és az Erste a lakossági és vállalati hitelezésbe, ugyanúgy néhány magyarországi nagyvállalat (meg egy sor kevésbé ismert kisebb cég) szintén hozzáfogott a környékbeli országok gazdasági adottságainak a kihasználásához. Az OTP terjeszkedésbe kezdett a Balkánon, a Mol a szomszédos országok olajiparában szerzett komoly részesedést, versenyre kelve az ÖMV-vel. A Richter Gedeon és számos más magyar vagy magyarországi központú nemzetközi háttérű cég idővel tőkeexportra vállalkozott. *Tőkebeáramlás, tőkeexport* – egymást nem kizáró, hanem éppenséggel erősítő mozgások.

Bár a politikai rendszerváltozás pillanatában még sokkal gyakorlatiasabb gondok kötötték le a gazdasági vezetőket és a politikai döntéshozókat, egyáltalán nem látszott reménytelennek, hogy Budapest hamar magára találjon, és néhány fontos vonatkozásban térségi funkciókat vegyen át Bécsről, azon felül, hogy a legnagyobb magyar városként és fővárosként sikerrel elhelyezi magát az új gazdasági-társadalmi rendben. 1990 után erős volt a hazánk iránti külföldi érdeklődés, a turisztikától a pénzügyi befektetéséig. A magyar bankszektor ugyan – történelmileg teljesen érthető módon – válságos éveket élt át a rendszerváltozás viharos első éveitől, de azt is érezhettük, hogy a térségbeli országok közül így elsőnek kerülhet ki a megtisztító krízisből. Nem volt pusztán álmodozás azt remélni, hogy a magyar főváros *regionális pénzügyi központtá* válik a rendszer politikai megváltozását követő első évtized végére. A tőke ugyanis mobil, és ha a feltételek jók, nagy sebességgel tud az ígéretes célpontokba áramlani. Hazánk már a kezdet kezde-

tén felkerült a komoly befektetési célszágok listájára, Budapest pedig meghatározó arányban lett befogadója a külföldi tőkének.

Más összefüggésben problémákat is rejt magában a tőkeáramlás főváros-központúsága, de az mindenképpen tény, hogy az 1990 utáni gazdasági nyitás legfőbb haszonélvezője minálunk a főváros, illetve a Bécs–Budapest tengely. Ha az ipari nagyberuházásokat nézzük, a központi régió és a nyugat-magyarországi megyék fölénye nyilvánvaló, a pénzügyi szolgáltatások és kereskedelmi befektetések terén a főváros fölénye nyomasztó volt. Úgy is fogalmazhatunk némi túlzással, hogy az első évtizedben a külföldi tőke nem merészkedett be az ország keleti térségeibe, és különösen került a zavaros Balkánnal érintkező megyéket is. Ezzel szemben minden külföldi pénzintézet, biztosító, kereskedelmi és ingatlanfejlesztési cég Pesten kezdte az országgal való ismerkedést.

Ennek következtében Budapestre már kezdettől fogva komoly külső pénzek áramoltak, miközben a főváros az állammal való jövedelemosztzkodásban sem járt rosszul. Ez persze nem így jelent meg a közvéleményben: a főpolgármester kezdettől fogva igyekezett fenntartani azt a látszatot, hogy az állam nem hajlandó elég pénzt adni a fővárosnak. Ami egyszerűen nem volt igaz, ám a demagóg politikus jól tudja, hogy kifizetődő a szavazókat szembeállítani a politikusokkal, politikával.

Itt már személyektől és pártoktól sem tudunk eltekinteni: a budapesti sikertelenség számos tényezője között meg kell említeni Demszky Gábort, aki szinte örökös főpolgármester lett szabaddemokrata színekben, szocialista támogatással, amíg aztán két hosszú évtized alatt teljesen nem amortizálódott a rengeteg sikertelenségtől, kisebb-nagyobb botrányaitól, meg pártjának végleges hitelvesztésétől, a szocialisták népszerűségvesztésétől. Korai működését egy ideig közelről figyelhettem: azonnal kiderült, hogy a nagyváros vezetéséhez (és általában a menedzseléshez) nincsenek meg a képességei. Más vonatkozásban mégis figyelemre méltó, hogy a posztra való alkalmatlanságát – a mögötte álló csapat erős asszisztenciája mellett – hosszú-hosszú évekre el tudta leplezni a választópolgárok előtt a média hatásos alkalmazásával. Olyannyira sikeres lett ebben az egy vonatkozásban, hogy minden kihívóját legyőzte, még akkor is, amikor hivatalban időző polgármesterként egyre hamisabban hangoztak nagyívű fejlesztési ígéretei és az éppén aktuális kormányt okoló hivatkozásai.

Pedig rengeteg pénzen ült a főváros. Igaz, az alapok felhasználásában a kerületi polgármestereknek nagy befolyásuk volt; de a szétaprózódásnak talán az is mozgatója lett, hogy hamar kiderült: a fővárosi vezetés legtetején nincs valódi fejlesztési koncepció. Holott mindig lett volna mire alapozni az anyagi fejlesztést, mivel Budapesten az országos átlagnál jóval magasabb a bérszint, nagyobb a foglalkoztatási hányad, valamint a vállalkozási aktivitás, így a személyi jövedelemadóból hátrahagyott rész és az iparüzési adó stabil, komoly bevételt hozott a fővárosnak. De kapott Budapest a kormányzati forrásokból is, mégpedig arányait tekintve akkor sem kevesebbet, amikor a liberális-baloldali városvezetés ellenzékben volt. Mégis, valahogy elfolyt a pénz, holott semmilyen nagy, ambiciózus – és mint ilyen, veszélyes – vállalkozásba nem fogott a magyar főváros.

A Béccsel közös világkiállítás terve elhalt, később a Labdarúgó Európa-bajnokság, sőt az olimpia ötlete is felmerült, de – szerencsére – ezekből sem lett semmi. Ekkora vállalkozásnál sokkal kevesebbet sem bírt megoldani a főváros; ami a *négyes metróvonal* körül zajlott egy évtizeden át, sokat elárult abból, hogy miért is nem képes a magyar főváros lépést tartani nemhogy Béccsel, de a többi térségbeli fővárossal sem.

Eleve mutatja szomorú közállapotainkat, hogy az új metróvonal ígérete milyen erős vonzerőt fejtett ki a fővárosi szavazók egy jelentős körére, holott a tényleges helyzet és a várható folyamatok ismeretében egyre világosabbá vált a szakértők körében, de az érdeklődő és valamelyest gondolkodó nagyközönségben is, hogy a város közlekedési gondjai már nem ezt a megoldást követelik. Elmúltak azok az évtizedek, amikor százezrek keltek útra reggelente a lakótelepekről, hogy az állami üzemekben és hivatalokban munkába álljanak; mostanra nagyban átalakult a gazdaság és a munkaerőpiac szerkezete, az életmód és a vásárlási szokások meghatározó mintája. Rengetegen költöztek ki az elővárosokba vagy még kijebb, az agglomerációba, és folyamatosan változott a magyar főváros gazdasági tevékenységeinek térszerkezete is.

A főpolgármester mégis minden választási ciklus előtt megígérte, hogy – mások pénzéből – megépíti az új földalattivonalat. Miközben semmi nem történt a föld feletti vasútvonalak ésszerű hasznosításával, holott a várost keresztülszelik a sínpárok. Az iradatlanul költséges metrótervről a kalkulációk ismeretében ki is

mondta az első Orbán-kormány, hogy annak finanszírozását nem tudja az elődök által nagyvonalúan megígért módon vállalni – amivel nyilván sok szavazót veszített a fővárosban. Mivel a forgalmi elemzésekből látszott a vállalkozás gyenge hatékonysága, így a remélt külső források is nehezen nyíltak meg, holott a nagy summára már nagyon számított a projekthez kötődő gazdasági kör. A számlát végül, mint mindig, az adófizetők állták. E sorok írásakor még mindig csak a főváros forgalmas csomópontjainak részleges lezárása formájában van jelen életünkben a nagy voksvásárló fejlesztés: iskolába járnak már azok a gyerekek, akik a Keleti pályaudvar előtti gödör kiásásakor születtek.

Szervezési gyatraságok és vélelmezhető korrupció: ezek vették körbe a főváros és kerületei üzleti aktivitását hosszú éveken át. Nyilván más magyar önkormányzatoknál is van ilyen, és a külföldi nagyvárosok életéből is gyakran tudósítanak visszaélésekről az oknyomozó újságírók. De nekünk a magunk baja fáj, és különösen fáj azt látni, hogy ezen évtizedek alatt más fővárosok mennyit haladtak előre. Aki ismeri Pozsony, Prága, Varsó vagy tágabbra kitekintve Szentpétervár és Moszkva gyarapodását, az bizony érzi a magyar metropolisz pozícióvesztését, különösebb részletező mutatók nélkül is.

De nem lenne helyes néhány személynek felróni a sikertelenséget. A személyek mögött pártok álltak; a főpolgármestert és a kerületi polgármesterek többségét úgynevezett baloldali pártok adták két évtizeden át. A szocialisták és a szabaddemokraták működését e helyütt nem kívánom értékelni, de ami a budapesti tevékenységüket illeti, az eredmények – még inkább azok hiánya – szinte magukért beszélnek. Mindkét pártról az érződött (a szocialistáknál a kezdetek óta, a liberálisok pedig hamar asszimilálódtak), hogy a párt holdudvarába tartozó üzleti körök követeléseinek kielégítése a legfőbb döntési ismérv a közügyek intézésében. A közpénzekből mindig bőven jutott a kulturális, ideológiai hátszázagnak, a baráti médiumoknak is. A barátoknak, pártkádereknek csorgatott pénzek, valamint a tényleges korrupcióban érintett összegek nagy summára rúghattak, de az igazán súlyos árat a rossz, hibás döntések formájában fizeti a főváros lakossága, meg az egész ország, sőt a következő nemzedék is. Az utóbbit azért kell említenünk, mert nem csupán az esélyek elszalasztásához vezetett a baloldali pártok kormányzása az ország legnagyobb önkormányzata élén, hanem a jövő anyagi be-

táblázásához is. Elvégzetlen városfejlesztési feladatok tornyosultak fel idővel, miközben gyorsan növekedett a főváros és egy sor kerület eladósodottsága. Ebből sok gond hárul még a későbbi fővárosi vezetésre, és végső soron Budapest mai és jövőbeli lakóira.

A magyar politikai osztály gyenge teljesítménye mellett érdemes néhány objektív természetű tényezőt is szóba hozni. Abban például, hogy a magyar főváros nem tudott érezhetően beleszólni a pénzügyi piacok közötti globális versengésbe, több mélyenfekvő ok is közrejátszott. Az egyik a pénzügyi világban kifejlődő új trendekkel kapcsolatos: míg két vagy három évtizede valóban a legtöbb piacgazdasági rendszerű országnak volt (legalább egy) valamirevaló tőzsdéje, néhány piacvezető bankja és biztosítója, a 2000-es évek elejére nagyfokú koncentrációs folyamat indult be. Ez kiterjedt a tőzsdékre is, amelyek szövetségek létrehozásával vagy egyenesen összeolvadással reagáltak az információtechnológiai forradalomból fakadó új helyzetre. Ma már a budapesti tőzsde tulajdonosa a bécsi börze (amely egyébként maga is a kisebbek közé számít Európában).

A magyar tőzsde nemzetgazdasági súlya valójában nem igazán jelentős, részben amiatt, hogy ugyan az 1990-es évek elejétől kezdve erőteljes volt a külföldi működőtőke ideáramlása, ám a nagy külföldi befektetők hazai társaságai minálunk nem jelentek meg a tőzsdén. Tekintsük például a GE-csoportot, az egyik legnagyobb magyarországi munkaadót: ez tőzsdei cég, amely egy évszázada van jelen az amerikai tőkepiacon, magyarországi cégei azonban zrt. formát öltenek, vagyis a részvények nem forognak közkezen minálunk. Hasonlót lehet elmondani a nagy autóipari vállalkozásokról: ezek a magyar gazdasági struktúra igen komoly szereplői lettek, de a részvényeseik más országban élnek, a részvényekkel más tőkepiacon kereskednek. Az OTP, a Mol meg a Richter Gedeon részvényei számítanak minálunk meghatározó ('bluechip') értékpapiroknak, de még a hazai központú társaságok papírjaival is jelentős hányadban a nagy forgalmú külföldi tőzsdéken kereskednek.

Létezik azonban olyan vonulata a pénzügyi világnak, amely már most több, mint ígéretes, és Budapest, sőt tágabban a magyar gazdaság szempontjából nagy jelentőségű: ez a *pénzügyi szolgáltatások* ideköltözése. A bankok, brókercégek, biztosítók működésének egyik része az ügyfelekkel való érintkezést feltételezi: a 'front office' ott van, ahol a meghatározó ügyfélkör található. A munka

másik, legalább ennyire fontos és valójában több alkalmazottat igénylő felét azonban máshol is el lehet látni: ilyen a számlázás, könyvelés, munkaügy, adózási és jogi ügyek, számítástechnikai támogatás, adattárolás és -feldolgozás, elemzés és statisztika, telefonos ügyfélszolgálat. A 'back office'-ra tartozó műveleteket oda viszik a cégek, ahol az erőforrás-ellátottság, az adóklíma, a helyi bérszint és egyéb más szükséges helyi feltétel a legkedvezőbb, hiszen semmi sem indokolja, hogy a háttérszolgáltatásokat ugyanabban a városban végezzék, ahol a bankfiók található. Az ilyen pénzügyi műveletek szempontjából kínálja magát a mi térségünk: a nyugat-európainál sokkal alacsonyabb bérszint mellett általában jó minőségű munkaerő található, az infrastrukturális feltételek jók, az adózás rendszerint kedvezőbb, mint tőlünk nyugatabbra. Ázsiában persze rengeteg helyen sokkal kisebb a bér, és hatalmas a munkaerő-kínálat, de az időzóna-eltérés és a kulturális távolság komoly ellenérv lehet.

Végül is úgy alakultak a folyamatok, hogy hazánkban mára mintegy negyvenezer főt foglalkoztat vagy félszáz pénzügyi szolgáltató központ ('shared service centre'), nagyrészt Budapesten, de nem kizárólag ott. Ez is kiszervezés, olyan üzleti logika alapján, mint ahogy az autókalkatrészek gyártását vagy bármely cég számlázását a cégek központtól távolra el lehet vinni; esetünkben már nemzetgazdasági méreteket ért el.

Az üzleti szolgáltatások Budapestre településének előnyei igen jelentősek. Ha egy világcég ide hozza a működése szempontjából kritikus jelentőségű belső műveleteit, ezzel a ténnyel bizalmat szavaz a befogadó országnak. A helyi foglalkoztatás szempontjából igen nagy a jelentősége ennek az üzletágnak: meghatározó többségben szakképzett, mégpedig felsőfokú végzettségű munkatársakat foglalkoztatnak. Nem a telefonos ügyfélszolgálat alkalmazottaira kell gondolni elsősorban, sokkal inkább a pénzügyi, jogi, informatikai szakemberekre, akiket megfelelően megfizetnek az idetelepülő központok. A betanított munkást igénylő autóiipari összeszerelő-üzemhez képest a szolgáltatóközpontok bérszintje (és így a helyi nemzeti jövedelemhez való hozzájárulás mértéke) jóval nagyobb. Ennek az ügynek a jelentőségével nincs tisztában a nagyközönség, de talán a kormányzat sem. Máskülönben nem válhatott volna oktatáspolitikai tézissé az, hogy úgymond túl sok közgazdászt, bölcsészt és jogászt képeznek minálunk, akikre nem

tart igényt a nemzetgazdaság. A foglalkoztatási adatok szerint viszont igenis, van kereslet a nyelveket jól beszélő gazdasági, jogi szakmai végzettségű munkaerőre.

Az *oktatás* más vonatkozásban is lényeges a témánk szempontjából. Egy nagyváros a mai világban nemcsak a bankjai, árupiacai, turisztikai vonzereje vagy különösen feldolgozóipari súlya alapján számíthat központi helyzetűnek az adott térségen belül, hanem oktatási (valamint az azzal rendszerint együttjáró kutatási és kulturális) képességei miatt is. A vezető egyetemek anyagi értelemben is sokat számítanak a város életében, mivel a hallgatók és az oktatók tízezrei már a maguk fogyasztásával hatalmas (és eléggé stabil) keresletet támasztanak, továbbá az egyetemek intellektuális kisugárzása és eseményteremtő képessége egy sor gazdasági ág számára jelent olyan pluszt, ami megjelenhet nagyobb üzleti eredményben, versenyképes együttműködői körben, tovagyűrűző pozitív hatásokban.

Nos, a magyar főváros a felsőoktatás szerkezeti okai miatt eleve oktatási központ, a maga nagy és erős egyetemeivel. De vajon van-e, lehet-e regionális jelentősége? Ha az itt tanuló külföldi hallgatók arányszámát tekintjük, akkor ma még nehéz lenne igenel válaszolni. Bár mondjuk az orvosképzésre érvényes a pozitív minősítés: a Semmelweis Egyetemet kilencezer magyar hallgatója mellett 2800 külföldi hallgató látogatja. Ez az orvosegyetemi ügy azonban mégis kivételnek számít. Más budapesti intézményeknél is növekszik a külföldi diákok aránya az utóbbi években, ám ebből csak nagy óvatossággal szabad következtetéseket levonni fővárosunk nemzetközi vonzerejére nézve, hiszen a külföldön tanuló magyar fiatalok száma is nő: egyszerűen a mai oktatási gyakorlatnak (és a fiatal korosztály jellemző életútjának) része lett a külföldi képzésben való részvétel.

Sorolhatnánk a társadalmi és gazdasági vonatkozásokat, amelyek alapján értékelni lehet egy nagyváros nemzetközi súlyát, hogy tisztán lássunk a magyar főváros másokhoz viszonyított helyzetében. Nyilván található olyan mérce, amelyen elhelyezve, Budapest továbbra is jól áll. Közbiztonsági viszonyai elég jók; drágának sem mondható. Az infrastrukturális feltételek is megvannak, noha éppen az említett Malév-csőd a közlekedési adottságok terén jelentős visszaesést hozott. A korábbi autópálya-építkezések és a hídépítések miatt az utóbbi időkre sokat javult a helyzet.

E téren viszont a kilátásaink nem rózsásak: az eladósodott magyar állam és a nem kevésbé kiköltekezett önkormányzatok egy ideig újabb fejlesztésekbe aligha fognak belevágni. A magánpiac is pang: a lakásépítkezések történelmi mélypontra estek, a vállalatok beruházási kedve évek óta lanya, a kereskedelmi láncok esetében pedig kormányzati építési stop van érvényben, ami alól ugyan jó magyar gyakorlat szerint valahogy mégis lehet felmentést kapni, ám akkor is fékezően hat. Az egész magyar gazdaságra jellemző sajnós a beruházási hányad hosszabb ideje tartó mérséklődése, és ebben a trendben a főváros is benne van. Márpedig a tegnapi és ma elmaradó beruházás gyengíti a holnapi és azutáni gazdasági növekedést.

A közvetlenül belátható időtávon túl természetesen javulhatnak a magyar főváros esélyei. Reménykedhetünk abban, hogy a belső tényezők valahogy jóra fordulnak: javulnak a morális viszonyok, például a korrupció visszaszorulásával, továbbá az oktatási és egészségügyi intézmények határfoka emelkedésnek indul, a hazai vállalkozói kedv élénkül, és visszatérnek a nagy külföldi befektetők. A külső tényezők között reálisan is számolhatunk az EU déli kibővülésével és az abból adódó potenciális keresletnövekménnyel a magyar gazdaságra és fővárosunkra nézve. Hogy azután a remélt kedvezőbb viszonyokból tud-e majd profitálni (a többieknél jobban) a magyar főváros, az a jövő zenéje.

BOD PÉTER ÁKOS

UGYANAZ EGÉSZ MÁSKÉPPEN: MEGISMÉTELT VÁLASZTÁS SZLOVÁKIÁBAN, 2012

Amárcius 10-ei szlovákiai előrehozott választások voltaképpen megismételt választások voltak, hiszen a pártok azt az eredményt hozták, csak felerősítve, mint amelyeket a 2010. júniusi voksoláskor láthattunk. Ám mennyire mások egyes fontos részletek! A két lényeges különbség egyike, hogy Fico, miután a lépést ellenző liberális kormánytagok miatt Radics miniszterelnök-asszony kor-

mánya belebukott a második eurómentő alap létrehozásához való csatlakozásról szóló és bizalmivá tett szavazásba, a már ügyvivő kormányként újra előterjesztett javaslatot megszavazta. Ezzel hitet tett – a korábbi választáson tanúsított berzenkedésével ellentétben – az Európai Unióhoz minden disszonancia nélkül való tartozásáról. Ezáltal pedig már nem keltett aggodalmat Brüsszelben, és ezáltal tovább növelve fölényét vetélytársaival szemben, egyedül is kormányalakításra képes erőként nyerte a választásokat. Fico pártja, a Smer SD (ejtsd: „Szmer” – Irány, Szociáldemokrácia) 44,4%-kal nyert, csaknem 10%-kal javított 2010-es eredményén, és 21-gyel több, 83 mandátumot szerzett a 150 tagú szlovák parlamentben, lényegében változatlan, 59,1%-os részvétel mellett. Ehhez persze szükség volt a másik fontos különbségre, hogy a piacbarát jobboldali kormánypartok látványosan belerokkantak a Gorilla-botrányba, amely a politikai elit korruptségát egyértelművé téve, döntő témája lett a szlovákiai választásoknak.

A Gorilla egy izraeli fejlesztésű lehallgatóberendezés beceneve, amellyel a szomszéd szobából, lakásból jó minőségű felvételek készíthetők a célszemélyekről. A hivatalos verzió szerint „véletlenül” tűnt fel egy szlovákiai titkos-szolgának, Varga Zoltánnak, hogy Pozsony patinás negyedében álló társasházában nagy autójú fontos emberek igen sűrűn megfordulnak. Ennek nyomán, a szolgálat a Gorilla segítségével 2005 júniusában nemzetbiztonsági indokból kezdeményezett megfigyeléseket. A 2006. júniusig, a második Dzurinda-kormány idejében rögzített, 73 oldalnyi bizalmas beszélgetésen jószerint valamennyi párt fontos tisztségviselőjének képviselőjében találkozott valaki Szlovákia legnagyobb pénzügyi befektető társaságával, a Penta Holdinggal, illetve meghatározó tulajdonosával, Jaroslav Hascákkal. A rögzített találkozók személyesen csak egyetlen politikus járt, a többieket tehát valamilyen famulusa képviselte. A kivétel maga Fico volt, aki kedélyesen kólgatott a találkón – ezért volt olyan érdekes a sajtónak a választási győzelem éjszakáján kabalaként szorongatott coca-colás flakonja. 2011 végén a nyilvánosságra került megbeszélésrészletekből kirobant botrány leleplezte a politika és gazdaság korrupst öszszefonódását, és a választások utánig elhúzódó tüntetéssorozathoz vezetett. Egyelőre nem egyértelmű, hogy ki szivárogtatta ki a kérdéses dokumentumokat: a cui prodest alapján, ha Fico, akkor lehet, nagyon jó érzékkel előrelátó, de hazárdjátékos, ha másvalaki, az vi-

szont jócskán elkalkulálta magát. A polgári pártok támogatottsága látványosan visszaesett az ügy következtében, viszont Fico talán még jól is járt a botránnyal. A szlovákiai magyarok megnyugodtak, ugyanis szenvtelen üzletemberként nyilatkozott a titkos találkózón, eszerint kész együttműködni a magyar párttal, a magyar kártyát aszerint használja a politikájában, hogy mi által jut több szavazathoz, ha támadja a magyarokat, vagy ha együttműködik velük. Ami igaz, az igaz: miután mind Mečiar, mind Slota táborát erős nemzeti retorikájával leszalámizta, a mostani választáson nem igazán erőltette a magyar kérdést, ezáltal Magyarországon diplomáciai remények keletkeztek az új, erős legitimitású Fico-kormányral kapcsolatosan. Talán nem is hiába, mivel az első Orbán–Fico kormányfői találkozón a magyar–szlovák viszonyban kvázi hagyományosan, amikor a felek közös eredményekre törekszenek, ezúttal sem érintették a megoldhatatlan ellentéteket – az állampolgárság, illetve a Duna vízmegosztásának kérdését –, hanem a közös érdekeket keresték. Márpedig a két államnak számtalan közös érdeke és együttműködési lehetősége van. A gazdasági válság kezelése, illetve az európai politika is igen hasonló kihívásokat támaszt a két ország egypárti és stabil kormányaival szemben. Természetesen Fico bármikor visszatérhet a magyarelles retorikájához, ha ezt érzi előnyösebbnek, és nem visszakozott korábbi megnyilvánulásaihoz képest: most is hazugnak bélyegzi – a előző kormány hivatalos állami bocsánatkérése ellenére – Malina Hedviget, valamint úgy akarja újramódosítani az általa a 2010-es kampányában elfogadtatott állampolgársági törvényt, hogy az csak a szlovákiai magyarokat sújtsa. Ugyanis a törvény következtében februárig annak a több mint 200 főnek, akik elveszítették szlovák állampolgárságukat, csupán mintegy tizede volt magyar. Ennek megoldására azt tervezi, hogy a továbbiakban csak azokat fosztják majd meg az állampolgárságtól, akiknek az új állampolgárság megszerzésekor állandó lakhelyük Szlovákia területén van, tehát a főleg Csehországban, vagy máshol külföldön dolgozó szlovákokat nem érintené a továbbiakban a törvény. Ennek a megoldásnak persze problémája, hogy a jelenlegi eljárásban, azokat, akik bejelentették, hogy magyar állampolgárságot szereztek, (mint pl. a lévai Kassai Gyula református lelkész) törölték a lakcímnnyilvántartásból, és hivatalosan bejelentett lakcímnélküli státuszba sorolva választójoguktól is megfosztották őket.

Az április 4-én esküt tett új kormány a személyi és kormányzati szerződéseket illető tisztogatásokkal látott munkához, a bársonyszékekbe gyakorlatilag az előző Fico-kormány miniszterei ülhettek, jelentősen megnövekedett az államtitkárok létszáma. A Híd/Most számára 2010-ben létrehozott kisebbségi ügyek hivatalát megszüntetve beolvasztják a kulturális tárcába, és maga az előző Fico-kormány idején is létezett emberi jogi és kisebbségi ügyekért felelős miniszterelnök-helyettesi funkció is megszűnt. Ez a degradáció egyfelől fájdalmas lehet, de azt is mutatja, hogy a demográfiai változások nyomán a magyar pártok politikai súlya is csökkent, az új kormánynak pedig legtöbb gondja a világgazdasági válság kezelésével lesz. Maga a Híd/Most magabiztosan bejutott a parlamentbe, de a párt és érdekes politikai kísérletük drukkereinek le kell számolniuk azzal a reménybeli elméleti lehetőséggel, hogy egy szlovák/magyar vegyes pártnak jelentős mértékben sikerülhet szlovák szavazatokat begyűjteni.

A 2010-es választáson közös listán indultak az ismert liberális szlovák értelmiségiek csoportjával, a Polgári Konzervatív Párt (OKS) jelöltjeivel. Miután a Híd/Most kismizmizte szövetségeseit a pártfinanszírozásra kapott juttatások elosztásánál, a kis párt közös listáján mandátumot nyert négy képviselője az idén három másik, különböző párt listáján indult és jutott be a parlamentbe. Így a Híd számára ezzel is csökkent a szlovákok megnyerésére lehetséges esélye: a választási eredmények elemzéséből az vehető ki, hogy jelentősen visszaesett a színszlovák vidékeken reá leadott szavazatok száma, és ha kalkulálhatunk is azzal, hogy szlovák identitású választók szavazatait el is nyerhette, de ezek valójában asszimilálódott, korábban szórványban élő magyarok. Végül is elúszott az a még a kampányban is táplált remény, hogy a vegyes párt Szlovákia legnagyobb ellenzéki ereje lehet, és jelentősen visszaesve a 2010-es 8,1% helyett csak a negyedik befutó lett 6,9%-kal, 30 ezer szavazatot elveszítve. Az MKP-ra leadott szavazatok száma nem változott, de ez ezúttal sem volt elég a bekerüléshez, csupán 4,3% volt. Érdekes, hogy az MKP legnagyobb kampányhibájaként az elemzők 2010 után azt emlegették, hogy nem zárta ki elég határozottan az esetleges koalíciós együttműködés lehetőségét Ficóval. Nos, 2012-ben a Híd a közös kormányzás lehetőségét a kampányban mindvégig lebegtette, és a választások után sem kizárt, hogy alkalmi koalícióra lépjen, esetlegesen biztosítva a sarkalatos törvény-módosításokhoz

szükséges 3/5-ös 90-ből Ficónak hiányzó hét mandátumot. Ugyanaz tehát ma, a Híd esetében nem számít hibának, talán azért, mert a támogató gazdasági érdekcsoportoknak a hatalmi döntések az érdekesek, ellenzékben kevesebb az üzleti lehetőség. A Híd és az MKP között is zajlott egy Gorilla-birkózás, hiszen a lehallgatások idején a két párt politikusai még egy szervezetben politizáltak. Mivel a Híd dal a komoly gazdasági kapcsolatokkal rendelkezők távoztak az MKP-ból, természetes, hogy a későbbi hidasok képviselőjében jártak egyes személyek Jaro Hascákkal egyeztetni a Vazovova utcai lakáson. Bár sokan számolgatják, hogy a két (magyar, illetve „vegyes”) párt együttes ereje még most is 10% feletti, és valóban a második erőt jelenthette volna a szlovákiai nemzetgyűlésben, ám a helyzet józan elemzői szerint azok a személyek és érdekek, akik pár esztendeje elhatározták a szakítást, ezt nem azért tették, hogy most újra egyesülhessenek. Ezért erre az összefogásélményre hiába várokoznak a felföldi magyarok. Pedig valami élményszerű, lelki megújulásra ugyancsak szüksége volna ennek a magyar nemzeti közösségnek, mert első ízben fordult elő a szabad választásokon Szlovákiában, hogy a magyarok az országos átlagnál kisebb arányban járultak a szavazóurnákhoz, tetejébe tízezerrel szavaztak Fico Smer SD-jére, ami a két évvel korábbi kampány tükrében megdöbbentő.

A nemzeti apátiát mutató másik drámai tény, hogy az előző népszámláshoz képest 10%-kal csökkent a magukat magyarnak vallók aránya, miközben a összes összeszámláltak 9%-a egyáltalában nem nyilatkozott nemzetiségéről. Manapság nem könnyű felföldi magyarnak lenni, hiszen egyfelől frusztráló érzés, ha nemzetét, anyanyelvét, érzéseit eltagadni kényszerül, és bár örömmel venné fel másodikként a magyar állampolgárságot is, de nem meri. Az átlagember normális, nem kíván hősködni, mártírszerpet vállalni, ha kérelmezte is a magyar állampolgárságot, ezt nem vállalja nyilvánosan, nem kívánja a hivatalos hatalom retorzióit elszenvedni, hiszen még minden családban jól emlékezhetnek a jogfosztottságban töltött hontalanság éveire. A lelkiállapot további mutatója, hogy Gúta kisvárosában, ahol 80% a magyarok aránya, a parlamenti választással egy időben megrendezett népszavazás a település nevének visszaállításáról eredménytelen volt, mert nemhogy a szükséges 50, de még a 40%-ot sem érte el a részvétel. Gúta 1948 óta kénytelen Kolárovo névre hallgatni. A dolog jelképes, hiszen egy l-lel helyesírási hibás az erőltetett csehszlovákosi-

tók által oktrojált név, hiszen Kollár János, a pesti (mai) Deák téri evangélikus templom lelkésze, aki a szlovák nemzetépítés egyik ideologikusának számít, kettő l-lel írta nevét. A mostani névhelyre-állítást támogatók aránya 66,4% volt, amikor 1992-ben ugyanerről a névváltoztatásról szavazhattak a gútaiak, a részvétel még 62%-os volt, és 97% akarta városa régi nevét visszakapni. A jelek szerint a szlovák nemzetállam-építés még ilyen téren is eredményes lehet, hiszen akkor az állami apparátus egyszerűen nem is reagált az „eredményes” referendumra. Az idén már nem is kellett neki.

2012. május

GYULAI GYÖRGY

Felkérés szoborállításra

Alulírottak szomorúan tapasztalva nemzeti emlékezetünk GRÓF ESTERHÁZY JÁNOS mártíriumához méltatlan sivárságát, elhatároztuk szobrának felállítását, úgy, ahogyan az elmúlt évtizedekben Nagy János felvidéki szobrászművész megmintázta a szovjet lágerekben, csehszlovák börtönökben krisztusi szenvedéseket átél, csontsoványra fogyott alakját.

A szobrot közadakozásból kívánjuk felállítani. Teljes költsége tizenötmillió, állampolgáronként másfél forintot tesz ki. Méltatlannak tartanánk ezt az összeget különféle szervezetektől, intézményektől „összekoldulni”. A kegyelet és a szeretet sokaktól érkező morzsáit szeretnénk embertől emberig összegyűjteni. Legméltóbb az lenne, ha a szoborállítás költségét 15 ezer honfitársunk egyezer forintos adományai fedeznék.

ESTERHÁZY JÁNOS még a Szovjetunióban raboskodott, amikor 1947. szeptember 16-án Szlovákiában halálra ítélték. Hatvanöt év múltán jó lenne végre budapesti szoboralakja előtt is emlékeznünk életére és szenvedéseire.

Tisztelettel és szeretettel várjuk a szoborállítók közé:

Kovács Gergelyné sk.
muzeológus

Pékó Zoltán sk.
mérnök
zpekol@vnet.hu

Budapest, 2012. március

OTP 11773126 - 00154051 - 00000000

„Esterházy János szobrára”

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. XXI., Nos. 7–8., August 2012, Budapest.

Editor-in Chief: GYULA KODOLÁNYI

Publisher: GYÖRGY GRANASZTÓI.

Published by Magyar Szemle Foundation.

GYÖRGY GRANASZTÓI. *Henriette – A One Summer Story.* Publisher's Note on the public fear of action, of taking responsibility in unexpected everyday situations.

JOHN O'SULLIVAN, editor, Alabama, USA. *Sovereignty or Submission.* Hungarian translation of an essay written for the July issue of *Hungarian Review.* Introducing John Fonte's seminal book under the same title, the author discusses the unobserved spread of global governance, which in its UN and European Union extremes creates threats to the principles and practice of democracy and national sovereignty.

ELŐD JUHÁSZ, music critic, Budapest. *An Unusual Book Launch. A Conversation with Zoltán Kocsis.* The collected edition of public conversations conducted over the last decades between pianist Zoltán Kocsis, Music Director of the Hungarian Philharmonic Orchestra, and Előd Juhász, was launched by a similar conversation at the Museum of Fine Art in Budapest. We are publishing an edited version of the recorded text.

JÁNOS PELLE, journalist, Budapest. *Wallenberg, Man of Destiny.* An analysis of the activity of one of the heroes of the Holocaust, the Swedish diplomat Raoul Wallenberg, who organized the saving of the lives of thousands of Jews in Budapest, after the Nazi Army occupied Budapest in March 1944, and set up a puppet government. The author also reveals the international, mostly American, connections of the mission, which in fact may have been responsible for Wallenberg's kidnapping by the Soviet Army, and his probable execution.

ÁGNES GEREBEN, literary historian, Budapest. *The Great Return. Putin's Third Presidential Term*. The author does not expect the continuation of President Medvedev's more enlightened reforms – Putin will continue the on the course he charted twelve years ago, toward re-building an authoritarian, imperial Russia, with no token gestures to Western type democracy.

GÉZA JESZENSZKY, Hungary's Ambassador in Oslo, Former Foreign Minister (1990–1994). *Antall, the Maker of Foreign Policy, Part III*. In 1990, the new Hungarian Prime Minister emerged as an exceptional international strategist, who pursued with energy the vision for the new democracies: membership in NATO and the EU, and new forms of co-operation among the nations of Central Europe, formerly divided by the bi-polar world and a Soviet will to divide its satellites.

JÁNOS PUSZTAY, linguist, Budapest. *The Future of a Language Family*. On the eve of a world congress of Finno-Ugrian scholars, the author examines the little languages and nations of the Uralic wing of the Finno-Ugrians – their present situation and their prospects for survival in the changing economic landscape of Siberia.

PÁL LŐVEI, historian of architecture, Budapest. *The Protection of Architectural Heritage – Changing Society, Changing Concepts of Historic Monuments Protection*. One of the leading figures of the conservation of historical monuments in Hungary surveys a recent international conference at the Hungarian Academy of Sciences, where the best lectures, now published in a book form, sketched up, in a multi-disciplinary approach, the entire pale of the current European attitudes and solutions in architectural and urban conservation. (*Az épített örökség védelmében*, ed. Magda Ferch. Széchenyi Művészeti Akadémia, Budapest, 2011).

JÁNOS SZÁVAI, diplomat and literary historian, Budapest. *Illyés – Bartók – Elvis*. On the approaching 110th anniversary of the birth of Gyula Illyés, Szávai offers elegant glimpses of the international reputations of Illyés and Bartók in the 1980s. The relationship of the two artists is best demonstrated by Illyés' famous poem *Bartók*, its intellectual attitudes brilliantly analyzed here. Szávai juxtaposes this with the recent cultural shift in Hungary – a square was recently named after Elvis Presley in Budapest.

A poem

In our new column, we are reprinting Gyula Illyés' poem *Bartók*.

Books and Events

GÁSPÁR GRÓH. *The Presence of the Departing Poet.* Surveying the posthumous poems of Gáspár Nagy (1948–2006), the reviewer recalls his unchanging public attitudes during his last year, in which faith and a responsibility for the national community were prominent.

ÁRON MÁTHÉ. *Nation and Memory.* Like Hungarians, though with different emphases, Germans have been wrestling with the difficult questions of the Second World War heritage. A new book by Kálmán Pócza charts the debates of the politics of memory connected with that heritage. (*Emlékezetpolitika.* Attraktor Kiadó, Budapest, 2011).

ZOLTÁN FÁY. *Border Zones of Church and State.* While state and church have remained constitutionally separated in post-1990 Hungary, the contribution of the churches to the spiritual, cultural and physical well-being of the nation is now again being acknowledged and used in the Constitution and in everyday practice. However, to observe the border lines is a sensitive learning process for both the state and the churches.

KLÁRA TÓTH. *Imprints of Crisis.* For the 2012 Hungarian Film Week, two collective montages were released. The first, *Hungary 2011*, composed of work edited by Béla Tarr, painfully witnesses the continuing failure of the established directors of art films to make a sense of the new reality of the last 22 years. Young directors of documentaries, on the other hand, have been able to put together a montage of relevant and visually well-executed shots in a sequence titled *Fragments 2010–11*.

MIHÁLY KUBINSZKY. *The Benedictine Church of Divine Mercy in Győr-Kismegyer.* Our architecture columnist assesses one of the noteworthy successes of recent church architecture in Hungary, the work of Mihály Balázs and Katalin Somogyi-Soma. The church, using modern materials, harks back beautifully to the purism of medieval Benedictine architecture.

PÉTER ÁKOS BOD. *How Budapest Has Not Become a Regional Centre.* Budapest seemed to have a good chance in the 1990s to develop into a regional communications and transport hub, with the given geographical and cultural advantages – inconsistent economic policies have led to the failure of that prospect, the Former Governor of the Hungarian National bank argues.

GYÖRGY GYULAI. *The Same, But Wholly Different.* Robert Fico gained another electoral victory in Slovakia after the previous government had failed and dissolved in mid-term. The electoral sentiments behind the victory are the same as six years ago – but the domestic and international challenges are very different.

Public Collection for a Sculpture. Citizens collect money for the Memorial of Count János Esterházy, the great Hungarian democrat of inter-war Czechoslovakia, martyred in a communist Gulag.

Pictures in the present issue of *Magyar Szemle* illustrate Pál Lővei's article on architectural conservation, reproduced from the book *Az épített örökség védelmében*.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BOD PÉTER ÁKOS (1951, Szigetvár) közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem tanzévezetője, a Károli Gáspár Református Egyetem tanára. F. m.: *A vállalkozó állam a mai tőkés gazdaságban* (1987), *Rendszerváltozás Kelet-Közép-Európában* (Leszek Balcerowiczsal, Václav Klauszal, 1997), *Pénz, hatalom, erkölcs. Tanulmányok a gazdasági rendszerváltás időszakából* (1997), *A pénz világa – a világ pénze* (2001), *Gazdaságpolitika* (2002), *Közgazdaságtan* (2006).

FÁY ZOLTÁN (1966, Baja) könyvtáros, publicista. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a Pázmány Péter Hittudományi Főiskolán tanult.

GEREBEN ÁGNES Budapesten született, irodalomtörténész. Kutatási területe a 20. századi orosz irodalom és művelődéstörténet, valamint a posztszovjet térség mai helyzete. F. m.: *Csehov világa* (1980), *Babel világa* (1989), *Művészet és hatalom. Orosz írók a XX. században. Új források* (1998), *Antiszemitizmus a Szovjetunióban* (2000), *Egyház az ateista államban* (2001), „*Engedd el népem!*” *Zsidók a háború utáni Szovjetunióban* (2004), *Beszélgetések a gulágról* (2008), *Az orosz kapcsolat* (2010), *A FÁK – tegnap, ma, holnap* (2011).

GRANASZTÓI GYÖRGY (1938, Budapest) történész, egyetemi tanár, az ELTE BTK Magyar–francia társadalomtudományi műhely és doktoriskola vezetője, a Teleki László Intézet volt főigazgatója. Charles Simonyi-ösztöndíjas. Szakterülete a társadalomtörténet. Várostörténeti és népesedéstörténeti tanulmányok mellett esszéket is közread a demokratikus átmenet témájában. Habilitált, az MTA doktora. 1990–1994 között az Antall-kormány nagykövete volt a NATO és az Európai Unió mellett, valamint a Belga Királyságban. (2007). F. m.: *Mi történik itt?* (Esszék, 2003).

GRÓH GÁSPÁR (Budapest, 1953) irodalomtörténész, kritikus. *A Magyar Szemle* rovatvezetője. 2007-ben Pethő Sándor-díjat kapott. F. m.: *Egymásért vagyunk.* (Tanulmányok, kritikák, 2000.) *Szabó Dezső: Az elfelejtett arc* (Válogatás és szerkesztés, 2001), *Az elsodort író.*

In memoriam Szabó Dezső (Válogatás és szerkesztés, 2002), *Móricz Zsigmond: A magyarság rendeltetése* (Válogatás és szerkesztés, 2004), Cs. Szabó László. *A kis népek hivatása*. (Előszó, válogatás, szerkesztés, 2005), *Nézni a láthatatlant* (Kisesszék, 2005), *Határ.Ok nélkül* (Tanulmányok, kritikák, 2006), *A következmények országa* (2011).

GYULAI GYÖRGY (1965, Budapest) a Gödöllői Agrártudományi Egyetemen tanult. Agrárgazdasági és szociológiai kutatásokat végzett Romániában, Kárpátalján, Szlovéniában és Bácskában. Fő területe a köztes-európai posztkommunista térség államainak választási rendszerei és pártszerkezete.

JESZENSZKY GÉZA (1941, Budapest) történész. 1976 óta a Közgazdasági, mai nevén Budapesti Corvinus Egyetemen tanít a nemzetközi kapcsolatok és a magyar külpolitika témakörében. 1990–1994-ig külügyminiszter, 1994–1998-ban az MDF, illetve az MDNP országgyűlési képviselője, 1998 szeptemberétől 2002 nyaráig washingtoni nagykövet. F. m.: *Az elveszett presztízs*. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában, 1894–1918 (1986, 1994), *Post-Communist Europe and Its National/Ethnic Problems* (2005, 2009), *Helyünk a világban*. A magyar külpolitika útja a 21. században (Beszélgetések Csaba Lászlóval és Martonyi Jánossal, 2009).

JUHÁSZ ELŐD (Budapest, 1938) zenetörténész. Az ELTE filozófiai-esztétika szakon szerzett doktorátust (1974); Magyar Rádió, a Magyar Televízió, a Hír Tv, jelenleg a Katolikus Rádió munkatársa. F. d.: Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztje (2000). Több száz zenei írás (kritika, publicisztika, recenzió és tanulmány), valamint könyvfordítások, f. m.: *Gershwin* (1964); *Amerikai variációk* (1969); *Bernstein Story* (1972); *Bernstein és Budapest* (1988); *Zenebutik Sztáralbum* (1991); *Popközéletben I–II.* (1992); *Popművészek természetközvetben* (1993); *Találkozások – pillanatképek, fókuszban: a zene* (1993); *Szuperkoncert szupersztárokkal* (1996); *Villanófényben a Zenebutik – Két évtized, sztárok, „megállított pillanatok”* (2001); *Amerikai zenehíd – Észak-, dél- és közép-amerikai találkozások, pillanatképek* (2007); *Zenehíd – A világ felé – Európa – Ázsia – Afrika – Ausztrália – Óceánia* (2008); *Zenehíd – Hazafelé – Muzsikuslegendák, testvérműzsák, emlékmozaikok* (2009); *Volt egyszer egy Zenebutik – 30 év pillanatképei, gondolattörédei* (2010); *„Kiskunhalastól a világhírig”*. Miklósa Erikával beszélget Juhász Előd (2011); *Kocsis Zoltán Juhász Előd mikrofonja előtt. 40 év interjúi* (2011).

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron). Építésmérnök, az MTA doktora. Munkahelyei: Állami építőipar (1950–1957), Nyugat-ma-

gyarországi Egyetem (1957–1995), itt 1978-tól az Építéstan tanszék-vezető egyetemi tanára. Nyugdíjazását követően Prof. emeritus és dr.h.c. Szakirodalmi munkásságának fő témái a legújabb kori építészettörténet, építészeti kritika, vasúttörténet építészeti vonatkozásai, műemlékvédelem, tájépítészet és Sopron város építészete. Kitüntetései: Ybl Miklós-díj (1992), az MTA Mikó Imre-díja (1998), Széchenyi-díj (2003).

LÓVEI PÁL (1955, Budapest) művészettörténész, a MTA doktora. 1979-től az Országos Műemléki Felügyelőség és jogutódai, jelenleg a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal tudományos munkatársa. A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat elnöke. Kutatási területei: középkori síremlékművészet, középkori címer- és pecsét-tan, Magyarország építészettörténete, műemlékvédelem.

MÁTHÉ ÁRON (Budapest, 1977) történész, szociológus. 2001-ben szerzett diplomát a budapesti Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karának történelem szakán, 2002-ben pedig az ELTE szociológia szakán. 2001-től a Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány munkatársaként részt vett a Terror Háza Múzeum állandó és időszakos kiállításainak létrehozásában. Kutatási területe a nyilasmozgalom fejlődése és a nyilasuralom időszaka. 2003 óta a PPKE Történettudományi Doktori Iskolájának hallgatója.

JOHN O'SULLIVAN (1942) vezető brit konzervatív újságíró és politikai elemző, 2011-ig a Szabad Európa Rádió alelnöke és főszerkesztője, a *National Review* c. amerikai folyóirat főszerkesztője, a washingtoni Hudson Intézet vezető kutatója. Az 1980-as években Margaret Thatcher tanácsadója és beszédírója; az 1996-ban Prágában Václav Havel elnök és Margaret Thatcher által létrehozott Új Atlanti Kezdeményezés alapítója és társelnöke. Számtalan publicisztikai művén kívül egy könyv szerzője: *Az elnök, a pápa és a miniszterelnök* (*The President, the Pope and the Prime Minister* – 2006, magyar fordítás 2010). Jelenleg családjával Alabamában él.

PELLE JÁNOS (1950, Budapest) író, történész. Az irodalomtudomány kandidátusa (1984). *Bilincs és ragasztó* (1982), *Rousseau világa* (1981), *Ész és szenvedély* (1984), *A diplomák inflációja* (1968), *Casanova* (1987), *Az utolsó vérvádak* (1997).

PUSZTAY JÁNOS (1948, Szombathely) nyelvész, egyetemi tanár. Fő kutatási területe a finnugor nyelvrokonság; a finnugor nyelvcsalád kialakulása és fejlődése. Számos nyelvkönyv, szótár, műfor-

dítás- és szépirodalmi könyv szerzője. Főbb kitüntetések: a Magyar Néprajzi Társaság tiszteleti tagja (2002), a Mari Köztársaság Állami Díja (2003), Prima Primissima díj a tudományért (2008).

TÓTH KLÁRA (1953, Nyíregyháza) filmkritikus, publicista. A Duna TV szerkesztője. F. m.: *Don Quijote köpenyében*. Pályakép és dokumentumok B. Nagy Lászlóról (2005); *A láthatatlan ország* (2011).

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 653.
Tel./fax: 311-6477, 472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány
A Magyar Szemle Alapítvány
adószáma: 18055067-2-42

Felelős kiadó:
DR. GRANASZTÓI GYÖRGY

Főszerkesztő:
KODOLÁNYI GYULA

Tipográfiai terv:
BANGA FERENC

Műszaki szerkesztés és nyomda
DOMBI VIKTÓRIA
SÉD NYOMDA KFT., Szekszárd
Felelős vezető: KATONA SZILVIA

ISSN 1216-6235

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt. Hírlap
Üzletága

1088 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán,
kézbesítőknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu
Előfizetési díj Magyarországon:
Egy évre 4680 Ft

A Magyar Szemle számlaszáma:
11707024-20332033

Lapunk külföldre megrendelhető:
daneh@posta.hu
Tengerentúlra

hajóval fél évre: 14 000 Ft,
légi postán: 16 000 Ft;
Európába: 13 000 Ft;
elsőséggel: 15 000 Ft.

Külföldön a befizetés időpontjában érvényes árfolyamon ennek megfelelő valuta.

Lapunk megvásárolható
a hírlapárusoknál
Budapesten és az ország
nagyvárosaiban, és a Magyar
Szemle Könyvekkel együtt az
alábbi könyvesboltokban:

A Rákóczi úti
FÓKUSZ KÖNYVÁRUHÁZ-ban
és a LÍRA KÖNYV Zrt. budapesti
és vidéki boltjaiban.

BENCÉS KÖNYVESBOLT
(V., Ferenciek tere 5.);

GONDOLAT KIADÓI KÖR
KÖNYVESBOLT
(V., Károlyi M. u. 16.);

ÍRÓK BOLTJA
(VI., Andrassy út 45.);

KÓDEX KÖNYVÁRUHÁZ
(V., Honvéd u. 5.);

LITEA KÖNYVESBOLT
(I., Hess András tér 4.);

PÁRBESZÉD KÖNYVESBOLT
(VIII., Horánszky u. 8.);

PÜSKI KÖNYVESHÁZ
(I., Krisztina krt. 26.);

TELEKI TÉKA
(VIII., Bródy Sándor u. 46.).

Könyveink kaphatók az
ALEXANDRA hálózatában is,
Budapesten és vidéken.

*

A meg nem rendelt kéziratokra
megpróbálunk válaszolni,
és igyekszünk azokat megőrizni.
Ha nem sikerülne, szíves elnézésüket
kérvük. A szerk.

VOLUME III., NO. 4.

BUDAPEST

JULY 2012

HUNGARIAN R E V I E W

A bi-monthly journal from Central Europe

JOHN O'SULLIVAN: On Global Governance • ÁGNES GEREBEN: The Third Presidency of Vladimir Putin • PÉTER ÁKOS BOD and GYÖRGY GRANASZTÓI: József Antall and the Hungarian Transition • ZOLTÁN POGÁTSA: Slovenia's Successful Economic Model • DUŠAN PAVLOVIĆ: After the Serbian Elections • NICK THORPE: The Danube-Dráva National Park • PETER MURPHY and ANDY CLARK: Football Histories of the Olympics • RÉKA PIGNICZKY – VIRÁG CSEJDY: Metropolitan Shanghai's Hungarian Architect

A „globális kormányzás” ilyen másfajta politikai rendszer. Célja az, hogy a legfelsőbb politikai hatalmat (más néven a szuverenitást) a választóinak felelős demokratikus országgyűlés vagy kongresszus, azaz a szuverén állam kezéből kivegye, és bíróságokra, ügynökségi apparátusokra, nemkormányzati szervezetekre és transznacionális testületekre ruházza, amelyek csak önmaguknak vagy más transznacionális testületeknek tartoznak felelősséggel. A jelenlegi politikai szisztémában még domináns, nemzetközi rendszerben a legitimáció folyamata a szavazóktól kiindulva halad fölfelé: a nemzetközi intézmények, melyek hatalma előre megállapított, jól körülhatárolt és korlátozott, a szavazók által választott szuverén kormány, illetve a kormány által kötött szerződések útján nyernek legitimitást. A globális kormányzás rendszerében viszont a legitimációs folyamat fölülről, a transznacionális intézmények és poszt nacionális vezetők szintjéről nyílt szerződések útján kerül a posztszuverén kormányzatokhoz, melyek hatalma fölött transznacionális bürokraták és ügyvédek őröködnék, majd legvégül jut el a szavazóig.

JOHN O'SULLIVAN

